

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ayşe Gül ÖZ

HÂRİCÎ FIRKALARINDAN ACÂRİDE’NİN DOĞUŞU VE GÖRÜŞLERİ

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ayşe Gül ÖZ

HÂRİCÎ FIRKALARINDAN ACÂRİDE’NİN DOĞUŞU VE GÖRÜŞLERİ

Danışman

Prof. Dr. Ömer Faruk TEBER

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ayşe Gül ÖZ 'ün bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Ömer Faruk TEBER (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Halil ERDOĞAN (İmza)

Tez Başlığı: Hârici Fırkalarından Acâride'nin Doğuşu ve Görüşleri

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi : 06/07/2018

Mezuniyet Tarihi : 02/08/2018

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Hâricî Fırkalarından Acârîde'nin Doğuşu ve Görüşleri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Ayşe Gül ÖZ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Ayşe Gül ÖZ
Öğrenci Numarası	20155249001
Enstitü Ana Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Ömer Faruk TEBER
Tez Başlığı	Hârici Fırkalarından Acâride'nin Doğuşu ve Görüşleri
Turnitin Ödev Numarası	983889870

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 89 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 20/07/2018 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 10

alıntılar dahil % 16'dır.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(*) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelerle sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

20/07/2018

(imza)

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
Prof. Dr. Ömer Faruk TEBER

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	iv
SUMMARY	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ACÂRİDE’NİN DOĞUŞUNA KADAR HARİCİLER

1.1. Hâricîliğin Doğuşu ve Kaynak Eserlerde Takdimi.....	15
1.1.1. Sıffin Savaşı ve Tahkim Olayı	15
1.1.2. Nehrevan Savaşı ve Etkileri	21
1.2. Hâricîlerin Temel Görüşleri.....	25
1.3. Hâricîlerin Fırkalara Ayrılışı	28
1.3.1. Ezârika- Necedat.....	30
1.3.2. Sufriyye- Beyhesiyye	33
1.3.3. Acârîde ve İbadiyye.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

ACÂRİDE’NİN DOĞUŞU VE TEŞEKKÜLÜ

2.1.Necde b. Amir ve Faaliyetleri.....	38
2.2. Atıyye b. Esved el-Hanefî	41
2.3.Abdulkerim b. Acred’in Hayatı	43
2.4.Acârîde’nin Kurulması ve Temel Görüşleri	45
2.4.1. Hicret ve Kaade	49
2.4.2. Beraât ve Tevellâ	50
2.4.3. Velâyet ve Adâvet	51
2.4.4. İman ve Cehalet.....	51
2.4.5. Allah’ın Meşîeti.....	51
2.4.6. Kölenin Zekâtı	52
2.4.7. Tarım Arazilerinde Öşür.....	52
2.4.8. Nikâhı Helal Olanlar.....	53
2.4.9. Yusuf Suresi ve Mahiyeti	53

2.5. Acârîde'nin Kollara Ayrılması ve Özellikleri	54
2.5.1. Hâzîmiyye.....	54
2.5.2. Şuaybiyye	55
2.5.3. Halefiyye	55
2.5.4. Mâ'lûmiyye ve Meçhûliyye.....	56
2.5.5. Saltıyye	56
2.5.6. Hamzıyye.....	56
2.5.7. Etrafiyye	57
2.5.8. Seâlîbe	58
2.5.9. Mâ'bediyye	58
2.5.10. Ahnesiyye	59
2.5.11. Şeybâniyye	59
2.5.12. Ziyâdiyye	60
2.5.13. Mukremiyye	60
2.5.14. Ruşeydiyye	61
2.5.15. Fudeykiyye	61
2.5.16. Meymûniyye.....	61
2.6. Acaride'nin Haricilikteki Yeri.....	63
SONUÇ	66
KAYNAKÇA.....	69
ÖZGEÇMİŞ.....	77

KISALTMALAR LİSTESİ

Arş. Gör.	: Araştırma Görevlisi
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
EÜSBE.	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İÜİFD.	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Thk.	: Tahkik eden
UÜSBE.	: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
vd.	: ve devamı
yay.	: Yayınları, Yayınevi

ÖZET

İlk dönem İslam düşüncesinde derin etkileri bulunan hadiselerden bir tanesi Hâricilik Düşüncesinin ortaya çıkmasıdır. Hâricîlik, tarihi süreçte ilk teşekkülünden itibaren geniş bir yankı bulmuş, kollara ayrılması ile doktrinal bir boyut kazanmıştır. Pek çok fırkaya ayrılan Hâricîlik, temel dokusunu korumakla birlikte her bir fırka ile müstakil birer yapılanmaya dönüşmüştür. Bu çalışma, Hâriciliğin önemli kollarından bir tanesi olan Acârîde'nin doğuşu, tarihsel gelişim süreci ve temel görüşleri hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

Giriş ve iki bölümden oluşan çalışmada giriş bölümünde metod ve kaynaklar hakkında bilgi verilirken Hâriciliğin ortaya çıkmasını sağlayan dinamikler ana hatları ile anlatılmakta, fikrî arka planı hakkında bilgiler sunulmaktadır. Birinci bölümde Hâriciliğin ortaya çıktığı dinî ve siyasî ortam hakkında bilgi verildikten sonra Acârîde'nin doğuşuna kadar Hâricîler hakkında genel bilgiler sunularak ana Hâricî fırkalarından bahsedilmektedir. İkinci Bölümde Acârîde'nin doğuşu ve teşekkülü sistematik olarak aktarılmış ve Acârîde ile ilişkilendirilen alt kollar ele alınarak siyasî, kelimî ve fikhî görüşleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hâricilik, Acârîde, Abdülkerim b. Acred, Horasan Hâricîleri

SUMMARY

THE EMERGENCE AND THOUGHTS OF AJARIDA AS KHARIJITE SECTS

One of the facts that have profound effects in the first term Islamic thought was the emergence of Kharijites idea. Khawarij has gained broad repercussions from the first period of its history and has gained a doctrinal dimension by being divided into parts. Khawarij, which divides into many sides, has been transformed into a separate structure with each branch while protecting the basic texture. This study aims to give information about the birth of Ajaride, one of the important branches of Kharijities, historical development process and basic views.

The study consists of the introduction and the two main parts. While giving information about the methods and sources in the introduction the dynamics that lead to the emergence of Kharijites are explained with the outlines and the background of the idea is presented. In the first part, after giving information about the religious and political environment that Kharijites had emerged, general information about Kharijites is presented until the birth of Ajaride, and the main stories are mentioned. In the second part, the birth and formation of Ajaride was systematically transferred and the political, theological views were examined by considering the sub branch associated with Ajaride.

Keywords: Kharijites, Ajaride, Abd al-Karim b. Ajrad, Khorasan Kharijites

ÖNSÖZ

Başlıca Hâricî fırkalarından olan Acâride fırkasının akademik bir çalışmaya konu edinilmesindeki asıl gaye Hicrî I. ve II. yüzyıllarda Horasan ve Maverannehir bölgelerindeki Hâricîler'e dair dini temayülleri tanıtmaktır. Erken dönem Hâricîliğin doğuşuna dair pek çok eser telif edilmesine rağmen fırkalaşmaların başladığı ve İslam fikir havzasının şekillendiği dönemler hakkında objektif diyebileceğimiz eser sayısının sınırlı olması bizi bu çalışmayı yapmaya iten nedenler arasındadır.

Mezhepler tarihi metodolojik yaklaşımları ile tarihsel süreç içerisinde Acâride'nin teşekkül süreçlerini aydınlatmak ve kelâmî görüşlerini tespit etmek lüzumu doğmuştur. Araştırmanın konusunu oluşturan Acâride fırkası, İslam tarihi alanında yazılmış kaynak eserler içerisinde nadiren bahis konusu edilmiş, Horasan ve Maverannehir bölgesi İslâmî yaklaşımlar Milel-Nihal türünden kaleme alınan eserler arasında işlenmiştir. Nispeten belli perspektifle konuları değerlendiren ilk dönem müellifleri, Hicaz dışında bir bölgede hâkimiyet sağlayan pek çok fırkanın gelişimini, idare ile mücadeleleriyle sınırlı tutmuş, basit düzeyde fikirlerini sıralamışlardır. Bu durum, fırkanın doğuşu, teşekkülü ve kollara ayrılışı gibi evrelerin bilinmesini zorlaştırmış ve yaşadığı bölge için taşıdığı değeri göz ardı etmiştir.

Hicri dördüncü yüzyıla kadar Horasan bölgesinde varlığını sürdüren Acâride fırkasının kaynaklarda zikredilen birçok alt kolu bulunmaktadır. Bu fırkaların iç çekişmeler sonucu doğmuş tali kollar olarak ortaya çıktıkları ancak genel hareket tarzları ile birbirlerinden ayrıldıkları gözlenmektedir. Bu çalışma, Acâride'nin kelâmî ve fikhî görüşlere ağırlık vermesinde tali kolların meyilleri ne derece belirleyici olmuş ve ilerleyen dönemlerde bölgedeki izleri nelerdir sorularına da cevap aranmıştır.

Temelde aynı görüşleri kabul etmelerine rağmen iki farklı yansıma biçimini sergileyen Hicaz ve Horasan bölgesi Hâricîlerinin mukayesesi ve etkilerinin de ele alındığı çalışmada tepkisel fırka hareketlerinin etkileri ve metodik bir değişim gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Hicaz bölgesi Hâricîliği ile Horasan bölgesi Hâricîliği arasındaki geçişlere değinilirken benzer ve farklı noktalar tespit edilmeye çalışılmış, yerel dinamikler ve Acâride'nin faaliyetlerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Çalışmanın önemi ilk dönem Hâricî tarihine dair araştırmaları derlemesi ve Acâride fırkası ile Hâricîlerin ideolojilerindeki dönüşümü işliyor olmasıdır. Horasan Hâricîlerinin faaliyetlerine temel teşkil eden siyasî tepkisel görüşlerin kelâmî ve fikhî yaklaşım biçimine evrilmesi ve ılımlı din yorumuna dönüşmesi fırkanın en önemli özelliği durumundadır.

Günümüzde ortaya çıkan siyasî-dinî akımların fikir ve görüşlerinde Acâride'nin fikirlerinin izlerini takip etmek çalışmanın güncel boyutuna tekabül etmektedir.

Böyle bir araştırmayı yapmam konusunda beni teşvik ederek tezimin bütün aşamalarında yardımlarını esirgemeyen Kıymetli Hocam Prof. Dr. Ömer Faruk TEBER'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamı, Yüksek Lisans Tez projesi olarak destekleyerek geniş imkânlar sağlayan Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Koordinasyon Birimi'ne ve araştırma için gerekli kaynak çeşitliliği sağlayan İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi yetkilileri ve personeline şükranlarımı arz ederim. Son olarak çalışmam boyunca gerekli özveri ve şefkatleri ile maddi manevi bütün yönlerden beni kuşatan ve destekleyen biricik aileme ve mesai arkadaşlarım Arş. Gör. Fatma Maden, Arş. Gör. Emine Şalı ve Arş. Gör. Zehra Sula'ya teşekkür ederim.

Gayret bizden Tevfik Allah'tandır.

Ayşe Gül ÖZ
Antalya 2018

GİRİŞ

Metod ve Kaynaklar Hakkında

Mezhepler içinde buldukları dönemin sosyal, siyasî, tarihî ve coğrafi şartları içinde vücut bulmuş, İslâm dininin itikadî ve amelî sahadaki düşünce ekolleridir¹. Mezhepler, kısaca İslâm'ın anlaşılma biçimleri şeklinde tarif edilmekte ve din anlayışındaki farklılaşmanın kurumsallaşmış hâline tekâbül etmektedir². Tarihi süreçte dinin temel kaynaklarının farklı yorumları, fikirlerin sistemli hâle gelmesiyle kurumsallaşmış ve sosyo-kültürel hayata Mezhep olgusunu çıkarmıştır³. Mezhep olgusu, dinî, siyasî, fikrî ve içtimai şartların etkisi sonucu birey ve toplum üzerinde oluşan dinî ve siyasî tezahürlerdir⁴. Dolayısıyla mezhep ve fırkaları ortaya çıktıkları çağın şartlarından soyutlamadan ve dinin bütününe ihata eder bir misyon yüklemeksizin değerlendirmek gerekir⁵.

Çalışmamızda fırkalar ve fikirleri, içinde şekillendiği şartlar dikkate alınarak “Fikir-Hadise irtibatı” içerisinde ele alınacaktır⁶. Mezheplerin ve mensuplarının içinde yaşadığı toplum ile kurdukları bağ, çok yönlü ve iç içedir. Fırkanın ne zaman ve nerde ortaya çıktığını tespit edebilmek, fırkaya verilen isimler ve kullanımları anlayabilmek ancak dönemin dinamiklerini tam anlamıyla kavramakla mümkündür⁷. Dolayısıyla fikirlerin iz takibi yapılırken önce fikrin ortaya çıkmasında etkili olan faktörler birinci el kaynaklarda araştırılarak tetkik edilmeli ardından fikirlerin olgunlaşması ve fırkanın teşekkülü ortaya konmaya çalışılmalıdır. Fikirlerin zaman içinde değişimi, asimilasyonu veya yok olması gibi zamansal faktörler, araştırmanın kronolojik bütünlük içinde ve tarafsız bir gözle, ilmî araştırma esasları doğrultusunda tasvirî bir yöntem kullanılarak gerçekleştirilmesini zorunlu kılar⁸. Böylece bir düşüncenin müdafaası veya reddi değil sadece betimlenmesi amaçlanmış ve bilimsel yöntemler kullanılarak Makâlat türü eserlerde olduğunun aksine ekol tanıtılmış

¹ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2008, s. 15.

² Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 3. Baskı, Dem Yayınları, İstanbul 2013, s. 9.

³ Hasan Onat, “Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü”, *1. Kur'an Sempozyumu*, Ankara 1994, s. 415.

⁴ Muhammed Tancî, “Abu Mansur al-Maturidi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IV, S. I-II, 1995, s. 2.

⁵ Hasan Onat, “Din Anlayışımızın Kaynakları Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Yurdu*, c. XIII, S. 75, Ankara, 1993, s. 48.

⁶ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, Ankara 1993, s. 12-20.

⁷ Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 3. Baskı, TDV Yayınları, Ankara 2010, s. 26.

⁸ Sönmez Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, *İslami İlimlerde Metodoloji (usûl) Meselesi I*, İstanbul 2005, s. 395-396.

olacaktır⁹. Nitekim Makâlat türü eserlerde mezhep ve fikirler, tarihsel gelişiminden bahsedilmeksizin öne çıkan temel görüşleri ile değerlendirilmiştir¹⁰. Deskriptif yöntem ve kaynak analizi ile bir mezhep veya fırkanın İslam Mezhepleri Tarihi'ndeki yeri belirlenirken genel anlamda bu ekollerin Düşünce Tarihine katkıları da ortaya konulmuş olacaktır.

Araştırmada takip edilecek bir diğer ilke ise “Şahıslar ve fikirler üzerinde derinleşme” ilkesidir¹¹. Bu ilke çerçevesinde Acârîde'nin kurucu şahısları ve fırkayı hemcinslerinden ayıran kendilerine has fikirleri esas alınmak suretiyle derinlemesine iz takibi yapma imkânı sunulacaktır. İlk dönem Makâlat türü eserlerin genel telif ilkesi olan 73 fırka tasnifi yerine bir topluluğun fırka olarak isimlendirilmesine yetecek kriterler aranacak ve Hâricîler içinde en fazla kola ayrıldığı iddia edilen Acârîde fırkası bu minvalde değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Acârîde'nin doğuşu ve fikirlerinin teşekkülü konusundaki bilgilerin iz takibi, erken dönemlere ait eserlerden derlenmeye gayret gösterilmiştir. İslam mezhepleri tarihi ana kaynak eserleri başta olmak üzere İslam tarihi ve genel biyografi eserleri müracaat edilen başlıca kaynaklar arasındadır. Bunlar arasında özellikle erken dönem Hâricîliğin oluşumu ve fırkalara ayrılış süreci hakkında Taberî'nin *Tarih*'i, Belazurî'nin *Ensâbu'l Eşraf*'ı, Dineverî'nin *Ahbâru't-Tıval*'ı ve İbn Esîr'in *el-Kâmil fi't Tarih* adlı eserleri en fazla istifade ettiğimiz kaynaklar arasındadır. Haricilerin Horasan ve Maveraunnehir bölgesine geçişi, Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde Merkezi idare ile kurdukları ilişkiler çalışmamızın şekillenmesinde faydalandığımız önemli tarihsel bilgilerden bir kısmıdır.

İslam mezhepleri tarihi kaynak eserleri olan Makâlat türü eserler çalışmamızın ana referanslarından bir diğeridir. Milel-Nihal türü kitaplar olarak da adlandırılan bu tür kaynaklar Acârîde'nin ortaya çıkışı ve yayılışına dair bilgilere tam anlamıyla ulaşamamış olsak da fırkanın temel görüşleri ve fikrî çizgisini anlamamızda önemli bilgilere ulaşmamızı sağlamışlardır. Bunlar arasında Bağdadi'nin *el-Fark Beynel Fırak*'ı, Eş'ari'nin *Makâlatu'l İslamiyyin ve'htilafu'l Musaliin* isimli eseri, Şehristâni'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'i, İsferrainî'nin *et-Tebisîr fi'd- Dîn* isimli eserleri önemli müracaat kaynaklarımızdır. Ayrıca kaynaklarda birbiri ile farklılık arz eden konularda menkulde ma'kul olma prensibi ile hareket ederek oluşabilecek riskleri en asgariye indirmeye gayret gösterilmiştir. Nitekim Acârîde'nin kaç tane alt kola sahip olduğu meselesi her bir eserde farklılık arz etmekte ve zaman zaman birbiri ile çelişkili ifadelerle de rastlanmaktadır.

⁹ Sabri Hizmetli, “ İtikadi İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimai Hadiselerin Tesirler Üzerine Bir Deneme”, *AÜİFD*, c. XXVI, Ankara 1983, s. 653.

¹⁰ Ethem Ruhi Fırlı, “İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler”, *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu*, Tebliğler ve Müzakereler, İzmir 1985, s. 375.

¹¹ Kutlu, *Mürchie ve Tesirleri*, s. 27-8.

Çalışmada istifade edilen kaynaklardan bir diğeri ise çağdaş çalışmalardan oluşmaktadır. Bunlar arasında Hâricilik düşüncesinin doğuşu konusunda Harun Yıldız'ın *Din, Siyaset ve İdeoloji* ve *Kendi Kaynakları Işığında Hâriciliğin Doğuşu ve Gelişimi* adlı çalışmalar ile Adnan Demircan'ın *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri ve Din-Siyaset İlişkisi* isimli eserleri son derece istifade edilen kaynaklar arasındadır. Acaride'nin ortaya çıkışı ve teşekkülüne dair araştırma yaparken özellikle Hâricilik ve özelde ise İbâdiye hakkında yapılan makale ve tezlerden faydalandık. Bu meyanda Ethem Ruhi Fığlalı'nın *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri* isimli doktora tezi, Acârîde ile benzer görüşlere sahip olduğunu düşündüğümüz İbadiye'yi daha yakından tetkik etme imkânı sunmuştur.

Bu çalışma da söz konusu tarihi kaynaklar ve çağdaş araştırmalar üzerinden Havâric'in bir kolu olan Acârîde fırkasının ortaya çıkışı, etkileri ve görüşlerini ortaya koyulmaya çalışıldı. Ayrıca çalışma sayesinde Acârîde'nin fikrî muhtevası ve tarihsel seyri ortaya konmuş oldu. Bu firkanın Haricîliğe teorik yönden ve pratik uygulamaları açısından katkıları ile firkanın İslam düşünce tarihindeki yerini belirlemek istedik.

Hâricî Kavramı ve Hâricîlere Verilen İsimler

Fırkalar, mezhepler gibi dinî ve siyasî muhtevalı sosyal kimliklerin isimlendirilmesi, bugün olduğu gibi geçmişte de hem isimlendirilen gruplar hem de isimlendirmeyi yapan kimseler yönünden olgusal bir problem olarak kabul edilmektedir. İslâm tarihinde sosyal, siyasî ve ekonomik sebeplerle din anlayışı biçimlerindeki farklılaşmaların kurumsallaşması sonucu ortaya çıkan İslâm Mezhepleri, çeşitli tasnif sistemleri içerisinde kendilerine yer bulmuşlardır. Klasik türden Mezhepler Tarihi Kaynak eserlerinde mezheplerin tasnifleri ve mezhep isimleri farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılığın temelini, mezhep ismini kimin ya da kimlerin verdiği, hangi olaya istinaden ismin verildiği gibi izafi durumlar belirlemektedir. Fırkaları isimlendirmede karşılaşılan müelliflerin rölatif yaklaşımları da fırkaların konumlandırılacağı yer konusunda etkili olabilmektedir. Nitekim fırka ve mezhep isimleri iki farklı çağrışımı ve anlamı aynı anda barındırabilir. Birincisi, fırka mensupları tarafından kendilerini nitelemek ve hüviyetlerini tespit edebilmek adına sahip oldukları temel görüşlerini esas alan isimlendirme olurken; bazen de anlam yükledikleri özel kelimeler/kavramlar fırkayı tanımlayan isim olabilir. İkincisi ise muhalifler tarafından verilen ve genellikle grup üyelerinin kabullenmeyip reddettiği tahkir ve tezyif edici ifadeler içeren kavramlardan oluşur. Tarihin tanıklık ettiği bir başka örnek ise fırka mensuplarının, muhalifleri tarafından verilen isme ya da tanımlayıcı kavrama farklı bir anlam yükleyerek özümlediği bir kelimeye dönüştürdüğü durumlardır. Bütün bu izafi durumlar dikkate alındığında mezhep ve fırka

eksenli çalışmalarda her bir kavramın kazandığı yeni anlam, spesifik bir değer taşıyor hâle gelebilmektedir¹².

Mezheplerin tasnifini yapan ilk dönem Fırak ve Mîlel-Nihal türü eserler, mezhepleri yalnızca itikadî ve siyasi sebeplerle doğmuş fikir ekolleri kabul ettikleri için sosyo-kültürel sebepler üzerinde neredeyse hiç durmamışlardır¹³. Mezhepleri bu yönden değerlendirmek, etnografik, tarihi ve sosyolojik araştırmaların varlığını zorunlu kılmaktadır. Konuyla ilgilenen Batılı sosyologlar, dini grupların sınıflandırılmasında bir grubu ifade eden mezhep kelimesinin etimolojik olarak takip etmek manasına gelen “sequi” kelimesinden türediğini iddia etmişlerdir. Onlara göre mezhep kelimesinin özü, dini cemaatin ve onun dogmatik temellerinin parçalı karakterinde bulunmaktadır. Buna göre mezhep, daha büyük ve organize bir gruptan ayrılmak ve aynı zamanda bu büyük grubun kavram bütünlüğünden uzaklaşmak, farklı unsurları kısmi olarak kendi merkezine yerleştirmektir¹⁴.

Dini/teolojik ve sosyal bir grup olan mezhepleri İtikadî ve dini pratikli mezhepler olarak iki kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi inanç konularındaki farklılıklardan, ikincisi ise ritüellerin uygulanmasındaki farklılıklardan ortaya çıkmıştır. Dinin sosyolojik formunu araştıran sosyologlar için mezheplerin önemli olmasının nedenlerinden birisi de onların, insanların kendi topluluklarını oluşturmak gayreti ile gösterdikleri bilinçli çabaların bir ürünü olarak görmeleridir. Buna göre siyasî ve itikadî sahadaki düşünce ekolleri olarak nitelenen mezhepler, temelde, insanın sosyal bir varlık olmasından kaynaklanan, doğal örgütlenme çabaları olarak değerlendirilebilir¹⁵.

İslâm Mezhepleri Tarihi Makâlât ve Mîlel ve'n-Nihal yazarları, mezhebi ayrışmalar için bilinenden farklı veya müstakil görüş belirten, çeşitli konularda diğer görüş sahiplerine ters düşen bir kimse ya da zümrenin tutumunu "Mezhep" olarak kabul etmişler; kitaplarını bu anlayışla meydana getirmişler, görüş sahiplerini de bu açıdan kritik ederek tasnif etmişlerdir¹⁶.

İlk dönem İslam toplumundan ayrılan ilk grup olan Hâricîler, birçok yönden İslam düşüncesini etkilemiş ve çeşitli araştırmalara konu edilmiştir. Hâriciyye ya da Havâric, Hz.

¹² Mehmet Ali Büyükkara, “ Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepleri Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler” , *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes’alesi I*, 2005, s. 444.

¹³ Mezhepler Tarihinin manuel kabul edilen ilk eserleri, mezhepleri ele alış biçimleri ve verdikleri bilgiler açısından mezheplerin görüşleri ve belirli tasnif sistemlerine yerleştirme amaçlı yazılmışlardır. Bu tür eserlerde mezhepleri ortaya çıkaran sosyo-kültürel alt yapı ya da çağdaş normların uygulandığı sosyo-psikolojik veriler kullanılmamış olduğu için kaynak güvenilirliği ve kritiği yapıldıktan sonra değerlendirilmelidir. Bu konuda Bz. Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 121-124.

¹⁴ Mensching Gustav, *Dinî Sosyoloji*, Çev. Mehmet Aydın, Tekin Kitabevi Yay. Konya 1994, s.196.

¹⁵ Hasan Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2001, s.128.

¹⁶ Hizmetli, “İtikadî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna İctimâi Hâdiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme”, s. 654.

Peygamber'den sonra siyasî bir mezhep olarak Hicri ilk asırda ortaya çıkmış ve yüzyıllarca İslâm toplumları içerisinde kendini farklı formatlarda sergileyen bir hareket olmuştur.

Haricîlerin itikadî bir fırka olarak ortaya çıkmaları Sıffin savaşı sonrası "Tahkim Hadisesi" 37 /658'ne dayanır. Müslümanların Sıffin'de karşı karşıya gelmesi, her iki taraftan da sayıca çok kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuş ve savaş sonunda çözüm olarak öngörülen Hakem olayı bazı kelâm tartışmalarının ortaya çıkmasına yol açmış, bu yönüyle olay ilk dönemlerden itibaren kelâm ve İslam mezhepleri tarihi kaynaklarında bir problem olarak yer almaya başlamıştır.

Sözlükte “çıkılmak, itaatten ayrılmak, isyan etmek, ayaklanmak, (ilimde) mütehasıs olmak, borcunu ödeme”¹⁷ anlamlarında kullanılan ve “hurûc” kelimesinden türeyen “Haricî” kelimesi kuşkusuz İslam düşüncesinde varlık göstermiş müstakil bir mezhebin özel adı olmaktadır. Havâric ifadesi ilk dönemlerden itibaren kullanılmış olmasına karşın, teşekkül sürecini tamamlamış bir fırka olarak el-Yemân b. Ribâb'dan itibaren mezhepler tarihçileri tarafından bir kalıp olarak belli bir kesimi tanımlamak üzere kullanıldığı belirtilmektedir¹⁸.

Bu grup için ilk ortaya çıktıkları sırada Havâric veya Hâriciyye isimleri kullanılırken “Haricî” kelimesinin müstakil bir fırka ismi olarak kullanılması ve yaygınlaşması firkanın teşekkülünden sonra hareketin itikadî boyut kazanması ile başlamıştır¹⁹. “Allah'tan başka hüküm verecek yoktur” veya “Hüküm ancak Allah'ındır” siyasî sloganının tarihte ilk kez kullanıldığı Sıffin Savaşı ve Hakem Vak'ası, iman-küfür konusunun tartışılmasına zemin hazırladığı gibi Hâricîler adıyla bir firkanın doğmasına da yol açmıştır²⁰. Tahkim olayından sonra çoğunluğunu ileride Havâric olarak kabul edilen zümre içerisinde yer alan “kurrâ”nın söylem ve argümanlarından dolayı ‘Muhakkime’ ismi verilmiş ve ileriki dönemlerde birden fazla kola ayrılınca Muhakkemetü'l-ûlâ' adıyla da anılmaya başlanmıştır²¹.

Sıffin savaşında Hz. Ali'yi destekleyen ve Mu'âviye b. Ebî Süfyân'a karşı onun saflarında yer alanlar, çoğunlukla çölden ve Irak bölgesinden gelen bedevi insanlardır. Çöl yaşamının zor şartlarına fiziksel ve ruhsal yönden mukavemet göstermekte oldukça yetkin olmalarına karşın çoğunluğunu Kureyş dışındaki Mudar, Temim, Bekr kabilelerinden teşkil eden ilk Hâricî zümreleri, muhakeme ve olayları kavrama yönünden de son derece kıt ve yüzeysel bir anlayışa sahiptirler. Öte taraftan özgürlüklerine düşkün, cesaret ve şecaatin

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah A. el-Kebîr vd. , Kahire, c. I, s. 807-8.; Mesud Cübran, *er-Raid: Mu'cem Lugavi'l-Asrî*, Beyrut 1986, c.I, s. 603.

¹⁸ Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E. R. Fıglalı, Ümran Yay., Ankara 1981, s.23.

¹⁹ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 22.; Harun Yıldız, *Din Siyaset İdeoloji: Haricilik Düşüncesinin Doğuşu*, Sidre Yayınları, Samsun 1999, s. 22.

²⁰ İlyas Üzümlü, “Sıffin Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2009, c.XXXVII, s.108-109.

²¹ Ebu Cafer Taberi, *Tarihu'r-Rusul ve'l-Mülük*, Daru't-Türas, Beyrut 1967, c.V, s. 51; İrfan Abdülhamit, *Dirasât fi'l-Firak ve'l-Akaidü'l-İslamiyye*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1984, s.90.

önemsendiği sade bir yaşam süren kabile bireyleri birbirlerine sıkı sıkıya bağlı oldukları köklü bir geleneğe de sahiptirler²². Bedevîlerin zihinsel dünyasını tayin eden şey, mensup oldukları kabilenin sahip olduğu toplumsal değerle belirlenmiştir. Şiir, grubun saygınlığına ve emniyetine olan temel bağlılığı ifade ediyordu. Bir bedevînin dili bireysellik ya da kişisel duyguları beslemekten ziyade toplumun şahsiyeti ile ilintili görünmektedir. Haricî unsurları oluşturan kabileler, Arap dilinin inceliklerini, İslam'ın hukukî esaslarını yeterince bilemediklerinden rahatlıkla muhaliflerini küfür veya sapkınlıkla itham etmiş ve İslâm'ın ruhuna aykırı görüşlerin taraftarlığını yapmışlardır²³.

Haricî toplulukları tanımlamak üzere mezhepler tarihi terminolojisine giren bir diğer isim de “Harûriyye”dir²⁴. Bu kavram Haricîler için, Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin saflarından ayrılan grupların ilk önce bir araya geldikleri ve Hz. Ali ile savaştıkları coğrafyanın adına nispetle üretilmiştir²⁵. Kullandıkları diğer isim de Harûra'da reis kabul ettikleri Abdullah b. Vehb er-Rasibi'ye nispetle Vehbiyye' dir. Nasıbiyye ismi ise Hz. Ali'ye olan düşmanlıkları dolayısıyla Şia tarafından kendilerine verilen bir isimdir²⁶.

İlk dönem makâlat yazarı İmam Eş'arî (324/935), Haricîler için “*Hz. Ali'ye karşı çıkıp, onun ordusundan ayrılanlar*” manasında bu ismin onlara verildiğini belirtmektedir²⁷. Şehristânî (548/1153) “*Ümmetin ittifak ettiği meşru bir halifeye başkaldıran herhangi bir kimseyi*”²⁸ ifade ettiği bu tanım, mahiyeti gereği sadece ilk dönem Hâricîyye hareketini değil günümüze kadar bütün siyasi otoriteye karşı çıkan her bireyi kapsar nitelikte görünmektedir²⁹.

Şehristânî'nin hicri altıncı yüzyılda yaşayan bir müellif olduğu dikkate alınırca, ortaya çıkışından itibaren Haricîliğin siyasî otoriteye karşı mücadele girişimlerini sürdürmesi cihetinden fırka hakkında genel bir tanım yaparak Hâricîliğin teşekkül sürecini devam ettirdiğini gösteren önemli bir işarettir.

Hz. Osman'ın şahadetinden sonra ortaya çıkan ve Tahkim olayıyla tamamen siyasi otoriteden ayrılan Havâric fırkası, zaman içinde ifade ettiğimiz gibi pek çok farklı isimle anılır olmuştur. Haricîlerin ilk isyan girişimi ve yönetime karşı ayaklanmalarını tavsif etmek

²² Âmir en-Neccâr, *Fî Mezâhibi'l-İslâmiyyîn, el-Havâric-el-İbâdiyye-eş-Şi'a*, Kahire 1995, s.44.

²³ Hizmetli, “İtikâdî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna İctimâî Hâdiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme”, s. 665.

²⁴ Ahmed b. Ebî Yakûb Yakubî, *Tarihu Ya'kûbî*, Dâru Sâadet, Beyrut 2010, c. II, s.191.

²⁵ Ebû Mutî' Mekhûl b.el-Fazl en-Nesefî, *Kitâbu er-Red a'lâ Ehli'l-Bid'a ve'l-Ehvâi'd-Dâlle*, thk. Seyyid Bahçivan, Hikmetevi Yay., İstanbul 2013, s. 136.

²⁶ Mustafa Öz, “Nasibe”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2006, c.XXXII, s. 393.

²⁷ Ebû'l Hasan Eş'arî, *Makâlatü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, thk. Helmut Ritter ve Wiesbaden, 1980, s.103.

²⁸ EbûFeth Muhammed b. Abdulkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. M. Seyyid Kılânî, Beyrut 1975, c. I, s. 114.

²⁹ Hâricî kelimesi tarih boyunca Hâricî'lerin dışındaki isyancı gruplar için kullanılan bir kelimedir. Selçuklular döneminde Baba İshak ve arkadaşlarına, Osmanlı da Kalender Şah'a Hâricî ismi kullanılmıştır. A. Yaşar Ocak, “Türk Heterodoksi Tarihinde Zındık, Hâricî, Râfizî, Mülid ve Ehl-i Bid'at Terimlerine Dair Bazı Düşünceler”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1982, S. XII, s. 512- 514.

üzere tarihe mâl olmuş bir kavram da ‘âsi’ veya ‘buğat’ kelimeleridir.³⁰ Yine muhalifleri tarafından Hâricîlere Hz. Peygamberin bir hadisine³¹ istinaden “mârîka” ismi verilmiştir³².

Yukarıda zikredilen isimlendirmeler nispeten siyasi otoritenin yanında duran veya tarafsız olduğunu ifade eden kesim tarafından tercih edilen isimler arasında zikredilmektedir. Hâricîler ise kendileri hakkında bu ifadeleri kabul etmemiş ve kullanmamışlardır³³. Kâfirlerle aralarındaki bağı koparan³⁴ ve onlardan ayrılanlar anlamında ‘Haricî’ kelimesini kendilerine ad olarak belirlemişlerdir. Nitekim bazı rivayetlerde Haricîler’in Havâric kelimesini “Allah yolunda evlerinden çıkarılar”³⁵ mealinden temellendirmek istedikleri zikredilmekte, fakat ayette geçen hurûc kelimesi ilerleyen dönemlerde hicret kelimesi ile aynı anlama evirilmiş ve Ezârîka’nın ileri sürdüğü hicret metaforunun temeline dönüşmüş görünmektedir³⁶.

Ehl-i bid’ate karşı sert tavırlarıyla tanınan Eş’arî ve mütekellim ve mezhepler tarihçisi Abdulkahir el-Bağdadî’ye (ö.1037) göre, Havâric ve ekseriyeti gibi bid’at fırkalarına mensup olan insanlar bazı hükümler açısından İslam ümmetinden sayılsalar da diğer bir kısım hükümler açısından İslâmî bir muameleye tabi tutulamazlar. Bağdadî, bu kanaatini Hz. Ali (ö.661)’nin Hâricîler hakkında söylediği rivayet olunan şu sözlerine istinat ettirir: “Size karşı üzerimize düşen üç şey vardır: Sizinle savaşı biz başlatmayız, içlerinde adını anmanız için sizleri Allah’ın mescitlerine girmekten alıkoymayız ve bey’atınız devam ettiği (ya da savaşlarda yanımızda yer aldığınız) müddetçe sizlerin ganimetten pay almanıza mani olmayız”³⁷.

Bu istinat, fırkanın ortaya çıktığı siyasal atmosferi göstermektedir. Bununla birlikte mezhepler tarihçileri de fırkaların teşekkül sürecinde ayrışmanın ilk unsuru olarak metodik/nassı yorumuna değil itikadî nassın bir sorunun varlığına götürüyor olduğuna dikkat

³⁰ Tarihi kaynaklar Haricîlerin merkezî otoriteye karşı asî olduğu konusunda, “Hz. Ali’ye Hâricîlerin müşrik mi, münafık mı olduğu sorulmuş, o onların ne müşrik ne de münafık olmadıklarını söylediğinde; “Ey Emîru’l-Mü’minîn, peki onlar nedir?” denildiğinde Hz. Ali, “Bize/otoriteye isyan eden kardeşlerimizdir. Onlar bize isyan ettiklerinden dolayı onlarla mücadele veriyoruz.” demiştir” . Bz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihaye*, Mektebetü’l-Me’ârif, Beyrut 1966, c. V, s. 290.

³¹ Haricî lider Harkus b. Züheyr’in Huneyn gazvesi sonrası ganimet taksim ederken Hz. Peygamberin İslam’a ısındırmak için bir gruba fazla ganimet verdiğini görünce “Ey Allah’ın Elçisi Adil ol! Diyerek itiraz etmesi ve bu durum üzerine Hz. Peygamber’in “Yazıklar olsun sana, ben adil olmazsam kim olur...” demesi ve “Muhakkak bu adamın sülalesinden öyle bir kavim zuhur edecek ki Allah’ın kitabını özene bezene okuyacaklar da okudukları gırtlaklarından geçmeyecek, okun hedefi delip geçtiği gibi bunlar da dini delip öteye geçeceklerdir”. Muhammed b. İsmail Buhari, *Sahihu’l-Buhari*, Daru’l-İslam Li’n-Neşr ve’t-Tevzî, Riyad 1999, Kitabu’l-İstıtabe, no: 6333 s. 1194.

³² Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed Bağdadî, *el-Fark Beyne’l-Fırak* thk. Muhammed Muhyiddin Abdul Hamidi, Mektebetü Daru’t-Türas, Kahire 2007, s. 81; Abdülhamit, *Dirâsat*, s. 93.

³³ Haricîlerin kendilerine nispet edilen kaynaklarına göre dinî yönden kendilerini konumlandıkları pozisyon için Bz. Muhammed Kafafi, “Abû Sa’id Muhammed b. Sa’id al- Kalhâtî’ye Göre Hâricîliğin Doğuşu”, Çev. Ethem Ruhi Fırlalı, *AÜİFD*, Ankara 1970, c. XVIII, s. 177-191.

³⁴ Nisa, 4/100.

³⁵ Abdülhamid, *Dirâsat*, s. 91

³⁶ Bz. Mustafa Öz, “Kaade”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2001, c. XXXIII, s. 589.

³⁷ Bağdadî, *el-Fark Beyne’l-Fırak*, s.14

çekmişlerdir. Fırkaların teşekkülünde problematiği oluşturan ögenin nassın kendisi değil bizzat yorumlanması sonucu ayrışmanın gerçekleştiğinin gözden kaçırılıyor olmasıdır. Dolayısıyla mezhepler dinin kendisi değil onun anlaşılma ve yorumlanma biçimleri olarak karşımıza çıkmalı aksi halde birbiri ile kısmen veya tamamen zıt iki görüş/mezhep, fertleri birbirlerini inkâr eder konuma getirebildiği gibi infaza da götürebilmektedir.

Muhaliflerinin aksine Hâricîlerin benimsediği bir isim ise “Allah yolunda canları ve malları ile savaşan (feda eden) ve bunun karşılığında Allah’ın canlarını ve mallarını satın aldığı kimseler” anlamında ‘Şurât’ kelimesidir³⁸. Kendilerini Ehl’i Şurât, Ehl’i Da’ve ve ve’l-İstikâme³⁹ isimleri ile de tanıtmışlardır.

Muhtemelen II/VIII. asırda meydana gelen kelimî tartışmalar sürecinde, Havâric kavramı, büyük günah işleyenlerin toplumdan ihraç edilmesi gerektiğini savunanlar hakkında bir şemsiye kavram olarak kullanılmıştır.⁴⁰ Ayrıca kuruculardan, görüşlerden veya çekişmelerden kaynaklanan isimlendirmeler olabilmektedir. Haricîler için kaynaklarda zikredilen birçok ismin yanı sıra onların kendi içindeki bölünmelerinden Acârîde, Ezârîka, İbâdiye gibi alt grupları tavsif eden isimler kaynaklarımızda yer almıştır⁴¹.

Acârîde’nin Haricîliğin vücut bulduğu Hicaz bölgesinden uzak Horasan ve Kirman bölgesinde şekillenmesi ve zaman içinde dağılarak yok olduğu iddia edilmesine rağmen Acârîde kelimesinin, Haricîliği tanımlamak üzere kullanılan özel isimlerden birisi olarak kabul edilmesi oldukça dikkat çekicidir. Bütün bu isimler Haricîliğin fırkalara ayrıldığı dönemlere kadar anılmıştır ancak Hâricî ismi firkanın ilk teşekkülünden bugüne kadar genel isim olarak kullanıla gelmiştir⁴².

Haricîliğin Doğuşunu Hazırlayan Olaylar

Hâricîliğin doğuşunu sağlayan olaylar siyasî, içtimaî ve iktisadî birçok çalkantının neticesinde gerçekleşmiştir. Olaylara sosyal ve siyasi yönlerden kritik yapılması fikirlerin iz takibinin yapılabilmesi için son derece önem arz etmektedir. Bütün bu durumların fikir-hadise irtibatı⁴³ içinde değerlendirilerek tetkik edilmesi Hâricîliğin tarihsel zeminini oluşturan dinamikleri anlamak için gerekli görünmektedir⁴⁴.

³⁸ Tevbe 9/11; Bakara 2/207.

³⁹ Hasan Onat ve Orhan Ateş, “Hâricîlik”, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Hasan Onat (ed.), Grafik Yayınları, Ankara 2015, s.73.

⁴⁰ W. Montgomery Watt, “ İslam Mezheplerinin Gelişiminin İncelenmesi, Çev. İbrahim Hakkı İnal, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Urfa 2008, c. 13, S. 19, s. 168.

⁴¹ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 22.

⁴² Bağdadî, *el-Fark Beyne’l-Fırak*, s. 81; Şehristânî, *el-Milel*, s. 135.

⁴³ Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, s. 1.

⁴⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2008, s. 169.

Her gruplaşma örneğinde olduğu gibi Hâricîlerin de bir anda ortaya çıkmadığı ve fırkanın oluşmasını tetikleyen bir takım olayların gerçekleştiği muhakkaktır. Hâricîliğin ortaya çıkış zamanı Hz. Ali ile Mu'âviye b. Ebî Sufyân arasında gerçekleşen Sıffin savaşı olarak kayıtlarda yerini almıştır⁴⁵ ancak Sıffin Savaşından önce olayın bir takım sosyolojik gerçekleri ve hareketin canlanmasına neden olan bazı durumlar yaşanmıştır⁴⁶. Tahkim öncesi yaşanan birçok olay insanların zihinlerini meşgul etmiş ve fırkalaşmalar ilk nüvelerini göstermiştir⁴⁷. İslâm siyaset tarihinde Haricîler, iman-küfür ayrımının keskinleştiği kendi siyaset nazariyelerini teşekkül ettirerek ümmetten kopan ilk fırka olmuştur. Ancak Tahkim olayı söz konusu tefrikanın son halkası hükmündedir. Hakem olayı, ilk dönem İslâm toplumunun yaşadığı problemi çözmek yerine daha da belirginleştirerek sonraki asırlara intikal eden bir kaos yaratmıştır.

Hz. Peygamber (a.s.)'in irtihali sonrası Hz. Ebu Bekir ile başlayan yönetim erkinin dayandığı Kureyş'ten olma meşruiyeti, süreç içerisinde Hz. Osman ile Ümeyye oğullarından olma sürecine dönüşmüştür⁴⁸. Devletin idaresinde çeşitli sebeplerle Hz. Osman'ın yürüttüğü Emevî soyunu destekleyen bu anlayış, İslâm öncesi Emevi-Haşimi çekişmesini tekrar açığa çıkarmıştır.

Hz. Osman'ın şehit edilmesi ise yönetim merkezinin Medine'den ordugâh şehirler olan Kûfe ve akabinde de Şam'a gitmesi sonucunu doğurmuştur. Hz. Peygamber'in (a.s.) sağlığında ikame ettiği ümmetin birliği cebir yoluyla zahirde sağlanırken içten içe bir çözülme yaşanmıştır⁴⁹. Taberî ve Vakıdî gibi ilk dönem İslâm Tarihi müellifleri, Hz. Osman dönemi olayları için dokunulması riskli ve hüzün verici ifadelerini kullanmışlar⁵⁰, olayların sebeplerini ise daha çok Abdullah b. Sebe gibi tarihsel şahsiyetlerinin ispatlanamadığı kimselere yüklemişlerdir⁵¹.

Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde kaydedilen siyasî farklılaşmalar, Tahkim olayının vuku bulmasında hazırlayıcı faktörlerin başında İslam tarihinde siyasî ve ictimaî çalkantıların yaşandığı ve kaynaklarımızda Fitne dönemi olarak anılan hadiselerin olduğu bilinmektedir⁵². İdarenin/hilafetin Haricîlik, Şiilik gibi iki farklı itikadî ve bir de siyasi ayağı Emevi

⁴⁵ Abdülhamid, *Dirâsat*, s. 67; Nasır b. Müzahim el-Münkarî, *Vak'atu Sıffin*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Daru'l-Ceyl, Beyrut 1990, s. 475- 480; Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîler", *TDV Yayınları İslam Ansiklopedisi DİA*, İstanbul 1997, c. XVI, s.169; E.R. Fığlalı, "Hâricîlerin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", *AÜİFD*, Ankara, 1978, c. XXII, s. 246-247.

⁴⁶ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s 169.

⁴⁷ Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, TDV Yayınları, Ankara 1989, s. 22.

⁴⁸ Ahmet Akbulut, "Hâricîliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadîleşmesi", *AÜİFD*, 1989, c. 31, s. 331.

⁴⁹ Julius Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, Çev. Fikret İşıltan, *İÜEFD*, İstanbul 1960, s. 102.

⁵⁰ Siddık Korkmaz, *Şi'a'nın Oluşumu Hz. Ali'nin Vasîliği Düşüncesi*, İz Yay. İstanbul 2015, s.110.

⁵¹ Siddık Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, Araştırma Yay. Ankara 2016, s. 23 vd, 197.

⁵² İbn Şihab ez-Zühri, *el-Meğazi*, thk. Süheyl Zekkâr, ts. Dimaşk, s.153; Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara 1963, s. 24.

Hanedanlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaşananlar da bize siyasetin bir sanat olduğunu ve asla dini bir motife sokulmaması gerektiğini göstermektedir. Çünkü siyaset bazen sadece politik bir faaliyet olarak kalırken bazen de itikadî problemlerin ortaya çıkmasında etkili bir rol alabilmektedir.

Hâricî Nazariyenin Toplumsal Arka planı

İçerisinden Hâricîliğin neşet ettiği toplumsal bünyenin en belirgin özelliği, halkın sosyal zeminini oluşturan kültürü ve cahiliye döneminden kalma uygulamalarıdır⁵³. Bu uygulamaların başında kabile kültürü ve yaşantısından kaynaklanan öğretiler gelmektedir. Kabileler halinde ve nispeten ilkel şartlarda yaşayan halk, büyük oranda şehirlere yerleşmiş ve İslam dinini kabullenerek siyasi bir devlet yapılanması ile tanışmıştır. Temel bir devlet tecrübesi olmayan Hicaz halkı, İslam öncesi dönemde belli kabileler elinde oligarşik yöntemlerle idare edilmekte idi⁵⁴. Gerek bedevi Araplarda gerekse hadari Araplarda sosyal yapının temelini kabile oluşturmaktadır. Her kabilenin bir siyasi erki ve başkanı bulunur, bu başkan veraset sistemine dayalı kalmaksızın liyakat ön planda tutularak seçilirdi. Birden fazla kabilenin birlikte yaşadığı önemli bir merkez olması cihetinden Mekke’de askeri işlerde Ümeyyeoğulları, dinî işlerde ise Haşimoğulları görev alırdı⁵⁵. Sosyolojik olarak da bedevî-hadarî temellendirmeleri, özellikle İbn Haldun ve bir kısım sosyologlar tarafından da tartışılmış, çeşitli görüşler ileri sürülmüştür⁵⁶. Sosyal tarih üzerine çalışan araştırmacılar, bedevî, kabilevî olan düzensizliği, irrasyonel olarak; hadari, yerleşik düzeni ise rasyonel/akılcı olarak kabul etmişlerdir⁵⁷.

Hz. Peygamberin vefatından sonra imâmet konusu en keskin ayrılıkların odak noktası konumundadır⁵⁸. Halifelerin seçilmesi ve yönetimdeki icraatları toplum tarafından zaman zaman eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak, ilk Halife Hz. Ebu Bekir’in seçimi, Ensar-Muhacir grupları arasında cereyan etmiş ve plansız geliştiği halde halk tarafından kabul görmüştür. Hz. Ömer’in seçimi de tayin usulü ile belirlenmiş, toplumda hiçbir fert karşı karşıya gelmemiştir⁵⁹.

⁵³Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011, s. 106.

⁵⁴ Yıldız, *Din Siyaset ve İdeoloji*, s.38.

⁵⁵ Ebû Muhammed Abdulmelik İbn Hişam, *Siretu'n- Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakka, Kahire 1955, c. I, s. 137; Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Beyrut 1985, c. I, s. 85; Ayrıca detaylı bilgi için Bz. İbrahim Sarıçam, *Emevi-Haşimi İlişkileri İslam Öncesinden Abbasilere Kadar*, TDV Yayınları, Ankara 1997, ss. 68-80 ve 80- 87; Yıldız, *Din Siyaset ve İdeoloji*, s. 38.

⁵⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, Ankara 2004, c. I, s. 152.

⁵⁷ Hilmi Demir, “Şiddeti Anlamada Engel Bir Söylem: Ortodoks Yöntem ve Hâricilik Ruhu”, *Dinî Araştırmalar*, 2003, c. V, S. 15, s. 71.

⁵⁸ Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki İhtilaflar*, s. 17.

⁵⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *El-İmâme ve's-Siyâse*, Kahire 1910, s. 7-14; Ebü'l-Abbâs Abdillâh b. Muhammed b. Abdillâh el-Enbârî Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-İmame ve Muktetafât minel Kitâbil*

Hız. Osman'ın seçimi ise istişareler sonucu şûra ile belirlenmiş ve fakat öne çıkan iki aday arasında her kesim desteklediği adayın ismi altında iki gruba ayrılmıştır. Elbette her kesim kendi adayını destekleyebilir ancak seçim propaganda sürecinde kullanılan argümanlar, basit bir rekabet olmaktan ziyade Arap toplumunun temel çatışma konularından birisi olan Emevî-Haşimî çekişmesini tekrar gün yüzüne çıkarmıştır⁶⁰. Cahiliyeden gelen bu çatışma hâli, doğrudan Haricîliğin doğuşunun nedeni olmamakla beraber tarafların eski ihtilafları, ümmet içerisinde ilk parçalanmanın nedeni olmuştur denilebilir.

Hâricîliğin vücut bulmasında belki de en önemli etken dönemin insanların sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda maruz kaldığı ciddi değişim ve gelişmelerdir. Yaşadıkları “Hızlı Kültür Değişimi”ne karşı halkın uyum sağlamada güçlük çekmesi, alışageldikleri bedevî toplumun ictimâi bir dışavurumu niteliğindedir⁶¹. Hâricîlerin büyük bir kısmını teşkil eden bedevilerin yeni şartlara intibakta zorlanmaları, kayıtsız şartsız çöl hayatından kurallı ve bağlayıcı niteliklere sahip sisteme geçiş sürecinde kıyaslamalar yapmak suretiyle eleştirilerde bulunmalarını beraberinde getirmiştir⁶². Eski şartlarına nispeten olumsuz olarak niteledikleri şartların düzeltilmesi gerekmekte ancak bunu yapacak mercii atıl halde bulunduğu için toplumun buna boyun eğmemesi gerekmektedir⁶³. Şartları düzeltmek için yola çıkan Hâricîler, bu davranışları ile ümmetin geleceğinde ortaya çıkacak derin ayrılıklara da sebebiyet vermiştir⁶⁴. İtirazlarını gerek sözlü gerekse fiilî alanda gerçekleştirerek iman–amel bütünlüğünü koruduklarını dile getiren Hâricîlerin İbadiyye kolu hariç tutulursa neredeyse tamamı bu tutumlarını Emeviler ve Abbasiler döneminde de sürdürmüşlerdir⁶⁵.

Hız. Osman Döneminde Müslümanlar arasında yaşanan ihtilafların fırka ve mezheplerin temelini oluşturduğu görülür. O dönemin şartlarında her siyasi ihtilafın itikadî alanda etkileri olmakla birlikte meşruiyet kazanmak için tarihi bir sürece muhtaç oldukları gözden kaçırılmamalıdır⁶⁶.

Hız. Osman'ın hâkimiyeti sırasında bazı icraatları da yoğun eleştirilerin hedefi olmuştur. Akrobalarına olan önceliği, idari görevlerde bir takım yanlış kararları, vali seçimlerinde ve denetimlerinde hatalar oluşması ayrıca valilerin kusurlu davranışları halkı

Evsat Fî'l Makâlat, thk. Joseph wan Ess, Beyrut 1971, s. 9-16; E. R. Fığlalı, *İbadiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983, s. 25-31.

⁶⁰ Sarıçam, *Emevi-Haşimi İlişkileri*, s. 22.

⁶¹ Onat ve Ateş, “Hâricîlik”, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 66; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 170-172.

⁶² Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 171.

⁶³ Yahya b. Cabir Belazuri, *Ensâbu'l Eşraf*, Daru'l Fikr, Beyrut 1996, c. V, s. 25-26; Adnan Demircan, *Hâricîlik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015, s. 17-18.

⁶⁴ Abdu'r-Rahman Ebû'l Fecr İbn Cevzî, *Telbîsu İblis*, thk. Dr. Seyyid Cemilî, Beyrut 1998, s. 116-117.

⁶⁵ Julius Welhausen, *İslamiyetin İlk Devri Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, Çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 22.

⁶⁶ Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, s. 20.

bunalmış ve isyan hareketlerinin başlamasına neden olmuştur. Hz. Osman görevi devraldığı günden itibaren Kur'an'ın cem'i gibi önemli birçok gelişmeye imza atmasına rağmen başta siyasî olmak üzere sosyal, ekonomik ve kültürel yapıda gerçekleşen değişimler konusunda toplumsal dengeleri gözetememiştir⁶⁷. Farklı vilayetlerden gelen yoğun şikâyetler, küçük çaplı ve mahalli isyanlar⁶⁸ şeklinde başlayıp Medine halkından önemli isimlerin de dâhil olduğu ayaklanmaya dönüşmüş⁶⁹ ve en nihayetinde Hz. Osman'ı görevden azl etmek üzere bir araya gelen kitle hareketi halini almıştır⁷⁰. Hz. Osman'ın evi bir süre muhasara altında kaldıktan sonra Hicri 35 yılında evine girilerek Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile isyan hareketi sonuçlanmıştır.

Hz. Ali döneminde yaşanan siyaset merkezli ihtilaflar ise toplumsal sınıfları oluşturmuştur. Hz. Osman'ın ölümünden sonra isyancıların Medine halkına yaptığı baskılar neticesinde hilafete getirilen Hz. Ali üzücü bir olayın üzerine asilerin de desteklediği bir topluluk tarafından başa getirilmenin bedelini ağır ödemiştir.

Sıffin'de savaşın durdurulması ile ilk protestoyu gerçekleştiren Haricîler, halifenin ordusundan kısmen de olsa ayrılmayı başlamışlardır. Rabia b. Yeşkür isimli bir Hâricî Sıffin savaşında Hz. Ali'nin hakem kararında Mu'âviye ile ittifak ettiklerini görünce her iki tarafa da saldırdıktan sonra onlardan ayrıldığını ilan ederek Kûfe'ye dönmüş ardından Harûra'daki Hâricîlere katılmışlardır⁷¹.

Hâricî Siyaset Nazariyesinin Dini Meşruiyeti

Hâricîlerin ortaya çıktığı H. 38 senesi ve sonrası tek bir dini temayülden söz edilemeyen bir şekilde sahiptir. Her bir grup kendi eleştirilerinden hareketle ideolojisini şekillendirmiş, en azından temellerini atmış durumdadır. Dolayısıyla dinî veya siyasî kaygılarla ortaya çıkan her bir grup için örgütlenmeyi sağlayacak tarihsel bir süreç gerekmektedir. Kaldı ki İslâm'da ilk ayaklanmayı gerçekleştiren Hâricîliğin tek bir olaydan bahsedilerek tarihsel zeminini anlamak pek mümkün görünmemektedir.

⁶⁷ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-Dini İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, s. 139.

⁶⁸ Taberî, *Tarih*, c. V, s. 60; Belâzurî, Y., *Ensâbu'l-Eşraf*, Daru'l-Fiker, Beyrut 1996, c. V, s. 32, 41-43; M. Mahfuz Söylemez, *Kuruluşundan Emevî Döneminin Başlangıcına kadar Kûfe'nin Siyasi Yapısı*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.

⁶⁹ Ebu Said b. Sai el-Ezdî Kalhati, *el-Keşf ve'l Beyan*, thk. Seyyide İsmail Kâşif, Umman 1980, c. II, s. 214; Belazurî, *Ensâb*, c. V, s. 36.

⁷⁰ Mısır, Kûfe ve Basra bölgesindeki halk, Hz. Osman'a yönelik ciddi bir tepki ile itirazlarını duyurmak istemişlerdir. Niyetleri halifeyi öldürmek olmamakla birlikte mutabakata varıldıktan sonra anlaşmanın bozulduğunu düşünerek Medine'ye geri dönmeleri neticesinde Hz. Osman evinde şehit edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Belazurî, *Ensâb*, c. V, s. 36.

⁷¹ Muhammed İbrahim Feyyûmi, "el-Havâric ve'l-Mürchie", *Tarihu'l- Fırakı'l- İslâmiyyeti's-Siyâsiyye ve'd-Dîniye*, Daru'l Fikri'l- Arabî, Kahire 2003, c. 1, s. 89.

Sayıları on binleri bulan ilk Haricîler söz konusu siyasî huruçlarına hemen dini motifler aramaya başlamış ve bir nazariye ortaya koymaya gayret etmişlerdir. Bu toplulukların aynı zamanda kurrâ olduğu dikkate alınırca böyle bir dinî söyleme de kuşkusuz ihtiyaçları olduğu düşünülmelidir⁷². Buna göre hiçbir insanın bir diğeri muvacehesinde bu hâkimiyeti kendi şahsına bağlamak hakkı olmadığı gibi bunu asla tevarüs de ettiremez. “Lâ hükme illâ lillâh” sloganı, onların dinî/nassî meşrûiyet sağlama gayretlerinin bir sonucu olmuştur⁷³.

İslâm, Cahiliye Dönemindeki asabiyeyi/kabileciliği tasfiye etmeye çalışmış yerine insan hak ve özgürlüklerini teminat altına alan yeni bir sistem getirmiştir. Bununla beraber İlahî mesajın muhatabı insanın kendisi, doğasındaki karşı çıkma, protest bir tavır sergileme; yer yer kabile toplumlarında ortaya çıkan şiddet duygusu özellikle büyük ve hızlı değişimlerin yaşandığı dönemlerde güçlenmiş ve tepkiselci bir ruh haline dönüşmesine engel olamamıştır. Kabileciliğin getirmiş olduğu bireyi saf dışı eden karizmatik toplum anlayışı, bedevi yaşamın inkâr edilemez bir parçası olmuştur. Tepkisel-Kabilevi din anlayışı olarak tezahür eden bu düşünce sistemi Haricî gelenekte kendisine teorik ve pratik bir zemin bulmuştur.⁷⁴

İslâm Tarihi içerisinde ilk dönem ortaya çıkan zümreler, imâmet ve hilâfet meselesinde kendilerine özgü farklı siyasî duruşlar sergilemiştir. Hz. Peygamber'den sonra pek çok meselede görüldüğü gibi, bu konuda da teori pratiği izlemiş ve ümmetin liderliği konusunda siyasî görüş farklılığına sahip olan her bir grup, kendi politik tercihlerini temellendirebilmek için çoğunlukla Kur'ân'a müracaat etme yoluna gitmişlerdir⁷⁵.

Savaşın sonucunun hakemlere bırakılması ve hakemlerin kararlarının açıklanması Hâricî ismini alan grubun tamamen müstakil bir grup halini aldığı zaman dilimidir. Artık İslam dünyasında Halifenin arkasında duranlar, Mu'âviye taraftarları ve Hâricîler olmak üzere üç tane fikrî yapıdan bahsedilmektedir.

Haricîler, çeşitli sebeplerle ayrılmalarının ardından tarihi boyunca Emeviler döneminde de sık sık isyan ederek sıkıntılı süreçler yaşamışlardır. Emevileri en çok uğraştıran fırka Haricîler olduğu gibi, bu dönem aynı zamanda Haricîlerin firkalara ayrıldığı önemli bir zaman dilimi olmuştur.⁷⁶ Firkalara ayrılması ile itikadî bir örgü oluşturan Hâricîler,

⁷² Hz. Ali tarafında yer alan Irak'lı kurrâ/kâripler için nazari ve edebî istikametleri olmayan, Kur'ân'ı incelemek ve anlayabilmek için değil; uygulama ve imân gücü için ezbere okudukları zikredilmiştir. Bz. Wellhausen, *İslâmiyetin İlk Derinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, s.12.

⁷³ Ömer Faruk Teber, “Hâricî İmamet Nazariyesi ve Mutlak Hakikatin Meşruiyeti Sorunu”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2008, y. 12, S. 34, s. 62.

⁷⁴ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s.55-57.

⁷⁵ Teber, “Hâricî İmamet Nazariyesi ve Mutlak Hakikatin Meşruiyeti Sorunu”, s. 59.

⁷⁶ Niyazi Kahveci, “Hâricîlik, Şia, Mutezile'nin İmamet Literatürü Üzerine Çalışma”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2005, c. IIX, S. 23, s. 171-189.

uğradıkları sıkı takibatın da etkisiyle geniş bir coğrafyaya yayılmış fakat bu durum kendi içinde parçalanmayı ve fırkaların dağılarak yok olmasını da beraberinde getirmiştir.

Abbasiler dönemine geçince temel iki tip Hâricî topluluğundan söz edilebilir. Birincisi sert ve tavizsiz görüşleri ile insanları zor durumda bırakan ve hatta canlarına zarar veren anarşist bir ekol, diğeri ise temel felsefesi aynı olmakla birlikte savaş taraftarı olmayan ve huzur ortamı içinde yaşamayı tercih eden ılımlı Haricîlerdir. Nitekim beş temel fırkaya ayrılan Hâricîler, Acârîde ve İbadiye gibi ana fırkalar kanalı ile mutedil yönünü koruyabilmiştir. Hâricîler birçok tali fırkaya ayrılmış ancak bugün İbadiye dışında varlığını koruyan bir kolu kalmamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ACÂRİDE'NİN DOĞUŞUNA KADAR HARİCİLER

1.1. Hâriciliğin Doğuşu ve Kaynak Eserlerde Takdimi

İslam düşüncesinin ilk fırka reaksiyonlarından olan Hâriciliğin tam anlamıyla tanınması ve anlaşılması literatür içindeki yerinin iyi kavranması ile alakalıdır. Mezhep hakkındaki bilgilerin deforme olmaması ve sağlam bir şekilde nakledilmesi kaynak eserlerin muhafazasını gerektirmektedir. Hâriciliğin bir hareket şeklini alması ve kendi iç tutarlığının doğru anlaşılması, tarihsel süreçte fırkanın kollara ayrılması ve düşünsel plandaki farklılaşmayı ortaya koyması bakımından son derece öneme sahiptir. Hâriciliğin şekillendiği ortamı ve bütünlüğü sağlayan zihniyet biçimini o günkü haliyle kavramak Klasik eserlere başvurmayı zorunlu kılar.

Acârîde fırkasının oluşmasını sağlayan etmenler ve müstakil bir fırka boyutunu almasının nedenlerini birinci el kitaplardan tarayarak analiz etmek, fırkanın durduğu çizgiyi daha net görmeye yardımcı olacaktır. Böylece fırkanın İslam düşüncesine yaptığı etki ve katkıları da ortaya çıkarılmış olur.

1.1.1. Sıffin Savaşı ve Tahkim Olayı

Hâricîlerin müstakil bir fırka haline geldiği ve Hâricî ismini ilk aldıkları olay olan Sıffin Savaşı, Haricî düşüncesi doktrininin oluştuğu en önemli reaksiyondur. Dolayısıyla tarafları karşı karşıya getiren tahkim fikrinin öne sürülmesi, kabul edilmesi veya reddedilmesinde etkili olan olayların iyi anlaşılması gerekir. Başlangıcından itibaren bütün Hâricî fırkalarınca da reddedilmesi gereken ve asla kabul edilemeyen hakem olayı⁷⁷, tarihi seyir içinde anarşist eylemlerin kaynağı olmuş görünmektedir.

Hz. Osman'ın on iki yıllık idaresi sonunda asiler tarafından şehit edilmesinin ardından Sıffin savaşı ile sonuçlanan süreçte hilafet makamı üç gün boş kalmıştır⁷⁸. Medine de duruma hâkim olan asiler, Hz. Osman'ın yerine istedikleri birisini getirme gayretine girdiler ve şûrâda görevli Hz. Ali, Talha ve Zübeyr gibi farklı isimler toplumda zikredilmeye başlandı. Sonunda Hz. Osman'ın katillerini bulup teslim etmek kaydı ile Medine'deki halk, Hz. Ali'ye şartlı biat verdi. Hz. Ali, halife seçildikten sonra kargaşayı yatıştırma düşüncesi⁷⁹ ile valileri değiştirme kararı aldı. Ancak şartlı bir biat ile başta olan Hz. Ali, henüz tüm bölgelerden biat almadan

⁷⁷ Bağdadî, , *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 81-82.

⁷⁸ Ebû Hanife Ahmed b. Davud ed-Dîneverî, *el-Ahbârut-Tivâl*, thk. Ömer Faruk Tabbâ', Daru'l-Erkam, Beyrut 1995, s. 133.

⁷⁹ Adnan Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, Beyan Yayınlar, Ankara 1996, s. 87.

böyle bir karar alarak halkın tepkisini de üzerine çekmiş oldu⁸⁰. Zira O, Hz. Osman'ın katillerini bulmak yerine katillerin bulunmasını talep eden Şam valisi Mu'âviye gibi valileri görevden alıp başka kişileri vali yapmak niyetindeydi. Aynı zamanda Hz. Osman'ı öldüren asiler Hz. Ali'nin tarafında yer alıyordı⁸¹ ile Hz. Ali'nin isyanda başı çeken asilerden olan Mâlik b.Eşter'i askeri birliklerin komutanı yapması⁸² ayrıca fitneye karışan Muhammed b. Ebî Bekir'i Mısır'a vali olarak görevlendirmiş olması⁸³, aleyhindeki propagandayı desteklemiştir⁸⁴.

Şam'a görevlendirdiği valisi geri çevrilen ve özellikle Şam'da⁸⁵ hilafeti kabul edilmeyen Hz. Ali, Mu'âviye ile anlaşma ve uzlaşma yollarını denedikten sonra üzerine birlik göndermek üzere hazırlanmış, Hz. Aişe, Talha ve Zübeyir gibi önemli sahabelerin başını çektiği büyük bir grubun Basra da valiyi zor durumda bırakıp beytü'l-mali talan ettikleri haberini alınca ordusunu Basra'ya çevirmiştir⁸⁶. Cemel savaşının akabinde her iki tarafta ciddi kayıplar vermiş ve neticede Hz Ali muzaffer olarak savaş meydanından ayrılmıştır⁸⁷.

Cemel Savaşı ile Mu'âviye'nin iddiaları halk nezdinde kısmen haklılık kazanmış⁸⁸ ve daha önce Osman'ın katillerini talep eden Mu'âviye artık Hz. Ali'nin hilafetten çekilmesi için çağrılar yapmaya başlamıştır⁸⁹. Hz. Osman'ın katillerini talep ederken mevcut akrabalığını referans göstermiş ancak Hz. Ali'nin kendisini görevden almasını kabul etmeyip gönderilen valiyi Şam'a almayarak isyanını ortaya koymuştur. Eski bir vali olarak yeni halifeyi tanımadığını söyleyebilecek kadar cüretkâr davranan Mu'âviye'nin niyetinin halisane olmadığı ve siyasî emelleri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Ali, kendisine yazdığı mektuplarda Hz. Osman'ın katillerini bulmak için gayret sarf ettiğini fakat tespitite zorlandığını belirtmiş, bu durumun halifelğine bir zarar vermediğini ve kendisine itaat

⁸⁰ Nitekim Arap dâhileri arasında ismi zikredilen Muğire b. Şube ve bazı Sahabeler valilerin değiştirilmesi konusunda Hz. Ali'yi uyarmıştır. Detaylı bilgi için Bz. Münkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 10.

⁸¹ Dîneverî, *el-Ahbârut-Tivâl*, s. 162.

⁸² Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mülük*, Beyrut 1987, c. IV, s. 557.

⁸³ Taberî, *Tarih*, c. V, s. 592; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, c. I, s. 47.

⁸⁴ Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 87.

⁸⁵ Dîneverî, Şam halkının Hz. Ali'ye biat verdiğini ancak Mu'âviye'nin vaazlarından etkilenip Hz. Ali'ye karşı ayaklandığını kaydetmektedir. Detaylı bilgi için Bz. Dîneverî, *Ahbârut-t-Tivâl*, s. 133.

⁸⁶ Taberî, *Tarih*, c. V, s. 174-175; Dîneverî, *Ahbârut-t-Tivâl*, s. 137; Ethem Ruhi Fığlalı, "Cemel Vak'ası", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. VII, s. 320.

⁸⁷ Taberî, *Tarih*, c. V., s. 575; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. VII, s. 321.

⁸⁸ Ahmet Akbulut, *Sabahe Dönemi İktidar Kavgası*, 4. Baskı, Otto Yayınları, Ankara 2016, s. 187- 191.

⁸⁹ Münkarî, *Vakati Sıffin*, s. 29; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 189, 192.

etmesini istemiştir. Mu'âviye'nin hilafet isteklerine⁹⁰ karşı da halife seçilebilecek kişiler arasında bulunmayan tulekâ'dan⁹¹ olduğunu belirtmiştir⁹².

Hz. Ali'nin istikrarı sağlamak için yapabileceklerini gören Mu'âviye vakit kazanmış ve ordusunu teçhiz ederek kendisi ile yakın fikirler taşıdığına inandığı kişilere mektuplar yazmış taraftar kazanmaya çalışmıştır⁹³. Hz. Ali ise, durumun kontrolden çıktığını fark ederek Medine'deki Müslümanlar ile Mu'âviye üzerine ordu gönderme konusunda istişare etmiştir. Cemel Savaşından yeni çıkan halk, üst üste gelen üzücü olaylar neticesinde kendilerini ve amaçlarını sorgulamaya başlamış bir yanda siyasi hareketlilik yaşanırken diğer yanda îtikâdî fikirler zihinlerde yer edinmiştir⁹⁴. Dolayısıyla halkın desteği olmadan yeni bir savaş kararı almak zor ve Hz. Ali için oldukça stratejik bir karardır.

Ordusunu Kûfe'ye taşıyarak idareyi orada devam ettirme kararı alan Hz. Ali, ordusunu Sıffin ovasına yönlendirdi. Hicri 37 yılında karşı karşıya gelen iki ordu arasında yaklaşık iki ay süren bir savaş dönemi yaşanmıştır. Hz. Ali'nin komutanı Mâlik b. Eşter vasıtasıyla Şam ordusuna son darbe vurulacakken Amr bin el-Âs'ın Mu'âviye'ye "Allah'ın kitabını hakem kılalım" teklifi savaşın seyrini değiştirmiştir⁹⁵. Bu fikir doğrultusunda ordusuna Kur'ân yapraklarını mızrakların ucuna takmalarını emreden Mu'âviye, mağlubiyetten kurtulmuş ve yeni bir kaos ortamı oluşmasına zemin hazırlamıştır⁹⁶.

Hz. Ali siyasi ve askerî zekâsı ile tahkim söyleminin savaş hilesi olduğunu belirtmiş ve halkı uyarmıştır. Ancak ordusunda bulunan Irak Kurrası⁹⁷ başta olmak üzere kendisine gelen yoğun baskılara boyun eğerek hakem teklifini kabul etmiştir⁹⁸. Bu olayda bedevilerin zahiri din anlayışının payı oldukça fazladır⁹⁹. Dinî hassasiyetleri gereği Kur'ân yapraklarına karşı savaşmak istemeyen Irak kurrası¹⁰⁰, savaş esnasında olduklarını ve bunun bir savaş hilesi olabilme ihtimalini değerlendirmemiştir. Savaş ile hüküm vermektense Allah'ın Kitabı ile hüküm vermeyi yeğlemişlerdir ancak ne için hüküm verilmeli ve kim tarafından verilmeli

⁹⁰ Mu'âviye Hz. Ali'ye karşı isyanını Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmadığı gerekçesiyle başlatmış ve Cemel Savaşı sonrası Hz. Ali'ye hilafetten çekilme çağrısı yapmıştır ancak kendisinin halifelik talebi olduğunu ifade etmemiştir. Hz. Ali'nin feraseti ve politik zekâsı ile Mu'âviye'nin halife olma arzusunu sezmiş ve ikazda bulunmuştur. Bkz: Münkarî, *Vakatü Sıffin*, s. 28-29.

⁹¹ Tulekâ: Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan kişi demektir. Bz. S. Kemal Sandıkçı, "Tulekâ", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2012, c. 41, s. 361-362.

⁹² Münkarî, *Vakatü Sıffin*, s. 29.

⁹³ Münkarî, *Vakatü Sıffin*, s. 40.

⁹⁴ Yıldız, *Din Siyaset ve İdeoloji*, s. 69.; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 190.

⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu-Kübrâ*, c. IV, s. 255; Münkarî, *Vak'atü Sıffin*, s. 477; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, c. I, s. 101-102; Taberi, *Tarih*, c. V, s. 660.

⁹⁶ Taberi, *Tarih*, c. VI, s. 37-38.; Münkarî, *Vakatü Sıffin*, s. 484.

⁹⁷ Harun Yıldız, "Hâricilerin Doğuşunda Kurra'nın Rolü", *EKEV Akademi Dergisi*, y. 8, S. 18, (Kış 2004), s. 263-283.

⁹⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Daru'l-Kütübü'l Alemiyye, Beyrut 2010, c. III, s. 316.

⁹⁹ Muharrem Akoğlu, "Hâriciliğin Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Sosyo-Kültürel Faktörler", *EÜSBE*, Kayseri 2000, c. IX, s. 518.

¹⁰⁰ Yıldız, "Hâriciliğin Doğuşunda Kurra'nın Rolü", s.265.

konusu muğlak kalmıştır. Tahkim olayının ilgi çekici yönü savaş meydanında galibiyet elde edemeyen Mu'âviye'nin diplomasi ile mağlubiyeti zafere çevirebilmesidir. Nitekim yenilmek üzere oldukları bir savaştan hakem fikri sayesinde hilâfetin yeni sahibi olarak ayrılmışlardır.

İslâm tarihinin en belirleyici olaylarından birisi olan Sıffin savaşı sonrası çıkar çatışmaları başlamış ve bu savaş İslâm toplumunun dinsel ve siyasal bölünmesine sebep olmuştur. Horasan bölgesindeki Hâricî nüfusun yoğun olduğu kabileler, devlete vergi ödemeyi reddetti, o dönemdeki Arap kamuoyu hilafete Hz. Ali yerine Şam ve çevresinde istikrar ve düzeni tesis eden Mu'âviye'nin gelmesine rıza gösterdi. Bu sayede de hilafet Kureyş ve Emevî ailesinde kalmıştır.

Tahkim'in kabul edilmesi olayında Hz. Ali'in en başta sergilediği veto kararı, ordusunda bir grup tarafından da desteklenmiştir¹⁰¹. Ancak ordunun büyük çoğunluğunun yoğun ısrarlarına Hz. Ali boyun eğmiş¹⁰² ve tahkimin kabul etmesi ile savaş duraklatılarak ordular geri çekilmiş, neticede karar her iki taraftan seçilen hakemlere tevdi edilmiştir.

Irak ordusu hakemin Ebû Musa el-Eşarî olmasında ısrarcı olmuş¹⁰³, Mu'âviye ise Amr b. el-As'ı hakem olarak belirlemiştir. Hakemlerin belirlenmesi ile olayın belirsiz kısmı netleşmeye başlamış, hakemler ortak bir isimde anlaşamayınca tahkimnâme hazırlanmasına ve meselenin Şûra'ya bırakılmasına karar verilmiştir¹⁰⁴. Tahkimnâme hazırlanınca Hz. Ali'yi hakeme zorlayan askerlerin bir kısmı pişman olmuş, O'nu caydırmaya çalışmışlardır. Şûraya bırakılmak üzere anlaşılan konu daha sonra Amr b. el-Âs'ın hamlesi ile Hz. Ali'nin hilafetten azl edilmesi ve yerine Mu'âviye'nin getirilmesi ile sonuçlanmıştır¹⁰⁵. Hilafetin el değiştirmesi ile pişman olan Irak ordusu, yaptıkları hatayı anlamış ve Hz. Ali'den tövbe etmesini istemiştir¹⁰⁶.

Yukarıda zikredilen her üç taife ile ilgili Hâricîlerin Hz. Ali'den ayrılış şekli ve sürecibilgisi kaydedilmektedir. Ancak Hâricîlerin ana yapısını oluşturan bedevilerin genel özellikleri ve tutumları dikkate alınarak durumun kritiği yapıldığında hakem teklifi karşısında menfi tavır alan grubun, ilk isyan eden Hâricî grubu olma ihtimali daha isabetli

¹⁰¹ Münkarî, *Vakatü Sıffin*, s. 479, 483.

¹⁰² Irak ordusunun ikiye ayrıldığı, bir grubun “Savaşa devam etmeliyiz” derken çoğunluğu oluşturan grubun Hz. Ali'ye “Allah'ın kitabının hükmüne çağrılmışken savaşa devam etmemiz helal olmaz” diyerek mızraklarını yere attıkları ve savaştan geri durdukları rivayet edilmektedir. Bu durum karşısında Hz. Ali, çoğunluğun kararına uymak zorunda kalmıştır. Bz. Münkarî, *Vakatü Sıffin*, s. 477-478.

¹⁰³ Hz. Ali, hakem olarak Abdullah b. Abbas olmasını tavsiye etmiş ama başarılı olamamıştır. Detaylı bilgi için Bz. Taberî, *Tarih*, c. VI, s. 37-40; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıval*, s. 196.; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 200.

¹⁰⁴ Taberî, *Tarih*, c. VI, s. 38.

¹⁰⁵ Taberî, *Tarih*, c. VI, s. 40-41.

¹⁰⁶ Taberî, *Tarih*, c. V, s. 677; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, c. I, s. 115; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıval*, s. 196-197.

görülmektedir. Hakem fikrine başta sıcak bakıp sonra pişman olan her iki grup da ilk gruba eklemlenmiş ve neticede Hâricîlik ismini alacak mezhebin teşekkülüne kanalize olmuşlardır.

Tahkim olayı, Hz. Ali'nin yönetimine karşı bir isyan olarak kaynaklarda yer alsa da ona karşı ortaya çıkan muhalefeti besleyen politik ve kabile asabiyetine dayalı bir takım unsurlardan da söz edilmelidir. Hz. Ali'nin Cemel ve Sıffin de muhalefete karşı giriştiği mücadelesinde ordusunda görevlendirdiği komutanların Haşimî-Ensar-Kûfelilerden oluşması, Haricî kabilelerin memnuniyetsizliklerini körükleyerek huruçlarına neden olmuştur¹⁰⁷. Hz. Ali'nin hilafete biat aldığı ilk dönemlerden itibaren de Ensar, Kureys'e nazaran daha samimi bir bağlılık sergilemiştir¹⁰⁸.

İlk Hurûc eden Malik b. Eşter ve etrafındakilerden oluşan bu grup, hakem teklifi karşısında itirazlarını dile getirmiştir. Sözcüleri Ammar b. Yasir, Hz. Ali'nin hakem teklifini kabul ettiğini öğrenince ayağa kalkarak Mu'âviye'nin bunu fitne çıkarmak, orduda tefrikaya neden olmak ve savaşı kaybetmemek için ortaya attığı bir fitne olduğunu belirtmiş ve hakem fikrini kabul edenlerin kâfir olacağını dile getirmiştir¹⁰⁹. Ammar b. Yasir'in söylemlerinden anlaşıldığı üzere Hâricîler¹¹⁰, Hz. Ali'nin Mu'âviye ve ordusu ile Allah'ın kitabını terk edip uymadıkları için savaştığını ve Allah'tan daha güzel hüküm verecek yokken¹¹¹ beşerin hükmü ile karar vermenin Hakk'a muhalefet olacağını düşünmektedirler. Allah'ın vereceği hükümden, savaş sonucunu kastettikleri anlaşılmaktadır. Diğer hakem fikrini sunanların murat ettikleri gibi savaş ile hüküm verip kan dökmektense iki hakem belirlenmeli ve hakemler Allah'ın Kitabına uygun hüküm çıkarmalılar düşüncesini, şirk olarak değerlendirirler. Çünkü hakemler beşerdir ve hüküm koyucu olarak Allah yeter¹¹² inancına sahiptirler.

İlahi bir kanun varken beşerin hükmü ile karar vermeyi meşru görmezler. Beşerin hükmüne razı olanlar da tövbe etmedikçe küfre düşmüştür ve düşman hükmündedirler¹¹³. Tahkimi kabul etmesi nedeniyle Hz. Ali'yi suçlu bulan İbadî yazar Kalhatî; tahkim doğru bir karar olsaydı Hz. Ali'nin, tahkim öncesinde Mu'âviye ile savaş yapması doğru olmazdı; eğer tahkim yanlış ve hatalı bir karar ise, Hz. Ali tahkimi kabul ederek yine hataya düşmüştür ve

¹⁰⁷ Adem Apak, "Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasî Hadiselerdeki Rolü", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi (Bilimsel Birikim)*, 2005, c. V, S. 1, s. 133.

¹⁰⁸ Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s.121.

¹⁰⁹ Kalhatî, *el Keşf ve'l Beyan*, c. II, 235.

¹¹⁰ Mehmet Nadir Özdemir, "İslâm Tarihi'nde İlk İhtilafların Odağında Bir İsim: Ammâr b. Yasir", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2013, c.VII, S.14, s.323.

¹¹¹ Maide5/50; Tîn, 95/8.

¹¹² Zümer 39/36.

¹¹³ Laura Leccia Vaglueri, "Ali-Mu'âviye Mücadelesi ve Hâricî Ayrılmasının İbadî Kaynakları Işığında İncelenmesi", çev. Ethem Ruhi Fıglalı, *AÜİFD*, 1973, no: 117, y. 50, s. 147-150.

tövbe etmedikçe yok edilmesi gerekir şeklinde durumu değerlendirmiştir¹¹⁴. Her iki durumda da Hz. Ali, kusurlu bulunmaktadır.

Muhakkime-i Ūlâ¹¹⁵ olarak adlandırılacak grup ilk etapta Hz. Ali'nin hakem kararından geri dönmesini talep etmişler, ancak Halifenin verdiği sözden geri dönemeyeceğini anlayınca ordudan ayrılmışlardır¹¹⁶. Hz. Ali, ordusundan ayrılıp Harûra beldesinde toplanan kişileri ikna etmek üzere Abdullah b. Abbas'ı göndermiş ve kendisinin fikriyatını beyan etmiştir. İbn Abbas, topluluk üzerinde ciddi bir etki oluşturamayınca Hz. Ali bizzat gelerek tahkimi kabul etme gerekçesini ve hakemlerin Kur'ân hükümleri dışında bir şeyle karar veremeyeceklerini belirtmiştir¹¹⁷. Bu sebeple kaynaklarımızda Hz. Ali'nin ordusuna Harûra'dan geri dönerek katılan 6000 kişilik bir gruptan da bahsedilir¹¹⁸. Ancak hakem olayı netlik kazanıp Amr b. As Mu'âviye'ye beyat ettiğini ilan edince rahatsızlığı artan kesim, Hz. Ali'den tamamen ayrılmış ve kendilerine Abdullah b. Kevva'yı lider seçerek Müslüman toplumunda ilk siyasal parçalanmayı gerçekleştirmiş oldular¹¹⁹.

Klasik Mezhepler Tarihi eserleri, ilk Hâricî grubu hakkında Hz. Ali'yi hakeme zorlayan¹²⁰ daha sonra da hakemlerin kararı açıklanınca Hz. Ali'yi suçlayarak "Hüküm ancak Allah'ındır" sloganı ile ondan ayrıldıkları için Muhakkime ismini aldığından bahseder. Hâricîlerin bedevi hayattan kaynaklanan savaşçı yapısı ve Kur'ân'a düşkünlüklerinden bahsedilerek tutarsız, bağnaz bir grup nitelmesi yapılmaktadır¹²¹. Hâricî edebiyatının önemli müelliflerinden Kalhati, Hâricîlerin ayrılışından bahsederken en başından itibaren Hakem teklifine karşı çıktıklarını ve bu tutumlarını günümüze kadar sürdürdüklerini aktarmaktadır¹²².

Homojen bir bütünlük arz etmeyen Hâricîler ilk aşamada birlikteliği sağlayamamış¹²³ ve öncü olarak nitelenebilecek Hâricîler hakem teklifine rağmen savaşa devam etmişlerdir. Bununla beraber diğer bir grup, önce tahkimi desteklemişken pişman olmuş ve halifeden ayrılıp Hâricîlere dâhil olmuştur. Dolayısıyla kaynaklardaki rivayet farklılığı, rafa kaldırılmış bir savaşın ardından geçişken bir zaman diliminin tasviri olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca

¹¹⁴ Kalhatî, *el Keşf ve'l Beyan*, c. II, s. 237; Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 66.

¹¹⁵ Eşarî, *Makâlat*, s. 86-88; Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 81; Mustafa Öz, "Muhakkime-i Ūla", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2005, c. XXX, s. 398.

¹¹⁶ Belazurî, *Ensâb*, c. III, s. 112.

¹¹⁷ Müberred, *el-Kâmil*, c. III, s. 210-211.

¹¹⁸ Taberî, *Tarih*, c. V, s. 688; Müberred M., *el-Kâmil*, thk. Ahmed Dâli, Risâletü'l Alemiyye, Dimeşk 2015, c. III, s. 182.

¹¹⁹ Bağdadî, *el Fark Beyne'l-Fırak*, s. 84; Watt, *Teşekkül Devri*, s. 23-25.

¹²⁰ Münkarî, *Vakatü Sıffin*, s. 489. Şehristânî, *el-Milel*, s. 132.

¹²¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, DİB. Yay., Ankara 1988, c. I, s.526-529; İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003, s. 20-32.

¹²² Taberî, *Târîh*, c. III, s.101; Münkarî, *Vakatü Sıffin*, s. 484, 489; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, c. I, s. 106. Bz. Muhammed Kafafî, "Abû Sa'id Muhammed b. Sa'id al-Kalhâtî'ye Göre Hâricîliğin Doğuşu", s. 177-191.

¹²³ Kenan AYAR, "Hâricîlerin Hz. Ali'den Ayrılış Süreci", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 8, y. 2008, S.1, s 58.

birden fazla grup ve tutum olduğu dikkate alınırsa objektif anlatımın yanında subjektif yargıların da bulunabileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Hâricîlerin tarihi boyunca bütün faaliyetlerinde tahkim meselesine yükledikleri derin anlamın etkisi görülmektedir. Nitekim Hâricîlerin bütün ikazlarına rağmen hilafet meselesini çözmek üzere kabul edilen hakem fikri, beklenenin tam tersi bir şekilde neticelenerek meseleyi tam anlamıyla bir çıkmaza sokmuştur. Bu anlayış doğrultusunda iyiliği emredip insanları kötülükten sakındırma¹²⁴ hedefiyle tarih boyunca karşılaştıkları herkesi tahkim meselesi üzerinden yargılayıcı¹²⁵ ve hatta İslam dairesinden dışlayıcı tutumlar sergileyebilmişlerdir.

1.1.2. Nehrevan Savaşı ve Etkileri

Sıffin savaşının hakemlere devredilmesinin ardından ordudan ayrılıp Harûra'da toplanan grup¹²⁶, Hz. Osman'ın öldürülmesi hariç tutulacak olursa ilk siyasî tepkisini gerçekleştirmiştir. Harûra'ya çekilmelerine rağmen kendilerine bir İmam seçmeyen Hâricîlerin bu davranışı birçok tarihçi tarafından hâlâ Hz. Ali'ye olan bağlılıklarının göstergesi olarak değerlendirilmiştir¹²⁷. Nitekim Hz. Ali de onlardan umudu kesmeyerek hakem teklifini kabul ettikten sonra bizzat gelerek Hâricîlere bir hutbe vermiş ve bir kısmının geri dönmesini sağlamıştır. Harûra'dan Kûfe'ye gelen Hâricîlerin, Hz. Ali'nin tahkimden döndüğü şâyiasını yaymaları üzerine Hz. Ali, tekrar bir hutbe vermiş ve tahkimden vazgeçmediğini mescitte insanlara duyurmuştur¹²⁸. Hz. Ali'nin söylediklerinden sonra hiddetlenen ve Kûfe'den ayrılıp Nehrevan'da toplanma kararı alan Hâricîler, gruplar halinde Kûfe'den ayrılmaya başlamıştır.

Havaric'in bütün itirazlarına rağmen Hz. Ali, hakem toplantısına Ebû Mûsa el-Eşarî'yi göndermiştir. Hz. Ali'nin toplantı için hakemi göndermesi Hâricîlerin halifeye olan eski güvenlerini kaybetmelerine sebebiyet vererek Hz. Ali'yi halife kabul etmediklerini açıklamaları ve siyaseten halifeden ayrılmalarını beraberinde getirmiştir. Hâricî grup, halifenin son icraatının ardında yapılan toplantı sonucu Abdullah b. Vehb'i kendilerine lider seçmiştir¹²⁹. Kendi liderlerini seçmeleri artık Hz. Ali'yi reis olarak görmedikleri sonucuna götürdüğü gibi aynı zamanda Hâricîlerin Allah'ın hâkimiyetini karizmatik bir topluma tahsis

¹²⁴ Sa'd, 38/26.

¹²⁵ Hâricîler tarih boyunca kendileri gibi düşünmeyen herkesi tekfir etmiş, isti'raz uygulayarak birçok insanı kılıçtan geçirmişlerdir. Bz. Mustafa Öz, "İsti'râz", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2001, c. XXIII, s. 374.

¹²⁶ Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 81.

¹²⁷ Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 104.

¹²⁸ Münkarî, *Vak'atü Sıffin*, s. 544.

¹²⁹ Taberi, *Tarih*, c. V, s.689.

etmesi şeklindeki siyaset/imâmet nazariyesinin oluşmasının da başlangıcı olarak sayılmalıdır. Yaşadıkları bu tecrübe onların Halife olacak kişide aranması gereken vasıflar konusunu ve yönetim usulü üzerine değerlendirme yapmalarını sağlamıştır. Bu noktada Havâric'ten sonra teşekkül etmiş fırkalar, Hz. Peygamber'in vefatı sırasında Benî Sakîfe gölgeğinde ortaya atılan "İmâmların Kureyş'ten olması" rivayetini, devlet başkanının Kureyş'ten olması gerektiği şeklinde yorumlamışlardır. Ancak ilk Hâricî gruplar, Hz. Peygamber'den sonra hilafete gelecek kişinin Kureyş'ten olma söylemine muhalefet etmişlerdir¹³⁰. Hz. Peygamber'den sonra devlet riyasetini üstlenmek ve İslam ümmetini idare etmek üzere hilafete liyakat şartlarını taşıyan her Müslümanın seçimle gelebileceği anlayışını ısrarla savunmuşlardır¹³¹. Bununla beraber onların savundukları görüşlerin arka planında ise Kureyş'e olan muhalefetleri kadar eski kabilevî sistemlerinin de etkisinin olduğu ifade edilmelidir¹³².

Tahkim görüşmelerinde hakemlerin bir karara varamaması üzerine Hz. Ali'nin halifelikten azl edilerek Mu'âviye ile şartlarının eşitlenmesi istenmiş ancak Arap dehası olarak bilinen Amr b. As, Hz. Ali'yi azl ettikten sonra usulsüzlük yaparak Mu'âviye'yi halife ilan ettiğini açıklamıştır. Ebû Musa el-Eşarî duruma itiraz etmiş ancak karar, her iki hakem tarafından onaylanmadığı için muallâkta kalmasına rağmen Amr b. As tarafından ilan edildiği için kaosu artmasına neden olmuştur¹³³.

Hâricîler, Nehrevan da toplandıkları sırada hakemler de kararlarını ilan etmişler, böylece Hz. Ali'nin azl edilmesi ve Amr b. As'ın, Mu'âviye'yi yeni halife olarak takdim etmesi, Hâricîlerin Hz. Ali'ye olan itirazlarının haklılığını ispatlamış oldu. Bu yaşanan durum, Hâricî grubun siyasi bir meseleyi dinî referanslar ile temellendirmesi ve yeniden yorumlaması üzerine sadece Halifeye karşı değil bütün insanlara karşı bir tavır alma ve ötekileştirme politikası gütmelerinin de kapısını açmıştır. Böylece İslam tarihinde ilk defa Halifeden ve yönetimden tamamen ayrı bir fırka hareketi oluşmuş oldu¹³⁴. Bu fırkanın teşekkül sürecinde Nehrevan savaşının etkileri de oldukça fazladır.

Hz. Ali hakemlerin kararını duyunca Kûfe halkına hitaben tahkim görüşmesinin sonuçsuz olduğunu söyleyerek yapılan açıklamanın geçersiz olduğunu ifade etmiş ve

¹³⁰ Teber, "Hâricî İmamet Nazariyesi ve Mutlak Hakikatin Meşruiyeti Sorunu", s. 72.

¹³¹ Siyasî ve itikadî mezhepler bu konuda birbirinden farklı görüşler ileri sürmüştür. Hâricîler, Mürcie'nin bir kısmı ve Mutezilîlerin çoğunluğu dışındaki Şi'a ve hadis taraftarları, bu rivayeti kabul etmişlerdir. Bz. Sönmez Kutlu, "Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2008, c. I, S.1, s. 21.(s. 7-26)

¹³² Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s.37.

¹³³ Taberi, *Tarih*, c. V, s. 691.

¹³⁴ Hakemlerin kararının açıklanması ile Hz. Ali görevden azl edilmiş ve Mu'âviye atanmıştı. Her iki durum da Hâricîlerin en başından itibaren yanlış ve günah gördükleri hakem olayı sonucu oluştuğu için Hâricîler açısından siyasi iktidarla birlikte hareket etmek büyük günahtır.

Mu'âviye ile mücadele etmek gerektiğini söylemiştir¹³⁵. Nitekim Hz. Ali, bu sebeple Hâricîlere de bir mektup yazarak kendi tarafına gelmelerini istemiştir¹³⁶. Ancak Hâricîlerin lideri olan Abdullah b. Vehb cevaben yazdığı mektupta “Müslümanların lideri Abdullah b. Vehb ve yandaşlarından kendi kendini azl eden Ali b. EbîTalib’e...” diye başlayan bir mektup kaleme almış ve Mu'âviye ile mücadeleyi, Hz. Ali'nin kendi nefsi için istediğini, en başından tahkimi kabul etmekle küfre düştüğünü ve hatta tahkime rıza gösterdiği için hakemlerden daha kabahatli olduğunu yazarak tövbe etmedikçe kendisi ile uzlaşmanın mümkün olmadığını yazmıştır¹³⁷.

Bu sırada Hz. Ali'nin Habbab b. Eret olayını duyması ve Hâricîlerin halka karşı olumsuz eylem haberlerini alması gibi nedenler üzerine Nehrevan ovasındaki Hâricîlerin üzerine yürümüştür. İlk etapta elçiler göndermiş, mutabakat yapmak istediğini belirtmiştir. Ancak karşı taraf kabul etmeyince eman vereceğini beyan etmiş ve bu sebeple Nehrevan ovasındaki Hâricîlerden bir kısmı savaş yapmadan geri çekilmiştir¹³⁸.

Nehrevan da toplam 12000 Hâricînin toplandığı¹³⁹, bunların bir kısmının Hz. Ali'nin eman vermesinden yararlandığını diğer bir grubun da Hz. Ali ile ne için savaşacaklarını bilmediklerini söyleyerek savaş meydanını terk ettiği kaynaklarda rivayet edilmektedir. Hz. Ali, 38 Safer 658 yılında kalan 4000 Hâricî ile çetin bir mücadeleye girmiş ve çok azı hariç hepsini öldürerek zaferle sahadan ayrılmıştır¹⁴⁰.

Savaştan çok bir katliamın meydana geldiği Nehrevân savaşı, büyük çapta ayrılışlara sebebiyet vermiş, kendi gruplarını tavsif etmek üzere verdikleri Vehbiyye adı da bu savaşta öldürülen Abdullah b. Vehb er-Râsıbî'den dolayı verilmiştir. Hz. Ali savaşı kazanarak Hâricîleri bertaraf etmiş ancak sağ kalan Hâricîler, Nehrevan savaşı dolayısıyla Hz. Ali'ye karşı büyük bir nefret ve intikam beslemişlerdir. Bu konuda en büyük suçlu kabul edip tekfir ettikleri Hz. Ali'ye Nehrevân'da öldürülen arkadaşlarının intikamı uğruna Ramazan 40/Ocak 661'de bir infaz uygulama kararı alarak şehit etmişlerdir¹⁴¹.

Nehrevan, Hâricîlik için derin izler taşır. Bu savaşta kaybettikleri yandaşlarını Allah yolunda savaşırken şehit olmuş güzide sahabeler kabul ederler¹⁴². Şiîler için Kerbelâ ne ise

¹³⁵ Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 78.

¹³⁶ Taberî, *Tarih*, c. V, s. 691-692.

¹³⁷ Taberî, *Tarih*, c. V, s. 688; Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi* s. 78.

¹³⁸ Münkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 543.

¹³⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, c. I, s. 107.

¹⁴⁰ Eşarî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev. M. Dalkılıç ve Ö. Aydın, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 109; Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 81; Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 111-5; Taberî, *Tarih*, c.V, s. 704.

¹⁴¹ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 22, 33.

¹⁴² Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 82-83; Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 115.

Hâricîler için de Nehrevan aynı öneme sahiptir¹⁴³. Kalan Hâricîlerin intikam alma isteği, fırkayı kıyama çağırması ve devrimci bir hareket halini almalarında en büyük paya sahip olmuştur.

Nehrevan savaşının bir diğer sonucu da bundan sonraki süreçte Hâricîlerin ne Hz. Ali ne de başka bir yönetici ile uzlaşma ihtimaline imkân vermemesidir. Ayrıca Nehrevan'da kaybettiklerinin hesabını sormak için yaklaşık iki yıl boyunca Hz. Ali üzerine hücum eden Hâricîler¹⁴⁴ Mu'âviye'nin egemenliğini sağlamasına da dolaylı olarak katkıda bulunmuşlardır¹⁴⁵. Nuhayle isyanı bunlardan sadece bir tanesi ve Hâricîlerin sayısı 2000 kişiye ulaştığı aktarılmaktadır¹⁴⁶.

Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra Hâricîler için yeni bir dönem başlamış oldu. Hz. Ali'nin taraftarları Hâricîleri Kûfe'den çıkardı ve Hâricîliğin yeni merkezi Basra oldu. Hz. Ali'nin ölümü aynı zamanda hilafetin de Ümeyyeoğullarına geçmesini sağlamıştır. Mu'âviye elde ettiği bu güç ile Hâricîlere daha sıkıntılı günler yaşatmış ve sürekli üzerlerine seferler düzenlemiştir. Hz. Ali'nin idaresi boyunca isyan eden grup Hâricîler iken Emevilerle birlikte bu durum tam tersi bir pozisyon almış ve Mu'âviye'nin amansız tavrı Hâricîlerin öfkelerini körüklemiştir. Emeviler Döneminde taarruz pozisyonunu korumakla birlikte Hâricîlerin de isyan ettikleri birçok çatışma yaşanmıştır. Hâricîler, Emevi iktidarına karşı cihat ruhuyla kutsal bir mücadele içinde olduklarını düşünerek ayaklanmışlardır¹⁴⁷. Hâricîliğin etkisi altındaki Berberî isyancıların ise Kuzey Afrika'da büyük bir Suriye ordusunu çökerttiği bilinmektedir.

Bu ayaklanmalar Hâricîlik fikrinin Nehrevanda son bulmadığını tam tersine devam ettiğini göstermektedir¹⁴⁸. Ayrıca Nehrevan sonrası Hâricî saflarında yer almaya başlayan mevâlî de Hâricîlerin uzun yıllar direnmelerinde önemli etkenlerden bir tanesidir¹⁴⁹. Yönetimi saltanata dönüştüren Emevi iktidarı karşısında yer alan Hâricîler¹⁵⁰, tarih boyunca bu tavırları ile Abbasilerin yönetimi devralmasında önemli girişimlerde bulunmuştur. Fakat Hâricîlerin İktidarlara olan mücadeleleri, ifrat ve tefrit noktalarına gelmelerini beraberinde getirmiş ve bütünlüğünü kaybederek fırkalara ayrılmalarına neden olmuştur¹⁵¹. Özellikle Emevilerin

¹⁴³ Abdülhamit, *Dirâsat*, s. 85.

¹⁴⁴ Nehrevandan sonraki Ayaklanmalar için Bz., Taberî, *Tarih*, c. IV, s. 65-77.; Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 117-121.; Fuat Kavukçu, "Emeviler Döneminde Hâricî Hareketleri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *UÜSBE*, Bursa, 1990, s. 30-33.

¹⁴⁵ Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri* s. 117-120.

¹⁴⁶ Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 118.

¹⁴⁷ Yıldız, *Hâricîliği Doğuşu ve Gelişimi*, s. 93.

¹⁴⁸ Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 90.

¹⁴⁹ Fığlalı, "Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", s. 262.

¹⁵⁰ Öyle ki, Yezîd b. Mu'âviye Siçistan'a geçerek bölgede ağır baskılar kurup tek bir Hâricî kalmayınca kadar onlarla savaşmıştır. Bz. Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, Çev. Mustafa Fayda, Kültür Bak. Yay. Ankara 2002, s. 583.

¹⁵¹ Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 93.

sonları ve Abbasiler döneminde birçok Hâricî fırkası birbiri ile ihtilafa düşmüş ve tabiri caizse kendilerini infilak etmişlerdir.

1.2. Hâricîlerin Temel Görüşleri

İbâdiyye fırkası dışında günümüze kadar itikadî bir süreklilik sağlayamayan Hâricîler'in Sıffin Savaşı ile kollara ayrılmaya başladığı Hicri 64 yılları arasında ortak görüşler etrafında birleştikleri görülmektedir¹⁵². Sıffin sonrası özellikle yönetim Emeviler'in eline geçtikten sonra Hâricîler oldukça zor günler geçirmiş ve I. Yezid'in ölümünün ardından Ezârika, Necedat, Sufriyye, Beyhesiyye, Acârîdeve İbâdiyye gibi kollara ayrılmıştır. Bu yüzden Hâricî ismi 64 (683) yılından itibaren tek başına siyasi ve askeri alanda üst isim olarak kullanılsa dahi Hâricîlerin temel görüşleri başlığı ile kastedilen mezhebin ilk yıllarında ortaya çıkan ve bütün fırkalarınca da kabul edilen görüşlerdir. Her bir fırkanın kendine has görüş ve yorumlar ile farklılaştığı dikkate alındığında fırkaların akaide dair görüşlerini müstakil olarak ele almak daha isabetli görünmektedir¹⁵³.

Klasik Mezhepler Tarihi eserlerinde verilen bilgiler ışığında Hâricîler'in görüşleri hakkında tam anlamıyla bir ittifak söz konusu değildir. Müellifler, Hâricîlerin görüşlerinin Tahkim olayının etrafında birleştiğini¹⁵⁴ zikrettikten sonra imama karşı sergilenecek tavır konusunda hemfikir olduklarını; ancak büyük günah işleyen kimseyi tekfir etme konusunda farklı kabuller olduğundan bahsetmektedir¹⁵⁵. Fırkalara ayrılması ile geniş bir coğrafyaya dağılan Hâricîliğin zamanla görüşlerinde yeni açılımlar olabildiği ve revizyonlar gerçekleştiği hatta büyük oranda fırkaların yok olduğu dikkatten kaçmamalıdır. Dolayısıyla büyük günah konusunda bazı fırkalar farklı tavırlar sergilese dahi genel Hâricî mantığı ve metodolojisi bütün fırkalarda aynı kalmıştır¹⁵⁶.

Netice itibari ile anlaşılmaktadır ki Hâricîlik hareketi hicri 64 ile 70 yılları arasında parçalanma dönemini yaşamıştır. Bu dönemin en bariz özelliği aktüel siyasetin şekil verdiği bir itikadî yapılanmanın varlığı ve birbirine tepki şeklinde ortaya çıkan birden fazla grubun mevcudiyetidir. Uzlaşılması mümkün meselelerde dahi ayrılıkların derinleşmesi ve ifrat-tefrit boyutuna getirilmesi tarafların birbirlerini tamamen ötekileştirmesine de neden olmuştur. Dolayısıyla Hâricîlerin sistemleşme dönemi olarak da kaynaklarda zikredilen bu yıllar için ne

¹⁵² Bugün varlığını koruyan tek Hâricî fırkası olduğu çeşitli kitaplarda not edilmiştir. Ancak bugünkü hali ile İbâdiyye metodolojisini oluşturmuş bir mezhep konumundadır. Bz. E. R. Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, AÜİF Yayınları, Ankara 1983, s. 62.

¹⁵³ Fığlalı, "Hâricîler", c. 16, s. 172.

¹⁵⁴ Bağdadî, *el Fark Beyne'l-Fırak*, s. 81.

¹⁵⁵ Abdülhamid, *İslamda İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. Mustafa Saim Yeprem, TDV Yayınları, Ankara 2011, s. 89.

¹⁵⁶ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'l-Milel*, Mektebetu Hancı, Kahire, c.IV, s.144 vd.

tam bir bütünlükten söz edilebilirken ne de tam bir ayrılığın yaşandığını söylemek mümkündür. Öyle ki insanların huzur ve istikrar için arayışa girdikleri ve savruldukları bir dönemdir demek daha doğrudur.

Hâricîlerin müstakil olarak diğer mezheplerden ayrıldığı nokta imâmet nazariyesindeki tutumlarında kendini göstermektedir. Hâricîlerin asıl kompozisyonu sağladıkları hakem olayı ise imam kimdir ve nasıl olmalıdır soruları üzerinde odaklanır. Hâricîlerin imâmet görüşleri Ehl’i Sünnet’in imâmet görüşünün tam aksi bir yönde şekillenmiştir. Sünniler ve Şiilerden farklı olarak imâmetin bütün Müslümanların hakkı olduğunu savunurlar¹⁵⁷. Hâricîler, imam olacak kişinin Kureyş kabilesine mensup olmasının şart olmadığını ısrarla vurgulamış ve İslam da ilk demokratik isyan hareketi ünvanı ile nitelenmiştir¹⁵⁸. Nitekim benzer bir yaklaşım Hz. Peygamberin vefatından sonra ridde savaşlarında yaşanmış, farklı kabilelere mensup sahte peygamberler Kureyş’in hâkimiyetine karşı ayaklandıklarını ifade etmişlerdi¹⁵⁹. Hz. Ebu Bekir döneminde bu kabileler İslam’ın özünü benimseyemeyen, asi kabileler olarak nitelenmiştir. Ayrıca Hz. Osman seçiminde de Kureyş kabilesine karşı tutum takındıkları bilinmektedir.

Hâricîler, İmam olacak kişinin liyakat esasına bağlı kalmak sureti ile Şia’nın nass ve tayin ilkesinin aksine hür seçim yolu ile başa geçmesi gerektiğini savunurlar¹⁶⁰. İmam olan kişi adalet ile hükmetmeli, halka zulüm ettiği takdirde imama karşı savaşmak vacip olup onu azl etmek gerekmektedir. Teoride her birey hukuka uyar ve vazifelerini yerine getirirse kanunu tatbik için imama lüzum yoktur. Nitekim hakem fikrine tepki gösterdikleri için Muhakkime olarak adlandırılan ilk Hâricîlerin elzem olmadığı takdirde bir imama ihtiyaç olmayacağına dair görüşleri henüz tam anlamıyla Hz. Ali ile manevi bağlarını koparamadıklarına bağlayan tezler öne sürülmüştür. Ancak toplumda kargaşa durumu hâkim ise imam seçilmeli, imamın da kitap ve sünnete muhalefet etmemesi esastır görüşü benimsenmiştir¹⁶¹. İmam, adalet ile hükmetmeli, halka zulüm ettiği takdirde imama karşı isyan vacip olup onu azl etmek gerekmektedir.

Hâricîler imâmet nazariyelerini adalet temeli üzerine bina etmişlerdir. İyiliği emretmek ve kötülüğü nehy etmekle görevli imam halk içinde adaleti sağlamakla mükelleftir. Hakem olayında Allah’ın hükmü ile hüküm vermek yerine Hakemlerin hüküm vermesini

¹⁵⁷ Demircan, *Din-Siyaset İlişkisi*, s. 97.

¹⁵⁸ Hâricîler, halifeleri, hilafete yetkin olmayan, açık ve hür bir ihtiyarla seçilmemiş ve imamda aradıkları nitelikleri taşımayan kişiler olarak değerlendirmişlerdir. Tarihsel süreç boyunca da siyasal hareket tarzlarına da bu temel görüşler kaynaklık etmiş sonraki yıllarda Emevî ve Abbasi iktidarlarını gayri meşru saymışlardır. Bz. Niyazi Kahveci, “Hâricîlik, Şia ve Mu’tezile’nin İmamet Literatürü Üzerine Bir Çalışma”, s. 173.

¹⁵⁹ Abdülhamid, *İslam’da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları* s. 81.

¹⁶⁰ Abdülhamid, *İslam’da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, s.89.

¹⁶¹ Şehristâni, *el-Milel*, s. 92-115; İbn Esir, *el-Kamil*, c. III, s. 372; Watt, *Teşekkül Devri*, s. 104.

kabul eden Hz. Ali, adaletsizlik yapmış ve en büyük günahın sahibi olmuştur. Hz. Osman ise hilafetinin ilk altı yılını adalet ve nizam içinde yürüttüğü için kabul edilmiş ancak son altı yılını adaletsizlik yaparak halka zulüm ettiği için halk ayaklanmış ve azl etmek istemiş ancak direndiği için öldürülmüştür¹⁶².

Hâricîlerin imâmet nazariyeleri önemli oranda “Büyük Günah” anlayışlarına dayanmaktadır. Kur’an’a olan aşırı hassasiyetleri ile tanınan Hâricîler, hilafette Kureyş’in egemenliğine son vermeye yönelik ilk hamleyi gerçekleştirmiş ancak siyasi tarihlerinde realiteye ters düşen idealistlik içinde oldukları için koyu bir inanç taassubunun oluşmasına neden olmuşlardır¹⁶³. Üstelik bu kabullerini ayet ve hadislerle destekleyerek sistemleştirmek suretiyle bilfiil uygulamaları merkezi yönetim ile sürekli mücadele halinde olmalarına neden olmuştur. Bu nazariyenin dışında bir kabulü olan kişileri ise tekfir etmişler ve tövbe etmedikçe kanlarını helal gördüklerini söylemişlerdir¹⁶⁴. Bunlar içinde Ali, Osman, iki hakem, Cemel’e katılanlar ile hakemlerin hükmünü kabul eden herkesi tekfir etmeyi gerekli görürler¹⁶⁵. Hâricîleri diğer mezheplerden ayıran en önemli görüşleri imâmet meselesidir.

Büyük günah anlayışını önemli kılan mevzu ise iman anlayışlarıdır. Hâricîlerde iman ve amel bir bütündür ve Allah’ın emir ve nehiyelerini yerine getirmeyen herkes büyük günah işlediği için kâfir olarak nitelenmektedir. İman ile İslam’ı bir kabul eden bu bakış açısı çeşitli itikadî mezheplerde de benzer yorumlanmıştır. Örneğin Mutezile büyük günah işleyen bir kişiye kâfir ismini vermekle yetinirken Hâricîler, kâfir ismini verdikleri kişinin öldürülmesine hükmetmişlerdir. Nitekim tahkimi kabul ettiği andan itibaren küfürle suçladıkları Hz. Ali’ye büyük günah işlediği gerekçesi ile mescitte suikast düzenlemişlerdir.

Hâricîlerin siyasi tarihlerine de yön veren büyük günah anlayışı (Mürtekb-i Kebîre), bazen fıkıhın cüz’i bir meselesinde bazen de akaid esaslarına tekabül eden konularda kendini göstermiştir. Hâricîler bu ilkeyi günlük dilde lafız farklılıklarına dahi indirgeyebilmiş, büyük günah kavramını ayet ve hadislerdeki bağlamından ve İslam’ın hoşgörüsü esnasından tamamen uzak bir çizgide algılamışlardır. Hâricîlerin daha çok parçalanmalarına ve sürekli düşman edinmeleri dışında getirisi olmayan terörize eylemlerinin büyük oranda iman ve büyük günah kavramları ile ilintilendirilmesi ciddi bir toplumsal travmanın yaşanmasına da meydan

¹⁶² Ebû Mansur Abdulkahir Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. E. R. Fırlalı, TDV yay. Ankara 1991, s. 55.

¹⁶³ Abdulhamid, *İslam’da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, s. 80.

¹⁶⁴ Bu ifadeler Acârîde’nin ve İbadiyye’nin görüşleri ile paralellik arz ettiği için diyebiliriz ki İmam Eş’ari, Havaricin her bir üyesini aynı kefeye koymamıştır. Acârîde gibi mutedil gruplar o dönemde toplum içinde kabul görmüş ve yer edinmişlerdi. Bz. Ethem Ruhi Fırlalı, “İbâdiyye’nin Siyâsî ve İtikadî Görüşleri”, *AÜİFD*, c. XXI, s. 323- 344.

¹⁶⁵ Bağdadî, *el Fark Beyne’l Fırak*, s. 81.

hazırlamıştır. Günümüzde yaşanan bir takım olayların Hâricî kökenli olduğu iddiası bu travmanın bir uzantısı olsa gerektir.

Sert imaja bürünen katı Hâricîliğin zaman içinde yok olduğunu ancak daha makul ve ılımlı görüşlere sahip Hâricîlerin bugün İbadiye ismi ile var olmaları siyasetten ziyade fikhî ve kelâmî alana dair görüşleri ile kaim olmalarındandır. Ayrıca fırkalara ayrılmaya başladığı dönemden itibaren Hâricîlerin dinî temellendirmelerini, siyasî isyanlarına yegâne gerekçe göstermeleri, ifrata varan tutumları ve masum birçok insanın sualsiz kılıçtan geçirilmesi gibi davranışlar İslam toplumu tarafından hoş görülmemiş, siyasi emelleri uğruna hareket eden bidat fırkalardan sayılmışlardır¹⁶⁶.

1.3. Hâricîlerin Fırkalara Ayrılışı

9 Safer 38 günü gerçekleşen Nehrevan Savaşında Hz. Ali'nin Karşısına dört bin Hâricî çıkmış ve ezici bir mağlubiyet yaşamışlardı¹⁶⁷. Bu savaştan çok az Hâricî kurtulabilmiş fakat Nehrevan'da bulunan pek çok Hâricî ise savaşa katılmamayı tercih ederek canlarını kurtarmıştır. Temel kaynak eserlerde bu savaştan sağ kalan dokuz kişiden bahsedilirken bunların iki tanesinin Umman'a, iki tanesinin Kirman ve Sicistan'a, iki kişinin Cezîre'ye ve bir kişinin de Yemen'e giderek Hâricîliği gittikleri bölgelerde yaydıkları anlatılmaktadır¹⁶⁸. Kaynaklarda verilen bilgilerin ne derece doğruyu yansıttığı teyit edilemese de Nehrevan yenilgisinin bütün Hâricîler üzerinde derin izlerinin olduğu ve intikam alma isteği ile hareket etmeye başladıkları bilgisi kayıt altındadır.

Nehrevan sonrası Hâricîlik Hareketi net bir şekilde toplumda Ali ve Mu'âviye grupların karşısında oluşan üçüncü topluluğun adı olmuştur¹⁶⁹. Nehrevan da çok sayıda hareket öncüsünü kaybeden Hâricîler, Hz. Ali'nin Nuhayle'deki Hâricî topluluğun üzerine yürümesi sonucu tekrardan hezimete uğramış ve ciddi bir anarşizme doğru evrilmiştir. Hz. Ali'nin şehit edilmesine kadar devam eden iki yıllık dönemde Hâricî faaliyetleri küçük gruplar halinde ve düzensiz, mahallî kıyاملar şeklinde ortaya çıkmaktadır¹⁷⁰. Dönem itibari ile hâlâ Muhakkime-i üla veya Harûriler ismi ile şöhretleri yaygın olup şahıslar etrafında gruplaşma henüz gerçekleşmemiş, dolayısıyla fikirler tam olarak tezahür etmediği ve dağınık halde buldukları için sistemli bir hareket biçimi oluşmamıştır.

¹⁶⁶ Bağdadî, *el Fark Beyne'l-Fırak*, s. 81-3.

¹⁶⁷ Taberi, *Tarih*, c. V, s. 704; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıval*, s. 211.

¹⁶⁸ Şehristânî, *el Milel*, c. I, s. 117; Bağdadî, *el Fark Beyne'l-Fırak*, s. 82-5.

¹⁶⁹ İrfan Aycan, "Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, c. XXXIX, s. 150 vd. (s. 147-174)

¹⁷⁰ Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 59; detaylı bilgi için Bz. Demircan, *Hâricîlerin Siyasî Faaliyetleri*, s. 102-128.

Nehrevan sonrası iki yıllık halifeliği döneminde sürekli Hâricîlerle mücadele eden Hz. Ali, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra İnsanları batıla götüren Mu'âviye ve hakem fikrini ortaya atıp fitneyi ateşleyen Amr b. el-As, Hâricîlerin nazarında hak yoldan sapmış ve asi kimseler olup alt edilmesi gerekmekte idi¹⁷¹. Bu amaçla Abdullah b. Mülcem isimli bir Hâricî sabah namazı için mescitte bulunan Hz. Ali'ye suikast düzenlemiştir. Hz. Ali'nin vefatından sonra halk, Hz. Hasan'a hilafeti teklif etmiş ve biat etmişlerdir. Hasan, kısa süren hilafeti süresince Mülcem'i cezalandırdıktan sonra anlaşma yaparak hilafeti Mu'âviye'ye devretmiştir. 41/ 661 tarihinden itibaren Mu'âviye'nin hilafete geçmesi ile İslam Tarihinde yeni bir dönem başlamış ve bu durumun da etkisiyle Hâricî isyanları artarak devam etmiştir. Mu'âviye'nin hilafeti ile sıkı takip altına alınan Hâricîler, merkez bölgelerden dışlanmış, Irak bölgesi ve kısmen İran'ın belli bölgelerinde yerleşmiş ve parçalanarak firkalaşma temayülü göstermeye başlamışlardır. Bu dönem aynı zamanda Hâricîlerin merkezden uzak ve daha rahat hareket edebilecekleri bölgelere geçiş yapmaya başladıkları stratejik bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hâricîlerin siyasi ve dinî çizgilerinin Emeviler döneminde şekillendiği ve oturduğu görülmektedir¹⁷². Hâricîlerin Emeviler dönemine geçilmesi ile yaşadıkları pek çok olay içinde merkezî tek bir liderden ziyade isyanı gerçekleştiren komutanların isimleri ile anılması, sadece sıkı takip altında olmalarından kaynaklanmasa gerekir. Zira Hâricîliğin genel karakteristiğini oluşturan unsurlardan bir tanesi de genellikle bedevî kökenli ve asi ruhlu kimselerden oluşmasıdır ki tek bir elden emir almaya alışık değillerdir. Dolayısıyla Hâricîler, hâlihazırda suçlu ve günahkâr gördükleri Emevi idaresine karşı sadece savunma pozisyonunda kalmamış bizzat taarruz eden faal bir yapılanma şekline bürünmüşlerdir. Sonuç olarak oluşumları döneminde firkalar sosyal, siyasî şartları etkiledikleri gibi siyâsi iktidarlar da firkaları bizzat etkilemişlerdir.

Hâricîlerin firkalara ayrılmasından sonra ortak görüşlerden ziyade firka kurucularının isimleri ile zikredilen ve genellikle birbirine tepki olarak ortaya çıkmış görüşler karşımıza çıkmaktadır¹⁷³. Hâricîlerdeki mezhep taassubu, münazara, münakaşa ve mücadelelerine hız kazandırmıştır. Muarızlarının sahip olduğu mantıksal yorumlar, onları inançlarında daha inatçı bir tavra sevk etmiş ve akidelerini teyit edecek yeni gerekçeler bulmaya teşvik etmiştir. Çünkü savundukları fikirleri aklî burhana dayanmaktan çok hissi ve duyguları kaplayan, idrak

¹⁷¹ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, Çev. Abdulhalik Bakır, Ankara 2001, s. 244.

¹⁷² İbnu'l-Esir, *el-Kamil*, c. IV, s. 167; Muhammed Mâhir Hamade, *Dirasetü'n Veskiyyetü'n li't-Tar'îhi'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-Risale, 1988. s.25-26.

¹⁷³ Bu ayrılıkçı yani ifirak içinde, mezhepler tarihi araştırmacıları, çoğunlukla, seçkin bireylerin veya bazen de çok meşhur olmayan şahısların isimlerinden firkalar üretmişlerdir. Bz. Lewinstein Keith, " Bir Mezhep Yarartmak ya da Yaratmamak: Gulat Araştırmacıları ve Sufriyye", Çev. Mehmet Dalkılıç, *İÜİFD*, İstanbul 2006, S. 13, s. 148.

yollarını kapatan bir şekil almıştır. Buna ek olarak bedevî kavga ve ayrılıklarını ortaya çıkaran aşırı kin ve düşmanlık duyguları da Hâricîlerin kendi içlerinde fırkalara ayrılmalarını tahrik etmiştir. Başlangıçta müşterek fikirler etrafında zümreleşen Haricîler, aralarında zuhur eden ihtilaflar çoğaldıkça ortak zeminden uzaklaşarak birbirleri ile paradoks düşünceler üretip, yeni fırkalara bölünmüşlerdir¹⁷⁴.

1.3.1. Ezârika- Necedat

Fikren politize olmuş mezheplerin fiilen de siyaset ile ilgileri bulunmaktadır ve Hâricîlik bunun en bariz örneğini oluşturmuştur. Hâricîler siyasi kavramlar üreterek kendi siyaset teorilerini geliştirmişlerdir¹⁷⁵. Beşeri sorumluluk kabul ettikleri zalim imama karşı ayaklanma prensibini Emevilerin baskıcı tavırlarına karşı kullanmış, onları adaletsizlik ve gayri meşruluk ile suçlamışlardır. Emeviler ise cebr görüşünü benimseyerek mevcut siyasetini meşrulaştırma yoluna giderken kaderî fikirleri reddederek savunucularını cezalandırmıştır. Emevilere karşı dinî/siyasî tavır sergilemek isteyen halk, Nâfi b. Ezrak'a beyat vererek onun nezdinde aktif siyasete girmiştir.

Karakteristik özelliklerinin yanı sıra siyasî tutumları nedeniyle pek çok fırkaya ayrılan¹⁷⁶ Hâricîlerden ilk kopuş Nâfi b. Ezrak (65/685) ve adamları tarafından gerçekleşmiştir. Basra da bulunan Hâricîler arasında başlayan hareketlilik Nâfi b. Ezrak'ın yaklaşık 300 kişi ile 64/684 yılında Ahvaz'a hicret etmesi ile boyut değiştirmiştir¹⁷⁷. Nâfi b. Ezrak'ın başını çektiği gruba Ezârika denmeye başlamıştır. Nâfi'nin görüşleri, kopuş aşamasında yaşanan politik gelişmelere karşı siyaset çıkarmak şeklinde belirmiş, itikada tekabül eder bir misyonu zamanla kazanmıştır. Zira Nâfi, kendisi ile hicret etmeyerek Basra'da kalanların tekfir edilmesi gerektiğini savunmuş, bir süre sonra ise cihattan kaçtıklarını iddia ederek kanlarını helal saydığını belirtmiştir. Bu durum da Nâfi'nin aktüel siyasetten bilfiil etkilendiğini ve politize olduğunu göstermektedir. Nâfi b. Ezrak'ın Kur'an'ın bazı kelimeleri ile ilgili olarak Abdullah b. Abbas'a sorduğu sorulardan oluşan *Mesâil* adında bir eseri de kaynaklarda zikredilmiştir¹⁷⁸.

Ezârika'nın sert ve haşin tavrı birçok insanı doğrudan etkilemiştir. Müslüman olmaktan ziyade Hâricî olup hicret etmeyenler dahi günahkâr kabul edilerek muameleye tabi

¹⁷⁴ Muhammed Ebu Zehra, *İslâmda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, Çev. Ethem Ruhi Fıglalı, Osman Eskicioğlu, Yağmur Yay. İstanbul 1970, s 101.

¹⁷⁵ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 19-20.

¹⁷⁶ Hamâde, *Dirasetü'n Veskiyyetü'n lî't-Tar'îhi'l-İslâmiyye*, s. 26, 32.

¹⁷⁷ İbn Esir, *el-Kamil*, c. IV, s. 167; Belâzuri, *Ensâb*, c. VII, s. 144.

¹⁷⁸ Eserin günümüze ulaşan kısmı ise Garâibu'l-Kur'an çalışmalarından bir tanesinde yayınlanmıştır. (Fuad Abdalbâkî, *Mu'cemu Garâibu'l Kur'an*, Kahire, trz.) Bkz Suyûti, *el-İtkan fî Ulûmu'l-Kur'an*, Thk. Fevvez Ahmed Zemerlî, Dârü'l Kitabi'l Arabî, Beyrut 2011, s. 157-175.

tutulmuştur. Müslümanlardan kendilerine katılmayanları müşrik kabul edip bu kişilerin kadınları ve çocuklarının öldürülmesini helal sayarak mallarının yağmalanmasını caiz görmüştür. Ayrıca müşriklerin çocukları da kendileri gibi ebedi cehennemliktir demektirler. Ezârika'nın en orijinal görüşü kendilerine katılmak isteyen Hâricîlere karşı takınılması gereken tavır meselesinde kendini göstermektedir. Çünkü Ezârika'ya katılmak isteyen bir kimse bu iddiasını ispatlamak için kendilerinden olmayan bir kimse verilerek öldürmesi istenmekte ve bu imtihan sonrasında o kişiyi öldürdüğü takdirde Ezârika'dan sayılırken öldürmezse Ezârika tarafından ölümüne hükmedilmektedir¹⁷⁹. İsti'raz ismini verdikleri bu imtihan şekli Ezârika'nın ne kadar keskin hatlara sahip olduğunu göstermesi adına yeterlidir¹⁸⁰.

Ezârika aynı zamanda recm cezasını reddetmiş, kazif cezasının da erkeklere uygulanmayacağını, mal miktarı gözetmeksizin hırsızlıkta el kesmek gerektiğini, takıyyenin hiçbir suretle caiz olmadığını söylemiş ve amelin imandan bir cüz olduğunu bu yüzden büyük günah işleyenin ebedi cehennemde kalacağı görüşlerine sahiptir¹⁸¹. Bütün bu radikal söylemlerini hatip ve etkileyici kişiliği ile birleştirerek kısa sürede insanları etrafında toplamayı başaran Nâfi¹⁸², tavizsiz muamelesine rağmen en fazla mensubu bulunan Hâricî grup olarak kaynaklarda zikredilmektedir¹⁸³.

Ezârika yukarıda zikredilen görüşlerin büyük bir çoğunluğunu sürecin getirdiği durum karşısında takınılması gereken tavır olarak belirlemiş, uygulamaya geçilmesi ile ana ilkesi haline dönüşmüştür. Her bir söylemin Kur'ânî karşılığı olduğunu iddia eden Ezârika, temel ilke olarak Kur'anı hayatın rehberi kılmayı amaçladıklarını söylese de literalizmin ötesine geçemediği birçok hükümle amel ettiği için eleştirilmiştir. Hz. Peygamber'in uygulamaları ile de tenakuza düştükleri bir takım görüşlere sahip olması Ezârika'nın tekdüze ve kontrolsüz bir yaklaşım ile ayet ve hadislerden istidlalde bulunduğu Klasik Mezhepleri Tarihi müellifleri tarafından zikredilmiş ve bidat fırkalardan saymışlardır¹⁸⁴.

Hicri 60'lı yıllarda Umân ve Yemâme Hâricîlerinin de kendilerine katılması ile sayısını yirmi binden fazlaya ulaştıran Ezârika, İran ve Kirman bölgelerini de zapt ederek harac toplamaya başlamıştır¹⁸⁵. Nitekim katı görüşlerinden dolayı bölge halkının yanı sıra birçok Hâricî, Ezârika'ya karşı çıkmış ve ihtilaflar baş göstermiştir. Ezârika, işgal ettiği yöre

¹⁷⁹ Taberi, *Tarih*, c. II, s. 518-529.

¹⁸⁰ Mustafa Öz, *Anahatlarıyla İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2014, s. 81; ayrıca İsti'raz için Bz. Mustafa Öz, "İsti'raz", *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, x. XXIII, s. 374.

¹⁸¹ Eş'ari, *Makâlat*, s. 156.

¹⁸² Belâzuri, *Ensâb*, c. I, s. 569.

¹⁸³ Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 90-4.

¹⁸⁴ Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s.81, 94.

¹⁸⁵ Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 92.

halkının ve idarenin karşı çıkması sonucu kendi müntesiplerinin itirazları ile karşılaşmış, Emevi idaresi ile verdiği mücadelenin de etkisi ile çok geçmeden tarihten silinmiştir.

Hiçbir siyasi tutum, tek başına sadır olacak kadar orijinal olamadığı gibi teşekkülü boyunca da müstakil kaldığını ifade edecek mantıklı bir açıklama yapabilmiş değildir. Birbiriyle neredeyse iç içe olan mezhep, fırka ve şube kavramları bu yüzden net çizgilerle tanımlanamamış; parça bütün ilişkisi her defasında anılırken hiçbir itikadî kabulün bir anda oluşmadığının altı muhakkak çizilmiştir. Hâricîlerin de kurumsallaşma süreci birçok faktörün sentezi ile ortaya çıkmış ve fırkalara ayrılma süreci tez-antitez dialektiği şeklinde tarihte yer bulmuştur. Nitekim Ahvaz da bulunan Nâfi'nin fikirleri de kendi mensupları arasında tepki çekmiş, bir grup Ezârika mensubu, Yemâme bölgesine geçerek Ezârika'dan ayrılmıştır. Necde'nin Yemâme'ye gelişi ile bölgede yaşayan Hâricîler Necde'ye biat vererek (65/685-6) Necdiyye veya Necedat ismi ile anılacak ikinci Hâricî fırkasını kurmuş oldular¹⁸⁶.

Nâfi b. Ezrak ile aynı kabileye mensup olan Necde b. Amir (69/688), Yemâme de bulunan Hâricîlerden olup Nâfi'nin görüşlerinden rahatsızlık duyup ondan ayrılarak Yemâme'ye gelen Ebû Fudeyk, Atıyye b. Esved ve Râşid et-Tavil gibi kimselerle karşılaşması sonucu Yemâme de kalmaya karar vermiştir¹⁸⁷. Yemâme'de toplanan grup Necde'ye biat etmiş ve Necdiyye grubu Ezârika'ya tepki olarak ortaya çıkmıştır. Necde b. Âmir, önceden sempati beslediği Nâfi b. Ezrak'a bir mektup yazarak eski mutedil görüşlerine geri dönmesini istemiştir¹⁸⁸. Nâfi de bu mektuba cevaben görüşlerinde isabette olduğunu ve hatta Necde'nin yoldan çıktığını yazmıştır. Bu karşılıklı mektuplaşma da gösteriyor ki Ezârika ve Necedat iki farklı Hâricî fırkası haline gelmiştir.

Ezrakîler kendileri ile hicret etmeyen Kaade'yi tekfir etmiş ve onlardan teberri ettiklerini açıklamışlardır. Oysa Necde ve adamları Ezârika'nın bu görüşünü benimsememiş, kadın ve çocukları öldürmeyi helal saymalarına da karşı çıkmışlardır¹⁸⁹. Necedat'ın ilk defa ortaya attığı bir görüş ise takıyyenin caiz olması meselesidir. Onlar takıyye yaparak kendilerini muhafaza etmek ve düşmanlıkları engellemek isteyerek vakti gelince kadar asıl görüşlerin ızhar edilmemesi gerektiğini savunmuşlardır¹⁹⁰. Necedat, takıyyeyi benimsediği gibi Mürtekib-i Kebîre'nin tekfir edilmesi gibi genel bir ilkeye muhalefet etmiş ancak Mürtekib-i Kebîre'nin Hâricî olması durumunda Allah'ın onları affedeceğini iddia etmiştir. Necde, Nâfi'ye mektup yazarak görüşlerinden vazgeçmeye çağırırsa da çok geçmeden

¹⁸⁶ Müberred, *el-Kâmil*, c. III, s. 1214; Belâzurî, *Ensâb*, c. VII, s. 145.

¹⁸⁷ Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 63.

¹⁸⁸ Müberred, *Kamil*, 1033-5.

¹⁸⁹ Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 93.

¹⁹⁰ Al-i İmran 3/28; Muhammed b. Mahmud, *Tefsiru'l-Maturidi(Te'vilatu-Ehli's-Sünne)*, thk. Mecdi Baslum, Dar'u Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, c. I, s. 109.

kendisi de bu rüzgâra kapılmış ve kaadeyi tekfir etmekle suçladığı Ezârika'yı aynı gerekçe ile tekfir etmiştir¹⁹¹. Ayrıca Nâfi b. Ezrağ'a uyanları da tekfir ederek dinin kavramları ile siyaset teorisi üretmiş, birbirlerini tekfir ederek çok boyutlu bir kargaşanın da müsebbipleri olmuşlardır¹⁹².

Necedat fırkası da kendi içinde ihtilaflar yaşamaya başlamış, iki gruba bölünmüştür¹⁹³. İlk grup Atıyye b. Esved'in başını çektiği ve daha sonradan Sicistan Hâricîleri ismini alan gruptur. Necde ile kalan asıl grup ise zaman içinde deniz ordusuna kara süvarilerinden az pay verilmesi, bilgisizliğinden dolayı içtihatla yanılanın mazur görülmesi ve cezaları belli suçları işleyenlerin Necde'nin himayesine alınarak (tevela) günahsız görülmesi gibi birçok sebepten¹⁹⁴ dolayı Necde'ye kızarak Ebû Fudeyk liderliğinde ondan ayrılmışlardır¹⁹⁵. Fırka içi bireyler arasında yaşanan bu ayrılıklar, dinî terimlerle nitelendiği için ciddi bir gerginlik ortamı doğurmuş ve düşmanca tutumların sergilenmesi sonucu Necedat'ın görüşlerinin unutulmasını sağlamıştır.

1.3.2. Sufriyye- Beyhesiyye

Hâricîlerden Ziyad b. Asfar'ın arkasında birleşen topluluğa kurucusuna nispeten Sufriyye denmektedir¹⁹⁶. Şehristânî, bu fırkaya aynı zamanda Ziyâdiyye de dendiğinden bahsetmektedir¹⁹⁷. Sufriyye'nin Necde'nin adamlarından Mirdas b. Ubeyde isimli bir kişi tarafından kurulduğu da zikredilmekteyse de Ziyad b. Asfar ismi daha muteber kabul edilmiştir¹⁹⁸. Ancak özde aynı fikir etrafında toplanmış kişilerin bazı konularda ihtilafa düşmesi, birbirinden ayrılması ve hatta birbirlerinden etkilenmeleri pek tabiidir. Nitekim Mezhepler Tarihi araştırmacıları alanın problemlerini ele alırken fırka oluşumlarındaki dinamiklik ve tasniflerle ilgili ciddi sorunların varlığından bahsetmektedir. Yukarıda karşılaştığımız durumu da bu tarz bir bilgi çeşitliliği olarak kaydetmek yerinde olacaktır.

İmam Eş'ari'nin verdiği bilgiye göre Havaric; Ezârika, İbadiye, Sufriyye ve Necdiyye fırkalarından müteşekkil olup Hâricîlere nispet edilen bütün fırkalar Sufriyye'den ayrılmıştır. Bu rivayet Sufriyye'nin yaşadığı dönem için önemli bir fırka olarak tanındığını

¹⁹¹ Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 93.

¹⁹² Dinin politize edilmesi ile ilgili Bz. Mevlüt Özler, *Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili; Ehl-i Sünnet- Ehl-i Bid'at*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010, s. 15-16.

¹⁹³ Bağdadî kitabında Necedat'ın üç fırkaya ayrıldığından bahsetse de İkinci ve üçüncü olarak zikrettiği gruplar birbirine sonradan katılmış iki kesimi temsil etmektedir. Bunları tamamen birbirinden ayrı fırkalar olarak görmek yanıltıcı olmaktadır. Nitekim her iki grubun da kısa süre içinde Acâride Fırkasına intisap ettiği aynı eserde bahis konusudur. Detaylı bilgi için Bz. Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 95.

¹⁹⁴ Necedat'ın görüşlerinin tamamı için Bz. Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 94-95.

¹⁹⁵ Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 95-6.

¹⁹⁶ Eş'arî, *Makâlat*, s. 112-116.

¹⁹⁷ Şehristânî, *el-Milel*, s. 110.

¹⁹⁸ Belazurî, *Ensâb*, c. VII, s. 145; Eş'arî, *Makâlat*, s. 113; Şehristânî, *el Milel*, s. 122.

göstermekteyse de Şehristânî, Sufriyye'nin Necedat fırkasına muhalefet ettiğini belirterek onlardan ayrıldığı ancak aralarında pek az benzer görüşün bulunduğunu kaydetmektedir¹⁹⁹. Bu çelişki de fırkaların oluşumunda yüzeysel ihtilafların derin ayrılıklar getirdiğini göstermesi adına önem arz etmektedir.

Sufriyye ilk iki liderinin ölümü ile Irak bölgesindeki gücünü kaybetmiş, Kuzey Afrika bölgesinde kuvvetlenmiştir. Burada mutedil tutumları sayesinde Berberîler arasında hatırı sayılır bir itibar kazanmış ve birçok kabile reisinin 122/740 ile 140/ 757 yılları arasında kendilerine katılmasıyla bölgedeki varlığını pekiştirmiştir²⁰⁰. Nitekim İbn Hazm kitabında kendi zamanında İbadiyye ve Sufriyye dışında Hâricî fırkasının kalmadığından bahsetmektedir²⁰¹.

Sufriyye, kaadeyi tekfir etmeyip onlara karşı savaş açılmaması gerektiğini savunmuştur²⁰². Hâricîlerin imtihan olarak adlandırdığı İsti'raz uygulamasını doğru bulmamış ve müşriklerin çocuklarının öldürülmesini de men etmiştir. Takıyyenin sözde caiz olabileceğini söylemiş, cezası belli bir suç işleyenin tekfir ismi ile anılmaması gerektiğini iddia etmiştir. Büyük çoğunluğu İbadiyye'nin görüşlerini benimsemekle birlikte Kuzey Afrika'nın kırsal bölgelerinde hala Sufri grupların yaşadığı bilinmektedir²⁰³.

1.3.3. Acâride ve İbadiyye

Acâride'nin tamamı Abdulkerim Acred el-Hanefî'ye uyarılardan oluşmaktadır. Daha önceleri Necdecat'dan ayrılan Atıyye b. Esved'in adamlarından olan Abdulkerim b. Acred, Atıyye'nin kâfirlerin çocukları da babaları gibi cehennemliktir görüşüne karşı çıkmış ve çocukların bulûğ çağına ulaştığı zaman İslam'a çağrılacağı, daha öncesinde ise çocuğa dokunulmaması gerektiği (beraat) görüşü ile ondan ayrılmıştır. Ayrıca Ezârika'nın ileri sürdüğü muhaliflerin (kaade) mallarını her durumda helal saymalarına karşı çıkmış ve mal sahibi ölmedikçe malının fey olarak alınamayacağını söylemiştir²⁰⁴. Hâricîlerin bulunduğu yere hicret etmenin farz değil fazilet olduğunu, hicret etmeyenlerin büyük günah işlemedikçe mümin sayılması gerektiği savunmuştur²⁰⁵.

İlimli ve Mutedil görüşleri ile Sicistan ve Horasan Hâricîlerini etrafında toplayan Acâride, Hâricîler arasında en fazla şubeye sahip olan fırkadır²⁰⁶. Ayrıca İkinci bölümde

¹⁹⁹ Şehristânî, *el-Milel*, s. 125.

²⁰⁰ Mehmet Dalkılıç, "Sufriyye", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2009, c. XXXVII, s. 472-473.

²⁰¹ İbn Hazm, *el Fasıl*, c. IV, s. 190.

²⁰² Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 95; Şehristânî, *el-Milel*, s. 125; Eş'arî, *Makâlat*, s. 113-7.

²⁰³ Dalkılıç, "Sufriyye", c. XXXVII, s. 473.

²⁰⁴ Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 97.

²⁰⁵ Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 98.

²⁰⁶ Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 96.

üzerinde duracağımız birçok hususta da Hâricîler içinde ideolojik bir farklılaşmanın temellerini oluşturmuşlardır²⁰⁷. Belh doğumlu olan Abdulkerim b. Acred, Emevi idaresi ile sorun yaşamış, bir süre hapiste kaldıktan sonra 724-736 yılları arasında Irak valiliği yapan Hâlid el-Kasrî tarafından öldürülmesinin ardından Acârîde çeşitli şubelere ayrılmıştır²⁰⁸.

İsmi kurucusu kabul edilen Abdullah b. İbad'dan alan İbadiye ise Basra merkezli kurulmuş bir firkadır. Nâfi b. Ezrak ve arkadaşları Basra'dan ayrılırken yerlerinde kalıp sakin bir hayat yaşamayı tercih eden Abdullah b. Saffar, Ebû Bilal Mirdas gibi Basra Hâricîlerinden birisi olan Abdullah b. İbâd'a nisbetle bu ismi almıştır. İsim babası Abdullah b. İbâd olmasına rağmen onun tek başına mezhebin ana fikirlerini oluşturmadığı²⁰⁹, genel kanaati pekiştirerek sistemleştirmeye çalıştığı aktarılmaktadır. Nitekim Basra'da aynı dönemde İbn İbâd ile aynı kanaatlere sahip önemli kişiler bulunmakla birlikte daha sonradan her biri kendi fırkasını kurmuştur.

Kaynaklarda geçen bilgiye göre Nâfi b. Ezrak, Necde'ye mektup yazdıktan sonra Mekke'de bulunan Abdullah b. Zübeyr'e ve soradan Sufriyye ve İbadiyyenin kurucuları olacak olan ve Basra'dan ayrılmayı uygun görmeyerek kalan, Nafi'nin hurucunu desteklemeyen Basra Hâricîlerine bir mektup yazdığı rivayet edilmektedir²¹⁰. O esnada Basra'da yaşayan Hâricîlere hâlâ Muhakkime-i ûla denmekte olup Nâfi'nin mektupta kendisine katılmaya davet ettiği belirtilmektedir²¹¹. Mektupta şu sözler kaydedilmektedir; "Allah dini size seçti, siz de ancak O'na teslim olmuş olarak can verin..."²¹², Allah'a and olsun, biliyorsunuz ki şeriat de, din de tektir. Buna rağmen zulmü, gece-gündüz kâfirlerin ortasında oturmak nedendir, Allah sizleri cihada çağırmış ve buyurmuştur ki: "...Toplu olarak sizinle savaşan putperestlerle siz de toplu olarak savaşın..."²¹³. Herhalde sizin için de, herhangi bir durumda bir mazeret kapısı açmadı. Çünkü buyurdu ki: "İsteyen istemeyen hepiniz savaşa çıkın..."²¹⁴ Allah ancak düşkünlere, hastalara, verecek bir şey bulamayanlara ve kalması bir sebebe bağlı olanlara mazeret tanımıştır. Bununla birlikte cihad edenleri onlara üstün tutmuştur²¹⁵.

²⁰⁷ Teber ve Öz, "Hâricîlerde İdeolojik Farklılaşma Örneği", s. 316-7.

²⁰⁸ İsferrâni, *et-Tebîr*, c. 32; Şehristan, *el-Milel*, s. 128; Öz, "Acârîde", *İslam Ansiklopedisi DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 318-319.

²⁰⁹ Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 83.

²¹⁰ Belâzuri, *Ensâb*, c.VII, s. 144; Müberred, *el-Kamil*, c. III, s. 1218-20.

²¹¹ Belâzuri, *Ensâb*, c.VII, s. 145; Müberred, *el-Kamil*, c. III, s. 1218-9.

²¹² Bakara, 2/132.

²¹³ Tevbe, 9/36.

²¹⁴ Tevbe, 9/41.

²¹⁵ Taberi, *Tarih*, c. II, s. 512.

Basra Hâricîlerine gelen mektup sonrası İbn İbâd ve Abdullah b. Saffar ayrılmış²¹⁶ ve kendi öğretileri etrafında insanların toplanması için gayret göstermişlerdir²¹⁷. Ezârîka'dan sonra İbadiye ve Sufriyye'nin de temelleri atılmış, tepki mahiyetinde de olsa bir gruplaşma ve ayrılma durumu gerçekleşmiştir. Yine aynı zamanda Ezârîka'ya tepki olarak Necde ondan ayrılmış ve ismi ile anılan fırkanın da kurulmasını sağlamıştır.

İbadiye'nin başlıca görüşleri, Kur'an etrafında şekillenmiş bir hayat nizamı ifade etmektedir. İlahî nizâmın hâkim olacağı bir devlet sistemi kurulması gerektiğini savunmuşlar ve bu yüzden devlet başkanı seçmeyi dinî bir görev addetmişlerdir²¹⁸. İmam olacak kişinin belli bir sülaleden veya topluluktan olması fikrine karşı çıkmışlardır. Birçok Hâricî fırkasının aksine devlet başkanı belirlemenin dinî bir vazife olduğunu ve imamın biat yoluyla seçilmesi gerektiğini savunarak İmam olacak kişinin herhangi bir soya mensup olmaması gerektiği gibi veraset veya saltanat yolu ile de olamayacağını altını çizmişlerdir.

Hâricî fırkalarının hilafına muhaliflerin müşrik olmadığını, Kâfir-i Nimet olduklarını bu yüzden savaş sırasında kanları ve malları dışında kalan (kadın ve çocuklar) şeylerin kendilerine helal olmadığını söylemiştir²¹⁹. Ayrıca büyük günah meselesinde de farklı bir açılım yaparak amelsizlikten kaynaklanan günahların nimet küfrü olarak adlandırılması gerektiğini iddia etmişlerdir. İbadilerin bu yaklaşımı Acârîde fırkasında da olduğu gibi genel Hâricî tabanından ideolojik bir farklılığı temsil etmektedir. Siyasî kararları ve savaşçı karakterleri ile tarihin akışına yön veren Havaric, uzun süren çatışma ve düşmanlıklardan sonra en nihayetinde Acârîde ve İbadiye gibi mutedil görüşlere kanalize olmuştur.

Mutedil ve barışçıl bir yol takip eden İbn İbâd ve sonrası idareciler, İbadiye'nin öğretilerinin Mağrib, Yemen, Hadramut, Uman ve Horasan bölgelerinde yayılmasını sağlamıştır. Sonradan ismini kaybeden birçok Havaric fırkasının da özellikle Abbasiler Döneminde İbadiye'ye katıldığı ve bugün hâlâ İbadiye'nin devam etmesinde etkileri olduğu anlaşılmaktadır. Sert ve tekfirci Hâricî tutumunu ilkeli ve mutedil bir metodoloji ile kurgulayan İbadiye, dinî ve ictimai değerlerin inceliklerine nüfûz ederek yorumlayabilecek bilgi ve irfana sahip olmayan diğer Hâricî fırkalardan mutedil ve barışçıl tavrıyla ayrılmıştır. İbadiye'nin reaksiyonel bir tavırla şiddete karşı durması onu kültür sanat ve edebiyat alanında da eser bırakmaya fırsat vermiştir. Bu sayede Tefsir tarihinde belagat yönüyle öne çıkan Yahya b. Sellam ve Hud b. Muhakkem el-Huvvarî gibi tefsir örnekleri vermiştir²²⁰. Ayrıca İbadiye pek çok konuda Mutezile'den etkilenmiş olmasına rağmen Hâricî fırkaları

²¹⁶ Müberred, *el-Kamil*, c. 3, s. 1220.

²¹⁷ Müberred, *el-Kamil*, c. 3, s. 1220.

²¹⁸ Fığlalı, "İbaziyye", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1999, c. XIX, s. 258-259.

²¹⁹ Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 82.

²²⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. I, s. 508.

arasında Ehli Sünnet'in görüşlerine en yakın fırka olagelmıştır. Kur'ân'a yaklaşımlarında iman-amel, büyük günah, küfür-şirk-fisk, cennet, cehennem ve şefaahat gibi konularda mezhebi görüşlerine meşruiyet kazandırmak üzere referanslar aramışlardır²²¹.

Üzerinde özellikle durulması gereken bir konu da İbadiye'nin hâlâ varlığını devam ettiriyor olmasıdır. Bunda elbette Hâricîlerin fırkalara ayrıldığı dönemlerden Abbasilerin sonuna kadar süren fırkalar dönemi ve Nitekim bugüne gelene kadar farklı itikadî görüşlerden de etkilenmiş, metodolojisini zamanla kurgulamıştır. Esas itibari ile hiçbir görüş tek başına olgunlaşamadığı gibi metodolojisini oturabilmesi için de tek başına müstakilleşmemiştir. Nitekim Hâricî fırkalarının genel karakteri bilinmekle birlikte İbadiye'nin yeri müstakil ve sürdürülebilir haldedir.

Yukarıda ismi zikredilen bütün fırkanın kurucuları aslı itibari ile aynı özden ve zihni alt yapıdan gelmekte aynı metodik yaklaşımı sergilemektedir. Ancak zamanla ki; bir veya iki yıl gibi kısa bir süre içinde birbirlerini tekfir edip kıran kırana mücadele edecek kadar uç noktalara gelmeleri ciddi anlamda düşündürücüdür. Burada üzerinde özellikle durulması gereken konu din-siyaset-tassup ilişkisi ve sosyal hayattaki tezahürleri olmakla birlikte salt literalizmin insanları ne kadar biçimsiz noktalara sürükleyebildiğidir. Kaldı ki İbadiyye ve Acârîde hariç tutularak zikredilecek olursa hicri 64 ile 66 yılları arası dönem bütün Hâricî fırkalarının siyasî görüş ve fiilleri ile ismini duyurduğu bir dönem olmuştur.

²²¹ Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, s.85.

İKİNCİ BÖLÜM

ACÂRİDE’NİN DOĞUŞU VE TEŞEKKÜLÜ

Mezhep ve dinî akımların isimlerinin hangi anlamda kimler tarafından kullanıldığı, tarihi ve toplumsal bir karşılığının olup olmaması sorunu İslâm Mezhepleri Tarihi bilim dalının metodik olarak çözmeye çalıştığı bir konudur. İtikadî ve siyasî mezhepler, dinin itikada ait /aslî hükümlerinin dayandığı delilleri bulmaya ve bu delillerden hareketle dinin anlaşılmasına yönelik yorumlar yapmaya çalışır. Dinin anlaşılma biçimleri ile ilgili tezahürleri olarak ifade ettiğimiz mezhep hareketlerinin doğuşu ve teşekkülüne dair bilgiler, sadece belli bir şahıs veya düşünce etrafında meydana gelen oluşumları değil; aynı zamanda çeşitli metodik yaklaşımlarla mezheplerin teşekkül süreçlerinin tespit ve tahlilini de içermelidir.

Dönemin sosyal ve siyasî algısı, kültürel etkenler ve bireysel faktörler mezheplerin karakterinin oluşmasında son derece önemli bir yere sahiptir. Acârîde fırkasının oluşumu hakkında bilgiler sunmadan önce fırkanın kurucusu Abdulkerim b. Acred’in etkilendiği sosyal çevre hakkında kısaca bilgiler verilecektir. Kronolojik sıra takip edilmek suretiyle Acârîde’nin kurucusu olarak isnad edilen şahıslar başta olmak üzere bir değerlendirmeye tabi tutulacak ardından fırkanın esas Kurucusu Abdulkerim b. Acred’in hayatı hakkında bilgiler bir araya getirilecektir.

2.1.Necde b. Amir ve Faaliyetleri

Necde b. Amir b. Abdillâh b. Seyyar el-Hanefî el-Harûrî 36/ 656 yılında Yemâme’de doğmuştur²²². Beni Hanîfe kabilesine mensup ve Harûra’da bulunan ilk Hâricîlerden olduğu anlaşılan Necde, Nafi b. Ezrak ile Mekke’de Abdullah b. Abbas’ın derslerine katılmış²²³ ve daha sonra Nafi’nin öncülüğünde oluşan hareketin destekçilerinden olmuştur.

Mu’âviye’nin (60/680) Mekke’de Abdullah b. Zübeyr’i (72/692) kuşatması esnasında İbn Ezrak ile beraber İbn Zübeyr’e yardım etmiştir. Yezid b. Mu’âviye döneminde uygulanan şiddet politikası Hâricîlerin Nafi b. Ezrak öncülüğünde Yezid’in ordusuyla mücadeleye girmesini ve dolayısıyla Mekke’de Yezid’in muhalifi İbn Zübeyr’i destekleyerek ona biat etmelerini sağlamıştır²²⁴. Mekke kuşatmasının ardından Hâricîler üzerinde baskıcı ve sert tutumu devam ettiren Yezid’in 61 yılında ölümünden sonra Yemâme’de isyan çıkararak

²²² Belâzurî, *el-Ensâb*, c. VII, s.174.

²²³ Mustafa Öz, “Necde b. Amir”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXII, İstanbul 1998, s.484-485.

²²⁴ Taberî, *Tarih*, c. II, s. 514.

Bahreyn merkezli bir hilafet kurmuştur. Yemâme, Umman ve yakın bölgelere valiler göndererek bu bölgelerde yaklaşık beş yıl hâkimiyet sürmüştür²²⁵.

Nafi b. Ezrak'ın ileri sürdüğü görüşler, kendi taraftarları ve önemli destekçilerinden Necde b. Amir tarafından tepki ile karşılandı²²⁶. 64 yılında Basra'da İbn Ezrak ile aralarındaki ihtilaflardan dolayı bir grup Hâricî ile onlardan ayrılıp tekrar Yemâme'ye döndü. Yemâme halkı, Necde'nin Yemâme'den ayrılışından sonra biat ettikleri yöneticileri Ebu Talut'u azlederek Necde'ye biat edip onu halife ilan ettiler²²⁷. Böylece Nafi b. Ezrak'ın liderliğinde Ahvaz'da bulunan Haricîler, Ezrakiyye ve bölgeyi terk edip Yemâme bölgesine giden Necdiyye olmak üzere iki fırkaya ayrıldı. Daha sonra Haricî grupları ile İbn Zübeyr'in arası açıldı ve Hâricîler ondan da uzaklaştılar²²⁸. Basra'da Nafi b. Erzak, Abdullah b. Saffar, Abdullah b. İbâd ve İbn Beyhes kalırken Necde b. Amir, Ebû Fudeyk, Atıyye b. el-Esved de Yemâme'ye yerleşerek düşüncelerini yaymaya ve taraftarlarını arttırmaya başlamışlardır²²⁹.

Tarihî veriler, Emevîler döneminde Yemâme'de Hâricîliğin yayıldığını göstermektedir. Hâricîliğin önemli kollarından birisi olan Necedât, Yemâme lideri Necde b. Âmir 61 (680) yılında isyan edince, Yemâme'ye geçmiş ve orada hâkimiyet sağlamıştır. Necedât sonrası bölge Acârîde'nin hâkimiyet sahasına dönüşmüş ve uzun yıllar Acârîde ismi bölgeye hâkim olmuştur²³⁰.

Necde, Yemâme'ye yerleştikten sonra İbn Ezrak'a mektup yazdı ve ihtilaf ettiği görüşlerinden vazgeçmesini istedi²³¹. İbn Ezrak'ın hicret etmeyip Ezârîka'ya katılmayan kaade'yi tekfir etmesi, hicret edenleri imtihana tabi tutması, kadın ve çocukların kanını dökmesi gibi eylemlerinden vazgeçmesini talep etti²³². Nafi b. Ezrak ise görüşlerinde haklı olduğunu ve yapmakta olduğu davranışlarından vazgeçmeyeceğini anlatan bir mektup yazmıştır. Böylece her iki tarafta birbirlerinin fikirlerinden haberdar oldu ve Necde b. Amir öncülüğünde Necedat veya Necdiyye ismi ile anılacak ikinci bir fırka tarih sahnesine çıkmış oldu. Necde'nin Nafi b. Ezrak'a görüşlerinden vazgeçirmek için mektup yazması, yeni bir fırka oluşturmayı planlamadığını ancak olayların seyri ve mektuplaşmaların neticesinde ayrılığın netleştiğini göstermektedir.

Necde, Yemâme'de halkı kendine bağlamak ve tam bir hâkimiyet sağlamak için İbn Zübeyr'e gönderilen kervana el koyarak ganimetleri bölge halkına dağıttı. Kervana el

²²⁵ Taberi, *Tarih*, c. II, s. 401-425.

²²⁶ İbnü'l Esir, *Kamil*, c. IV, s. 165; Eş'ari, *Makâlat*, s. 90; Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s.94-95.

²²⁷ İbnü'l Esir, *Kamil*, c. IV, s. 166; Müberred, *el-Kamil*, c. III, s. 285.

²²⁸ Müberred, *Kamil*, c. III, s. 1023 vd.

²²⁹ Taberi, *Tarih*, c. II, s. 513.

²³⁰ Mustafa L. Bilge, "Yemâme", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. IVVIII, İstanbul 2003, s.399.

²³¹ Belâzurî, *Ensâb*, c. VII, s. 145.

²³² Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 50.

koymasından dolayı hicri 65 yılında İbn Zübeyr ile bir savaş yapmış fakat Abdullah b. Zübeyr'in ordusu bu sefer onu mağlup etmiştir²³³. Necde, mağlubiyet sonrası güç kaybettiğini fark ederek Atıyye b. Esved'i Umman'a bir ordu ile gönderip oğlunu da vali yapmak suretiyle orada hâkimiyeti ele geçirdi²³⁴. Necde b. Amir, 68 veya 70 yılında tebaası ile birlikte hac yapmıştır²³⁵.

Fırkanın kurulması ile şiddet eylemlerine başlayan Necde, kalabalık bir asker grubu ile birlikte çeşitli kabileler üzerine de yürümüş ve onları bozguna uğratarak eline geçirdiği herkesi öldürmüştür²³⁶. Bu dönemde Emevi idaresinin Abdullah b. Zübeyr ile mücadelesi Necedat'ın nisbeten daha uzun bir istikrar dönemi yaşamasına imkân tanımıştır.

Hicri 66-70 yılları Necdiyye'nin ve diğer Hâricîler'in İslam dünyasında ciddi varlık gösterdikleri, yoğun zaferler aldıkları bir dönemdir²³⁷. Arabistan'ın büyük çoğunluğunda hâkimiyet kuran Necdiyye fırkası, cihat bilinci²³⁸ ile yoğun faaliyetler içine girmesine rağmen İbn Ezrak'a hilafen şekillendiği için Ezârîka'yı inkâr ettiği ifadelerinden farklı görüşler ileri sürememiştir. Bu durum firkanın fikrî örgüsünün zayıf kalmasına ve zamanla ihtilafların başlamasına neden olmuştur. Şiddet yanlısı tutumu nedeniyle ayrıldığı Nafi b. Ezrak gibi bir süre sonra Necde b. Âmir'de bölgede terör estirmeye başlamış, toplumun istikrarı bozulunca da öncelikle grup içi ayrılıklar başlamıştır.

Necde b. Amir'in iki önemli kumandanı olan Atıyye b. Esved ve Ebu Fudeyk ile araları açılınca toplum da kendi içinde gruplaşmıştır. Atıyye b. Esved, Necde'nin deniz seferine giden orduya, karada savaşınlara verilen paydan fazla ganimet verilmesine karşı çıkmış ancak Necde görüşünden vazgeçmeyince Atıyye ve arkadaşları ondan ayrılıp Sicistan'a gitmişlerdir²³⁹. Diğer önemli bir kumandanı olan Ebu Fudeyk ile ortaya çıkan anlaşmazlık, Necedat fırkası için ikinci kopuşun yaşanmasıdır. Geriye kalan Necde b. Âmir'e bağlı Hâricîler ise Ebu Fudeyk'in adamları tarafından hazırlanan bir pusu sonucu Necde'nin 72 (691) yılında öldürülmesi ile Ebû Fudeyk'in arkasında toplanmışlardır²⁴⁰.

Necde b. Amir görüşlerini içeren bir makale kaleme aldıysa da günümüze ulaşmamıştır²⁴¹. Necde'nin öldürülmesinden sonra eski taraftarları kısa sürede dağılmış,

²³³ Müberred, *el-Kamil*, s. 1032.

²³⁴ İbnu'l Esir, *Kamil*, c. IV, s. 202.

²³⁵ İbnu'l Esir, *Kamil*, c. IV, s. 22; İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. III, s. 184; Belazûrî, *Ensâb*, c. VII, s. 180.

²³⁶ Belâzurî, *Ensâb*, c. VII, s. 175; İbnu'l Esir, *Kamil*, c. II, s. 654.

²³⁷ Mustafa Öz, "Necde b. Amir", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2006, c. XXXII, s. 484-485.

²³⁸ Bz. Fığlalı, "Ebû Said Muhammad B. Said el-Kalhat'ye Göre Hâricîliğin Doğuşu", s. 182.

²³⁹ Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 94-5.

²⁴⁰ İbnu'l Esir, *Kamil*, c. IV, s. 205.

²⁴¹ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Thk. Muhammed Reşad Salim, 1986, c. V, s. 247.

Necdiyye de ortadan kalkmıştır. Her ne kadar Necedat'ı şiddet yanlısı²⁴² faaliyetleri ile zikreden müellifler varsa da Ezârika'nın tersine Necedat'ın temel Hâricî anlayışları korumakla birlikte nispeten daha ılımlı bir fırka olduğundan bahseden müellifler de mevcuttur²⁴³.

Necde b. Amir'in konumuz açısından önemi Acârîde'nin Necedat'ın tali kollarından kabul edildiğine dair rivayetlere rastlanmasıdır²⁴⁴. Bu durum Acârîde'yi Hâricîliğin ana fırkaları içinde tanıyan genel kanaat ile çelişir gözükmemektedir²⁴⁵. Acârîde, kendi başına temel görüşlere sahip müstakil bir fırka mıdır yoksa Necedat'ın görüşlerinden etkilenen tali bir kolu olup Acârîde'nin de kurucusu mu sayılmalıdır meselesi Necedat'ın kurucusu olan Necde b. Amir'i incelemeyi lüzumlu kılmıştır.

2.2. Atıyye b. Esved el-Hanefî

Tam adı Ebû Abdurrahman Muhammed b. Atıyye b. el-Esved el-Hanefî (75/6949)'dir²⁴⁶. Benî Hanîfe kabilesinden olup Necde b. Amir ile aynı kabilenin mensuplarıdır. Doğum tarihi ile ilgili bir kayda kaynaklarda rastlanmamıştır²⁴⁷. Necde b. Amir döneminde komutanlık yapmış ve Necedat adına ciddi zaferler elde etmiştir. Hâricîliğin Horasan ve Sicistan bölgesinde tutunmasını sağlayan yetenekli bir kumandandır. Ataviyye adıyla Horasan bölgesinde faaliyet göstermiş fırkanın reisidir²⁴⁸. Necedat'tan ayrıldıktan sonra üzerine gönderilen Emevî kumandanı Mühelleb'in ordusu karşısında Kirman'da tutunamayıp önce Sicistan'a, daha sonra Sind'e kaçtıysa da Kandabil'de Emevi ordusu tarafından yakalanarak ö.75/694 yılında öldürülmüştür²⁴⁹.

Atıyye b. Esved, Mu'âviye'nin halifeliği döneminde Nafi b. Ezrak liderliğinde Emevilere karşı mücadele etmiştir. Bağdadî, Nafi'nin kaade'yi tekfir etmesi, kadın ve çocukları katletmesi, insanları imtihana tabi tutması gibi görüşlerini açıklaması ve şiddete dayalı tutumları nedeniyle Atıyye'nin Nafi'den ayrılıp arkadaşlarıyla beraber Yemâme'ye döndüğünü, yolda Necde b. Amir ile karşılaştığını ve Necde'yi yoldan çevirip Ezârika'ya

²⁴² Bz. Mehmet Çakırtaş, *Emeviler Dönemi Şiddet Hareketleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBÜ, Ankara 2007, s. 54, 152.

²⁴³ Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, s.189; Harun Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Araştırma Yay. Ankara, 2010, s. 135.

²⁴⁴ Öz, "Acârîde", *İslam Ansiklopedisi*, c. I, s. 318.

²⁴⁵ Eş'ari, *Makâlat*, s. 89; Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 100; Şehristânî, *el Milel*, s. 114-5.

²⁴⁶ Şehristânî, *el-Milel*, s. 135-6.

²⁴⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, Çev. Mustafa Fayda, Kültür Bak. Yay. Ankara 2002, s.79.

²⁴⁸ Muhammed Cevad Meşkûr, *Mevsuiyyetu'l Fırakı'l-İslamiyyin*, Beyrut 1995, s. 388.

²⁴⁹ Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun-Kitâbü'l-İber ve Divanü'l-Mübtede ve'l-Haber fî Eyya- mi'l- Arab ve'l - Acem ve'l-Berber ve men Asarahum min Zevi's-Sultani'l-Ekber*, thk. Halil Şehade, Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fikr, Beyrut 2000, c. III, s. 184.

katılmasını önlediğini rivayet etmektedir²⁵⁰. Oysa Necde'nin gençliğinde Mekke'de İbn Abbas'tan Nafi ile ders aldıkları ve bir müddet Nafi'nin dava arkadaşı ve komutanı olduğu ve aralarındaki mektuplaşmalar²⁵¹ dikkate alındığında, Nafi ile Necde'nin daha önceden tanışıyor olması daha tutarlı görünmektedir²⁵².

Makâlât türü diğer eserler ile karşılaştırıldığında Bağdadî'nin verdiği bilgi eksik aktarılmış görünmektedir. Nitekim Necde'nin Ezârika adına Yemâme tarafına çıktığı bir seferden dönerken Atıyye b. Esved ve önde gelen Hâricîler ile yolda karşılaşması ve onları haklı bularak Ezârika'dan ayrılma kararı alması daha tutarlı görünmektedir.

Necde ile birlikte Yemâme'ye gelen Ataviyye, Necde'yi "Emîrül-Mü'minîn" ilân edip kendisine biat etmiştir. Necde, Basra da Abdullah b. Zübeyr ordusuna yenilginin ardından Atıyye b. Esved'i Umman'ı fethetmek üzere görevlendirmiştir²⁵³. Umman'ın başına Ebu'l-Kâsım isminde bir kişiyi vali olarak bırakmış ancak Necde'nin yanına dönünce halk yeni valiyi öldürmüştür. Bu olay, Atıyye b. Esved'in Umman'a döndüğünde halk tarafından teveccüh görmeyip Kirman'a geçmesine neden olmuştur. Kirman'da istediği taraftar kitlesini oluşturan Atıyye b. Esved kendi adına dirhem bastırmıştır²⁵⁴. Ardından Sicistan'ı ele geçirmiş, böylece Horasan, Kirman, Kuhustan şehirlerindeki Hâricîler Atıyye'nin görüşlerini benimsemişlerdir²⁵⁵. Bundan sonra bir süre Sicistan bölgesindeki Hâricîler Ataviyye ismi ile anılmıştır²⁵⁶.

Atıyye'nin Necde'den ayrılma gerekçesi deniz birliklerine karada savaşan askerlerden daha fazla pay verilmesidir²⁵⁷. Başka bir rivayette ise Necde'nin oğlu Mutarrah'ın valiliği esnasında yaşanan bir olayda içtihadında bilmeyerek hata yapanı mazur görmesi sayılmaktadır²⁵⁸. Çıktıkları seferde esir alınan kadınları ganimet paylaşılmadan nikâhlarına almaları ve bilmedikleri için hataya düştüklerini ifade etmeleri ile başlayan olaylarda Necde'nin onları mazur görmesi, Atıyye b. Esved ve birçok kişinin bu duruma itiraz etmesi sonucu ayrılığın yaşandığı aktarılmaktadır.

Rivayette esirler arasında Osman b. Afvan'ın soyundan hanımların da bulunduğu ve Abdulmelik b. Mervan tarafından Necde'ye mektup gönderilerek kendisine itaat etmesi ve Hz. Osman'ın soyundan gelen esirleri satması halinde Necde b. Amir'e Yemâme'ye vali olma

²⁵⁰Bağdadî, *el-Fark Beynel Fırak*, s. 94; Şehristânî, *el-Milel*, s. 118.

²⁵¹Detaylı bilgi için Bz. Belâzurî, *Ensâb*, c. VII, s. 145.

²⁵²Mustafa Öz, "Necde b. Amir", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2006, c. XXXII, s. 484-485.

²⁵³Nuveyrî, Şihabuddin Ahmet b. Abdulvehhab, *Nihayetü'l Erab fî Fünuni'l-Edeb*, thk. Ali Muhammed el-Bicani, Kahire 1976, c. XXI, s. 55; İbnü'l Esir, *Kamil*, c. IV, s. 202.

²⁵⁴Şehristânî, *el-Milel*, 122-3.

²⁵⁵Eş'arî, *Makâlât*, s. 92-4.

²⁵⁶Muhammed Cevad Meşkûr, *Mevsûati'l-Fırak'l-İslâmiyye*, Mecmeu Buhusu'l İslâmiyye, Beyrut 1995, s. 143.

²⁵⁷Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 92.

²⁵⁸İbnu'l Esir, *Kamil*, c. IV, s. 205.

imkânı tanıyacağını belirttiği de kaydedilmektedir. Atıyye esirleri satma teklifini reddetmiş ve Necde ile tamamen ayrıldığını ilan etmiştir²⁵⁹. Bu olay dikkate alınarak Necde ve taraftarları mazur görenler anlamında ‘Âzirîyye’ şeklinde adlandırılmıştır²⁶⁰.

Necde b. Âmir’le ihtilâfa düştüğünde Kirman ile Sicistan’daki ikameti sırasında kendisine tâbi olanlar “Ataviyye” diye anılmış, bu durum Ataviyye’nin silahlı mücadeleleri ve belli bölgelerde kısa süreli de olsa hâkimiyet sağlamasından kaynaklanmaktadır. Birçok Hâricî fırkasında olduğu gibi Ataviyye de tepkisel bir oluşumla isyan ederek ayrılmış ve reddiye kabilinden görüşlerinin ötesine geçememiştir. Nitekim Ataviyye’nin Hâricîler içinde kendisine has görüşlere sahip olduğu tespit edilememiş, dolayısıyla da kısa sürede grup bütünlüğünü kaybederek yok olduğu anlaşılmaktadır²⁶¹. Atıyye b. Esved, Horasan, Sicistan ve Kirman bölgelerinde Hâricîliğin tutunmasını sağlayarak Acâride’nin kurulmasında etkili olmuş önemli isimlerden bir tanesidir.

Son olarak kaynaklarda Acâride’nin menşesine dair rivayetler arasında Ebû Beyhes ismi bulunmaktadır²⁶². Tam adı Ebû Beyhes el-Hesam b. Câbir (94/713) olan şahsın Beyhesiyye’ye mensup bir kişi olduğu söylenmektedir. Benû S’ad b. Dubey kabilesini mensup olup Belh asıllıdır²⁶³. Haccac’ın takibinden kurtulmak için Medine’ye gelmiş ancak vali Osman b. Hayyan el-Müzenî tarafından hapse atılmış ve halife’nin emri ile öldürülmüştür²⁶⁴. Ebû Beyhes isimli şahsın fikirlerine dair bir bilgiye de rastlanmamıştır. Bu durum da Ebû Beyhes’in, Abdulkerim b. Acred’i etkilediği görüşünün zayıf olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Nitekim Ebû Beyhes’in mensup olduğu Beyhesiyye ile Acâride’nin ortaya çıktıkları coğrafya ve görüşleri birbirinden farklılık arz etmektedir²⁶⁵.

2.3. Abdulkerim b. Acred’in Hayatı

Abdulkerim b. Acred veya Acerred ismi ile tanınmaktadır²⁶⁶. Bazı kaynaklarda ismi Abdurrahman b. Acred olarak da kaydedilmekle birlikte Abdulkerim b. Acred ismi ile meşhur olmuştur²⁶⁷. Belh doğumlu olan İbn Acred’in doğum ve ölüm tarihine ilişkin bir bilgi kaynaklarda zikredilmezken²⁶⁸ 724-738 yılları arasında Irak valiliği yapan Hâlid b. Abdillâh

²⁵⁹ İbnü’l Esir, *Kamil*, c. IV, s. 205-6; Meşkûr, *Mevsûati’l-Fırakı’l-İslâmiyye*, s. 500; Öz, “Necde b. Amir”, c. XXXII, s. 484-5.

²⁶⁰ Kalhati, Ebu Said b. Sai el-Ezdî, *el-Keşf ve’l Beyan*, thk. Seyyide İsmail Kâşif, Umman 1980, c. II, s. 430.

²⁶¹ Mustafa Öz, “Ataviyye b. Esved”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1991, c. IV, s. 63

²⁶² Eş’arî, *Makâlat*, s. 109.

²⁶³ Eş’arî, *Makâlat*, s. 121.

²⁶⁴ Mustafa Öz, “Beyhesiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1992, c. VI, s. 65.

²⁶⁵ Bz. Öz, “Beyhesiyye”, c. VI, s. 65.

²⁶⁶ Öz, “Acâride”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. I, s. 318.

²⁶⁷ Adudiddin Abdurrahman b. Ahmet el-İcî, *Kitabu’l-Mevakif*, neş. Daru’l Cîyl, thk. Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1997, c. III, s. 694.

²⁶⁸ Bz. Bağdadî, *el-Fark*, s. 67; Eş’arî, *Makâlat*, s. 109; İsfereinî, *et-Tebîr*, s. 32; Öz, “Acâride”, c. I, s. 318.

el-Kasrî tarafından öldürüldüğü dikkate alınarak 120/738 yılı civarında öldüğü söylenmektedir²⁶⁹. Belh topraklarından kaç yaşında ayrıldığı bilinmeyen Abdulkerim b. Acred'in Atıyye b. Esved el-Hanefî'nin bağlılarından olduğu²⁷⁰, Atıyye'nin Yemâme'den ayrılarak Sicistan'a gelişi ile Sicistan'a yerleştiği anlaşılmaktadır²⁷¹.

Atıyye b. Esved ile birlikte hareket ederken niçin ayrıldıklarına dair net bir bilgiye ulaşılmazken Atıyye'nin Necde b. Amir'in görüşlerini eleştirdiği ancak yeni görüş beyan etmediği belirtilmiştir²⁷². Abdulkerim b. Acred, Atıyye'nin eleştirilerinden fazlasını yaparak Ezârika ve Necedat'ın görüşlerini reddettiğini beyan etmiştir²⁷³. Özellikle muhaliflerin çocukları hakkındaki fikrini açıklaması, olaylar karşısında duruşu ve söylemleri ile kısa sürede birçok Hâricî'yi etrafında toplamayı başarmıştır²⁷⁴. Objektif bir bakışla, İbn Acred'in ilkeli duruşu ve karizmatik kişiliği kendisini lider yapmaya yetmiştir.

Abdulkerim b. Acred'in siyasete mesafeli durduğu, kendisinden önceki Hâricî fırkaları gibi politik ve askerî alanlarda kendini göstermediği anlaşılmaktadır. Nitekim O, mücadele etmesi gereken durumlarda dahi belli prensiplere bağlı kalınması gerektiğinin altını çizmiştir²⁷⁵. Kendi görüşlerini paylaşmayan kişilere karşı daha şefik davranmış ve onları tekfir etmek yerine İslâm'a (kendi görüşleri) davet etmeyi tercih etmiştir. Savaşta özellikle kadın ve çocuklara zarar verilmemesi gerektiğini söylemiş ve yağma, gasp vb. olaylarının önüne geçmeye çalışmıştır²⁷⁶. İçinde yetiştiği radikal fikirlere tepki olarak beliren Acârîde fırkası, Hâricîler arasında gündemi meşgul eden konularda nispeten makul ve ılımlı görüşleri ile kendini tanıtmıştır. Bütün bu prensipler Horasan coğrafyasına Acârîde tarafından yerleştirilmiştir. Sicistan ve Horasan bölgesinde birçok kişinin kendilerine katılmasında bu ılımlı fikirlerinin etkisi oldukça fazladır. Hâricîliğin kendi içinde mutedil bir tipoloji oluşmasında İbn Acred'in fikirlerinin son derece etkili olduğu görülmektedir.

Acârîde'nin diğer Hâricî fırkalarından farklı olarak fikhî ve kelâmî konulara önem veriyor olmasında, Abdulkerim b. Acred'in payı büyüktür. Kendisinin telif ettiği bir eser verip vermediği bilinmemektedir. Hakkında çok az bilginin bulunması erken dönem mezhep hareketlerinden olmasından kaynaklansa gerektir. İbn Acred'in ölümünden sonra Acârîde ismi, bölgede fırkanın alt grupları ile adını yaşatmıştır.

²⁶⁹ İsferrâinî, *et-Tebîr*, s. 32; Şehristânî, *el-Milel*, s. 128-131; Öz, "Acârîde", c. I, s. 318-319.

²⁷⁰ Ebû'l-Muzaffer el İsferrâinî, *et-Tebîr fî'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fırkatu'n-Nâciyeti anî'l- Fırakî'l-Hêlikîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Alemü'l Kütüb, 1983, s. 54.

²⁷¹ İsferrâinî, *et-Tebîr*, s. 52.

²⁷² Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 67; Eş'arî, *Makâlat*, s. 108.

²⁷³ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 68; Eş'arî, *Makâlat*, s. 108.

²⁷⁴ İsferrâinî, *et-Tebîr*, s. 54.

²⁷⁵ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 65.

²⁷⁶ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 68; Eş'arî, *Makâlat*, s. 112.

2.4.Acârîde'nin Kurulması ve Temel Görüşleri

Acârîde, Horosan, Belh ve Sicistan bölgesinde ortaya çıkan bir fırkasıdır. Rivayetlerde Abdulkerim b. Acred'in Necedat fırkasına bağlı olan Atıyye b. Esved'in kurduğu Ataviyye'den ayrıldığı kaydedilmektedir²⁷⁷. İmam Eş'ari'nin verdiği bilgiye göre Ataviyye'nin, Nâfi'nin ortaya attığı fikirleri inkâr etme dışında bir görüş belirtmeyerek Ezârika'dan ayrıldığı daha sonra Necde'nin himayesinde bir süre kaldıktan sonra onun fikirlerini de reddederek Sicistân bölgesine yerleştikleri aktarılmaktadır²⁷⁸. Bağdadî, Acârîde'nin Ataviyye'den ayrıldığını kaydetmekle birlikte müstakil bir fırka halini aldıklarını ve geniş bir sahada hâkimiyet sağladıklarını belirtir²⁷⁹.

Fırka, Abdulkerim b. Acred'in liderliğinde bir araya gelmiştir. Kurucu ismini Abdulkerim b. Amr diyenler de bulunmakla birlikte bu kişinin Acârîde'nin önemli bilginlerinden olduğu ve eserler kaleme aldığı bilinmektedir²⁸⁰. Fırkanın ortaya çıkışına dair bir diğer rivayet, Acârîde'nin İbn Beyhes isimli bir şahsın başını çektiği Hâricî bir topluluktan neşet ettiği yönündedir²⁸¹. Burada ismi zikredilen İbn Beyhes'in Hâricîliğin önemli fırkalarından Beyhesiyye'nin görüşlerini kabul eden bir kişi olduğu, onlardan ayrılmadığı hâlde Acârîde'nin kurulmasında etkisi bulunan kişiler arasında sayıldığı anlaşılmaktadır²⁸². Netice itibari ile Atıyye b. Esved ve İbn Beyhes buldukları fikri çizgiden rahatsızlık duyarak itidal arayışına girmişlerdir. Ancak temel bir ideoloji geliştirmemiş ve müstakil fikirlere sahip olamadıkları için Acârîde'nin kurulmasında katkıları bulunan önemli iki isim olmaktan öteye geçememişlerdir²⁸³. Dönemin genel seyri içinde her iki lider de fikrî ve metodik çabaları olmamakla birlikte karizmatik tavırları ile etrafında bir kitleyi toplayabilmiş önemli isimler olarak nitelemek yerinde olacaktır.

Acârîde fırkası, bütün Havaric fırkalarında olduğu gibi siyasî, kabîlevî ve içtimâî etkilerin doğurduğu genel Hâricî şiddet hareketine karşı tepki sonucu ortaya çıkmış bir fırkadır²⁸⁴. İlk Hâricî fırkası kabul edilen Ezârika, mevcut Hâricîleri pasif bulmuş ve isyan ederek Ahvaz'a hicret ettiğini ilan etmiştir. Necde b. Amir ve hareketi de Ezârika'nın görüşlerinden rahatsızlık duyan kitlenin tepkisel bir isyanı sonucu hareket mahiyetini almıştır. Etki-tepki sonucu ortaya çıkmalarının en büyük ispatı ayrıldıkları fırkayı inkâr eden fikirler

²⁷⁷ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 63.

²⁷⁸ Eş'arî, *Makâlat*, s. 107-108.

²⁷⁹ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 100-2.

²⁸⁰ Ebû'l Fadl Abbas b. Mansur es-Seksekî, *el Burhan fî Ma'rifeti'l-Akaidi Ehli'l Edyân*, thk. Bessam Ali Sellam, Mektebetü'l-Menar, Ürdün 1992. s. 24

²⁸¹ Öz, "Acârîde", c. VI, s. 318.

²⁸² Öz, "Acârîde", c. VI, s. 318.

²⁸³ Teber ve Öz, "Hâricîlerde İdeolojik Farklılaşma Örneği: Acârîde Fırkası Doğuşu Görüşleri ve Yayılışı", s. 315.

²⁸⁴ Meşkûr, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, s. 33; Mustafa, Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2012, s. 13.

dışında yeni bir fikir ortaya atmamalarıdır. Ancak Acârîde'nin yeni bir fırka oluşturması ise tepkisel olmakla birlikte, daha çok mevâlinin yer aldığı coğrafya ve mutedil bir tavır sergileme ihtiyacına binaen ortaya çıkmış görünmektedir. Atıyye b. Esved, Ezârika ve Necedât'ı reddetmek dışında bir görüşü ile tanınmamış pasif bir topluluk imajı çizmiştir²⁸⁵. Ezârika gibi yıkıcı ve katı etkileri olan bir grup karşısında pasif ve stratejisi olmayan bir topluluk en iyi ihtimalle göç ederek baskıdan kurtulma yolu arayacaktır. Ya da kısa süre içinde dağılma tehlikesi ile karşılaşacak veya direnmenin ve güçlenmenin yolunu tutacaktır. Nitekim Acârîde'nin ortaya çıkışı tam olarak direnme ve yeniden güç kazanma isteği ile meydana gelen bir hareket olarak kabul edilebilir.

İlk etapta Ezârika gibi aktivist bir hareketin ismi İran topraklarında kendini göstermiş daha sonra Ataviyye dağılınca İbn Acred ve arkadaşları Sicistân Hâricîlerini yeniden organize etmiş ve sistemli hale getirmiştir²⁸⁶. Abdulkerim b. Acred, savaş hukukuna dair getirdiği ilkelerle Hâricî tarihinde ideolojik bir kırılmayı da beraberinde getirmiştir²⁸⁷. Nitekim O, Ezârika'nın hicret'in farz olduğu görüşüne itiraz ederek fazilet olduğunu ve bu gerekçe ile insanların kanının dökülmemesi gerektiğini savunmuştur²⁸⁸. Tavizsiz herkesi kılıçtan geçiren katı Hâricîler, Acârîde'nin bu söylemi benimsemesiyle ciddi bir nüfuz kaybetmiştir.

Hâricîler, İbn Acred ile Sicistan bölgesinde belli yerli esaslar edinmiş ve daha ılımlı bir fırka haline dönüşmüştür²⁸⁹. Bunlara örnek olarak savaşlarda kadın ve çocuklara dokunulmaması, esirlere zulüm edilmemesi ve savaşta ölmediği takdirde bir kişinin malının gasp edilmemesi gibi esaslar sayılabilir²⁹⁰. Dönemin tartışılan bir diğer konusu da henüz akıl baliğ olmayan çocukların hükmüdür. Bu çocuklar ilk etapta Hâricîlerin müşrik olarak niteledikleri muhaliflerin çocukları olmakla birlikte babaları ile aynı hükme tabi tutulup öldürülmeli mi yoksa ergenliğe girmesi mi beklenmeli tartışılan çocuklardır. Bu konuda da Ezârika öldürülmeleri gerektiğini savunmuş Acârîde ise çocukların baliğ olup dinlerini ikrar edinceye veya kendilerine davet geldiğinde kabul veya reddettiklerine dair bir gösterge oluncaya kadar bu çocuklardan beraat etmek gerektiğini savunmuştur²⁹¹.

Yukarıdaki görüşlerden de anlaşılacağı üzere Acârîde'nin getirmiş olduğu bu esaslar Ehl-i Sünnet'in benimsediği savaş ahkâmı ile de doğru orantılıdır. Politik tavırları ile temayüz

²⁸⁵ Eş'arî, *Makâlat*, s. 108.

²⁸⁶ Daftarry, Farhad, "Emeviler Döneminde ve Abbasilerin İlk Dönemlerinde İran, Horasan ve Mâverâünnehir'deki Mezhebi ve Milliyetçi Hareketler", Çev. Mehmet Atalan, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, S. 4, no 2, 2006, ss. 142.

²⁸⁷ Teber ve Öz, "Hâricîlerde İdeolojik Farklılaşma Örneği", s. 316-317.

²⁸⁸ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 67; Eş'arî, *Makâlat*, s. 108.

²⁸⁹ Atalan, "Emeviler Döneminde ve Abbasilerin İlk Dönemlerinde İran, Horasan ve Mâverâünnehir'deki Mezhebi ve Milliyetçi Hareketler", s. 140.

²⁹⁰ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 67.

²⁹¹ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 67.

etmiş Hâricîlerin içinde Acârîde gibi mutedil görüşlere sahip, fikhî ve kelamî görüşleri ile varlığını sürdüren bir fırkanın şekillenmesi son derece önem arz etmektedir. Nitekim birçok farklı etnik ve dînî grubun bir arada yaşadığı İran coğrafyasında Acârîde'nin tutumları ayrı bir Müslüman topluluğu oluşturmuştur²⁹².

Hâricîler'in doktrinal konularda İslamî demokrasiyi ön planda tutmaları İranlılar ve mevaliye çekici geliyordu. Böylelikle Emevi ve Abbasi hilafetine karşı söylemler halk tabanında yer buluyor ve devrimci fırkaların oluşmasını kolaylaştırıyordu²⁹³. Acârîde ise devrimci olmaktan ziyade ilkeli ve zararsız tutumları ile bölgede daha fazla tutunma imkânı bulmuştur. Bölge insanı için hem halifenin hegemonyasına karşı bir kalkan hem de ılımlı yaklaşımları ile kucaklayıcı bir fırka olmuştur.

Abdulkerim b. Acred görüşleri ile hâkimiyet sağladıktan bir süre sonra idare tarafından baskı altına alınmaya çalışılmıştır. Abbasi kumandanı Halid el-Kasrî tarafından hapse atılmış, bir süre tutuklu kaldıktan sonra Halifenin emri ile öldürülmüştür²⁹⁴. Abdulkerim b. Acred'in takip altına alınması ve öldürülmesinin gerekçesi ise kaynaklarda zikredilmemektedir.

Acârîde'nin alt gruplarından Se'alibe de Emevilerin sonunda Horasanda kargaşaya katkıda bulunmuş, Ebû Müslim'e destek vermiştir. İlerleyen süreçte parçalara ayrılan Se'alibe, Cüzcan içinde farklı bölgelere dağılmıştır²⁹⁵. Bir müddet Sicistan şehri Acârîde'nin Doğu İran'daki kalesi olmaya devam etmiştir. 795 yılında Hamza b. Edrek'in başı çektiği isyan Sicistan'ın tekrar hareketlenmesine neden oldu. Hamzıyye, bölge halkının Abbasi halifesine ödedikleri haraç ve vergilere son vererek 30 yıllık hâkimiyeti boyunca da sürekli Abbasi karşıtı faaliyetler ile var olmuştur²⁹⁶.

Hamzıyye'den sonra hareketin liderliğini başka reisler devralmış ancak IX. yüzyılda Saffarî hanedanlığı uzun yıllar Sicistan ve Horasan bölgesinde hâkimiyet sağlayan Acârîde'nin gücünü kırmış, Hamzıyye ve diğer alt fırkaların isyankâr faaliyetlerine son vermiştir²⁹⁷. Dağılmış hâlde Hâricî topluluklar Sicistan, Horasan ve diğer Doğu İran bölgelerinde bir asır ayakta kaldılar²⁹⁸. Abbasiler döneminde Hamzıyye fırkası Horasan

²⁹² Atalan, "Emeviler Döneminde ve Abbasilerin İlk Dönemlerinde İran, Horasan ve Mâverâünnehir'deki Mezhebi ve Milliyetçi Hareketler", s. 141.

²⁹³ Atalan, "Emeviler Döneminde ve Abbasilerin İlk Dönemlerinde İran, Horasan ve Mâverâünnehir'deki Mezhebi ve Milliyetçi Hareketler", s. 142.

²⁹⁴ Öz, "Acârîde", c. I, s. 318.

²⁹⁵ Şehristanî, *el-Milel*, s. 128; Atalan, "Emeviler Döneminde ve Abbasilerin İlk Dönemlerinde İran, Horasan ve Mâverâünnehir'deki Mezhebi ve Milliyetçi Hareketler", s. 142.

²⁹⁶ Atalan, "Emeviler Döneminde ve Abbasilerin İlk Dönemlerinde İran, Horasan ve Mâverâünnehir'deki Mezhebi ve Milliyetçi Hareketler", s. 142.

²⁹⁷ Atalan, "Emeviler Döneminde ve Abbasilerin İlk Dönemlerinde İran, Horasan ve Mâverâünnehir'deki Mezhebi ve Milliyetçi Hareketler", s. 142.

²⁹⁸ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 78-79.

bölgesinde etkin olmuş ve Me'mun (218/833) döneminde Tahir b. Hüseyin tarafından Hâricîler yenilgiye uğrayınca fırka dağılmıştır²⁹⁹. IV. asırda Hâricîlerin irili ufaklı faaliyette bulunduğu bahsedilmekle birlikte bu faaliyetlerin hangi gruplara ait olduğu belirtilmemektedir³⁰⁰.

Emevilerin son döneminde Hâricîlerin ılımlı fırkasını temsil eden İbadiye, Doğu da özellikle de Horasan bölgesinde destek kazanmıştır. Ancak Acârîde'nin aksine İbadi gruplar Irak topraklarına yönelmiş ve bölge halkına herhangi maddi bir zarara da sebep olmamışlardır³⁰¹. Acârîde'nin nüfuz kaybettiği bir dönemde İbadiye'nin bölgede önemli sayıda destekçi bulması, Acârîde'nin bazı tali kolları hariç tutulursa olaylara yaklaşım tarzı ve genel itikadî tutumunun aynı çizgide bulunmasından kaynaklansa gerektir.

Hâricîler içinde en fazla kola ayrılan Acârîde, kendi karakteristik fikirleri yerleştikten sonra üç farklı gruplaşma örneğine de hayat vermişlerdir. İlki sert mizaçlı fırkalar olup istilacı tavırları ile kendini göstermişlerdir. Aslı itibari ile bu tarz gruplar Acârîde'nin kolları arasında sadece iki fırkaya verilebilecek bir nitelemedir. İleride fırkalar anlatılırken buna da temas edilecektir.

Acârîde fırkalarının büyük çoğunluğu ise ılımlı diyebileceğimiz birliklerden oluşur. Bu fırkalar genellikle mezhepçi atışmalar sonucu ayrılmış³⁰², tartışmanın büyümesi üzerine her iki tarafında birer fırka hüviyetine bürünmüştür. Bu tarz fırkaların birbirinden beslendiği ve ortak bir mecliste çıkan ihtilafın her iki grubun da ana bünyeden ayrılmasına neden olduğu görülmektedir. Bu yüzden fırkalar tepkisel ve refleks şeklinde oluşmuş ve zaman zaman da birbirleri ile silahlı mücadele içine girebilmişlerdir. Diğer Acârîde fırkalarında da olduğu gibi siyasî fikirlerden uzak ve kendi fikirdaşları ile mücadele halinde olmuşlardır.

Üçüncü ve en dikkat çeken ise cüz'i meseleler üzerinden şekillenen gruplardır. Bunların bir kısmı kelamî tartışmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Özellikle kader, istitaat ve meşiet konularına dair tartışmalar dönemin en popüler konularıdır. Acârîde'nin Hâricîlerden farklılaştığı en belirgin nokta olan fikhî konularda görüş beyan etmesidir³⁰³. Birçok konuda politize olmuş Horasan ve Maverâunnehir Hâricîleri içinde merkezi idare ile mücadele etmek dışında bir gündem oluşturmuş ve itidal çizgisini yakalamıştır. Burada ifade etmek istediğimiz

²⁹⁹ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 71-72.

³⁰⁰ İbn Abdurrahman el-Malatî, *et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'a*, thk. Muhammed Zeynum, Kahire 1992, s. 42.

³⁰¹ Atalan, "Emeviler Döneminde ve Abbasilerin İlk Dönemlerinde İran, Horasan ve Mâverâunnehir'deki Mezhebi ve Milliyetçi Hareketler", s. 142.

³⁰² Burada mezhep kelimesi ile kastedilen Acârîde fırkasıdır. Ancak tali kollarını ifade etmek için de fırka kavramının kullanılıyor olması bir kargaşaya neden olacağından mezhep kelimesinin kullanılması daha uygun görülmüştür.

³⁰³ Ebû Zehra, *İslam Mezhepler Tarihi*, s. 76; Teber ve Öz, "Hâricîlerde İdeolojik Farklılaşma Örneği: Acârîde Fırkası", s. 316.

asıl mesele Acâride'nin tamamen fikhî veya kelimî bir ekole dönüşmesi değildir. İbadiye örneğinde olduğu gibi içinde bulunduğu fikrî temayülü farklı bir şekle dönüştürme çabasıdır³⁰⁴.

2.4.1. Hicret ve Kaade

“Hicret” ve “kaade” kavramları Hâricîlerin son derece önem verdikleri iki ıstılahtır. Sözlükte “bir yerden başka bir yere gitmek” anlamında kullanılan hicret kelimesi Hâricî ıstılahında “Sıkıntılardan kurtulmak ve imanı hakkı ile yaşamak için zalimlerin yurdundan göç etmek” olarak tanımlanmaktadır³⁰⁵. Kaade ise sözlükte oturmak anlamında kuud kelimesinden türeyen bir mastar olup “Hâricî olduğu halde fırka mensuplarının hicret ettiği yere gitmeyip, yerlerinde kalan ve kâfir sayılan gruplarla mücadeleye destek vermeyen Hâricîler’i anlatmak için kullanılan bir kavramdır³⁰⁶.

Hicret kavramını Ezrakîler literatüre kazandırmış, baskı ve zulüm altında kalan/kaade bütün herkesi kınamış ve hakkı/iyiliği emretmeyip kötülükten men edememekle suçlamışlardır³⁰⁷. Basra’dan Ahvaz’a yapılan hicret, Nâfi b. Ezrak ve adamları vasıtasıyla bir nevi kutsallaştırılmış ve hatta bu yolculuğa katılmayanlar kâfir ve müşrik olarak isimlendirilmiştir³⁰⁸. Hicreti farz şeklinde niteleyerek ilke edinmeleri, kendilerine katılmayan herkesi İslam dairesinden çıkarmalarının da yegâne nedeni olmuştur³⁰⁹. Ezârîka bu nedenle muhaliflerini katletmiş, kendilerine katılmak isteyenlere de isti’raz dedikleri imtihanı uygulayarak canlarına ve ailelerine kast etmişlerdir³¹⁰. Nitekim bu ayrılığın verdiği psikoloji ile Daru’l-İslam ve Daru’l-Küfr nitelemesinde bulunmuşlardır³¹¹. Siyasal gayelerle oluşan dinî-ideolojik kavramlar, literatürde muameleler silsilesini de beraberinde getirmiştir. Daru’l-Küfr olarak niteledikleri bölgelerde yaşayan kadın ve çocukların kanını dökmeyi helal sayabilmiş ve yağmaladıkları malları ganimet olarak almakta beis görmemişlerdir³¹².

Ezârîka’nın bu görüşü, ilk önce Necde b. Amir tarafından eleştirilmiş ve farklı bir perspektifle durumu hafifleterek kuudu caiz görmekle birlikte hicret etmek kendilerine ağır gelenleri “Münafık” olarak isimlendirdiği kaydedilmektedir³¹³. Abdulkerim b. Acred, hicreti

³⁰⁴ Detaylı bilgi için Bz. Fıglalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 98- 134.

³⁰⁵ Mustafa Öz, “Ezârîka”, *TDV İslam Ansiklpedisi (DİA)*, İstanbul 1995, c. XII, s. 45.

³⁰⁶ Mustafa Öz, “Kaade”, *TDV İslam Ansiklpedisi (DİA)*, c. XXIII, s. 589.

³⁰⁷ Şehristânî, *el-Milel*, c. I, s. 110-5.

³⁰⁸ Taberi, *Tarih*, c. II, s. 512.; Tevbe, 9/41.

³⁰⁹ Nisa, 6/95; Öz, “Kaade”, s. 589

³¹⁰ Mustafa Öz, “İsti’râz”, *TDV İslam Ansiklpedisi (DİA)*, İstanbul 2001, c. XXIII, s.374.

³¹¹ J. Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devirlerinde Muhalefet Partileri*, s. 72.

³¹² Taberi, *Tarih*, c. II, s. 512.

³¹³ Eş’arî, *Makâlat*, s. 163; Şehristânî, *el-Milel*, s. 124; Durmuş Akman, Hâricî Fırkalarından Necedat’ın Doğuşu ve Başlıca Görüşleri, yayınlanmamış yl. tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2014, s. 95.

farz değil fazilet bir eylem olarak nitelemiştir³¹⁴. Böylece hicret edenler Allah katında üstünlük elde ederken hicret etmeyip yurtlarında kalanlar yani kaade bu üstünlükten mahrum olurlar ancak Müslümanlıklarından bir şey kaybetmez ve küfür ile anılmazlar³¹⁵. Ayrıca Acâride, kişi hicret etmediği için değil ancak büyük günah işlediği için küfre düşer diyerek daha önceden kâfir veya münafik olarak nitelenen kaadeyi de bir nevi himayesine almıştır. Acâride öncülüğünü yaptığı bu görüş ile hem Hâricîlerin katı görüşüne karşı çıkmış hem de kendilerine katılmayan(kaade) diğer Hâricîlerin sempatisini kazanmıştır.

Horasan ve Maverâünnehir bölgesinde yaşayan halkın genel kabulünü gören Acâride, kaade görüşü ile Daru'l-İslâm ve Daru'l-Küfr kelimelerine yüklenen ideolojik anlamı da yumuşatarak ortadan kaldırmıştır. Acâride, kadın ve çocuklara amansız muamele uygulayan Hâricîlere karşı çıkmış ve onlara dokunulmaması gerektiğini savunmuştur³¹⁶. Muhalif olarak nitelenen kişilerin malları her durumda gasp edilirken savaş halinde öldürülmedikçe bir kişiyi malının ganimet olamayacağını söylemiş ve İslam savaş hukukuna paralel bir karar vermiştir³¹⁷.

Acâride'nin hicret ve kaade kelimesine yüklediği mutedil anlam, sert ve anarşist Hâricîlerin düşüncelerinde kırılmanın da dönüm noktalarının bir tanesidir. Burada Acâride'nin tek başına yaptığı bir vizyon değişikliğinden bahsetmemekle birlikte Basra ve çevre şehirlerde Ezârika gibi tavizsiz uygulamalardan rahatsızlık duyan Hâricîlerin dışında Sicistan ve Horasan gibi merkezden uzak diyarlarda olumlu yönde düşünsel evirilmelerin yaşandığının altının çizilmesi istenmiştir.

2.4.2. Beraat ve Tevella

Beraat kelimesi 'be-ri-e' kökünden gelmekte ve sözlükte temize çıkmak ve suçsuz olmak anlamında kullanılmaktadır³¹⁸. İstilahta ise Hâricîlerin kendi görüşünde olmayanlardan uzak durmak ve onlarla ilişkiyi koparmak için kullandığı kavramdır. Tevella ise *ve-li-ye* kökünden gelir, yakın olmak, dost olmak ve üstlenmek gibi anlamlara gelir³¹⁹. İstilahta ise kendi görüşlerinde olanları yakın görerek dostluk kurmak ve himaye etmek demektir.

Bu iki kavram Hâricîlerin tarihinde birçok olayda tatbik edilmiştir. Ancak konumuz açısından bizi ilgilendiren kısmı Acâride Fırkasının beraat ve tevella kavramlarını nasıl kullandıklarıdır. Abdülkerim b. Acred döneminde tartışılan önemli konulardan bir tanesi

³¹⁴ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 61.

³¹⁵ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 63.

³¹⁶ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 61.

³¹⁷ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 61.

³¹⁸ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c.I, s. 31-33.

³¹⁹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. XV, s. 406.

çocukların hükmü konusudur. Bu konuda İbn Acred, diğer Havâric fırkalarının aksine bulûğ çağına gelmedikçe muhaliflerin çocuklarından beraat edilmesi/uzak durulması gerektiğini savunmuştur³²⁰. Çocuk bulûğ çağına geldiğinde ise ya çocuk kendisi dinin ikrar eder ya da çocuk İslâm'a davet edilir eğer kabul ettiğini izhar ederse himayeye alınır/tevellâ, reddettiğini söylerse kâfir kabul edilir³²¹.

2.4.3. Velâyet ve Adâvet

Acârîde'ye göre velâyet (dostluk) ve adâvet (düşmanlık) Allah Teâla'nın iki zâtî sıfatıdır³²². Bir kişi hayatının sonuna kadar kâfir olarak yaşasa ve son demlerinde iman üzere ölse Allah cc. o kişiyi dost edinir, hayatını iman üzere geçirip son zamanlarında küfre giren kişiyi ise dost edinmez, düşmanlarından kabul eder³²³. Velâyet ve adâvet görüşü Acârîde'den Hâzîmiyye fırkasına isnat edilmekle birlikte İslam Düşüncesinde "Muvâfat" olarak literatüre girmiş kelimelerden bir tanesidir³²⁴.

2.4.4. İman ve Cehalet

Acârîde'den Malumiyye ve Meçhuliyye olarak ayrılan iki grubun iman hakkındaki görüşlerinden oluşmaktadır. Konu ile ilgili Mâlumiyye, kişinin Allah'ın bütün isimlerini bilmemesini, Allah'ı bilmemesi ve tanınaması ile eş tutarak küfre isnat ederken, Meçhuliyye böyle bir görüşün yanlış olduğunu ve bazı isimleri bilmenin iman için yeterli olacağını savunmuştur³²⁵.

Mâlumiyye fırkası bu görüşünü o kadar ısrarla tekrarlamıştır ki bir kişi günah işlediğinde günahı sebebiyle değil Allah'ı bilmediği (cehalet) için suç işlemiştir ve cehaleti sebebiyle kâfirdir demektedir³²⁶. Bilindiği üzere iman ve küfür de kelamın derin tartışma konularından bir tanesidir.

2.4.5. Allah'ın Meşietî

Bu görüş Acârîde'nin doğrudan görüşü olmamakla birlikte Meymûniyye koluna ait bir görüştür. Allah'ın kulları üzerinde bir dilemesinin olmadığını savunan bu görüş, kulların hayra ve şerre istitaatli olarak yaratıldığını ve kulların fiillerinin Allah tarafından

³²⁰ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 67; Eş'arî, *Makâlat*, s. 109.

³²¹ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 67.

³²² Eş'arî, *Makâlat*, s. 110.

³²³ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 94; İsfârîni, *et-Tefsîr*, s. 32-35; Eş'arî, *Makâlat*, s. 110.

³²⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "Muvafât", *TDV İslam Ansiklpedisi (DİA)*, İstanbul 2006, c. XXXI, s. 419.

³²⁵ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 97; Eş'arî, *Makâlat*, s. 110.

³²⁶ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 97; Eş'arî, *Makâlat*, s. 110.

yaratılmadığını iddia ederler³²⁷. Ayrıca Allah'ın amellerini kullara bırakmış/tefviz ve dolayısıyla sorumluluk yine kula bırakılmıştır. Meymûniyye fırkası bu görüşü ile Mutezile ve Kaderiyye mezhebinden etkilenmiş görünmektedir³²⁸.

Acârîde bu görüşü benimseyen Meymûniyye'yi tekfir etmiş ve ondan ayrıldığını ilan etmiştir³²⁹. Kader, istitaat ve irade konusunda Acârîde'nin Ehl-i Sünnet ile aynı görüşleri benimsediği anlaşılmaktadır³³⁰.

Bir diğer meşiet tartışması da Acârîde'nin iki alt fırkası olan Meymûniyye ile Şuaybiyye arasında gündeme gelmiştir. Meymun ile Şuayb arasında bir borç isteme mevzusu esnasında Meymun alacağını isteyince, Şuayb "Allah dilerse onu sana vermekten başka bir şey yapamam" demiştir. Meymun ise "Allah, emrettiği şeyi diler; emretmediği şeyi dilemez; dilemediği şeyi de emretmez" diyerek cevap vermiştir. Tartışma neticesiz kalınca o esnada hapiste olan Abdulkerim b. Acred'e bir mektup yazılarak durum sorulmuş cevaben İbn Acred, "Biz, Allah'ın dilediği olur; dilemediği olmaz der ve Allah'a kötülük nispet etmeyiz" demiştir³³¹. Bu diyalogdan anlaşıldığı üzere Acârîde, meşiet konusunda da Ehl-i Sünnet ile aynı çizgide yer almaktadır.

2.4.6. Kölenin Zekâtı

Acârîde'nin Ma'bediyye fırkasına göre zengin olduğu takdirde köleden zekât alınması gerektiği fikri ileri sürülmüştür. Fakir köleye de zekât verilmesi helal kabul etmişlerdir³³². İslam şeriatında benzerine daha önce rastlanmayan bu görüş, Ma'bediyye fırkası ile yürürlük kazanmış hatta bir süre sonra uygulamanın yanlış olabileceğine dair itirazlar gelince bir süre duraksamakla birlikte uygulamaya devam etmişlerdir.

2.4.7. Tarım Arazilerinde Öşür Miktarı

Sealibe'nin alt şubelerinden olan Ruşeydiyye/Uşriyye grubuna göre kaynak suyu veya akarsularla sulana araziden öşrün yarısı alınmalı, yağmur suyu ile sulanan arazilerden ise öşrün tamamı alınmalıdır görüşünü ileri sürdüler³³³. Ruşeydiyye bu görüşü ortaya attığı esnada Sealibe'nin lideri Ziyad b. Abdirrahman onlara karşı çıktığını belirtmiş ve kaynak

³²⁷ Eş'arî, *Makâlat*, s. 108.

³²⁸ Eş'arî, *Makâlat*, s. 108.

³²⁹ Eş'arî, *Makâlat*, s. 108.

³³⁰ Öz, "Acârîde", c. I, s. 318.

³³¹ Eş'arî, *Makâlat*, s. 109.; Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 68.

³³² Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 110.

³³³ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 74; Eş'arî, *Makâlat*, s. 113.

suyu ile sulanan araziden öşrün tamamının alınması gerektiğini belirterek Ruşeydiyye'den yüz çevirmiştir³³⁴. Arazilerden alınacak öşür, fer'i fikhın konuları arasındadır.

2.4.8. Nikâhı Helal Olanlar

Evlenmenin haram olduğu kimseler hakkında inen ayet dışında kaldığı gerekçesi ile baba ve dedelerden gelen oğul kızları ile erkek ve kız kardeşlerin çocuklarının kızları ile evlenmeyi mubah görürler. “Yüce Allah, anaların nesebinden olan kadınlar, kızlar, kız kardeşler, halalar, teyzeler, erkek ve kız kardeşlerin kızlarının haramlığını söylemiş ama kızların kızları, oğulların kızları, erkek kardeşlerin çocuklarının kızlarından ve kız kardeşlerin çocuklarının kızlarından söz etmemiştir”³³⁵. Bu görüş Mecûsilerin görüşleri ile benzerlik gösterdiği için Bağdadî, Meymûniyye'nin Mecusilerden etkilendiğini söylemiştir³³⁶. Ayrıca Bağdadî bu görüşü, ayette bahsi geçmediği halde ilavede bulunduğu için Meymûniyye'nin kendi hevasına uyan bid'at firkalardan saymıştır³³⁷.

İmam Bağdadî, bu konu hakkındaki görüşlerin Meymûniyye'ye ait olduğunu söylerken E'şarî, bizzat Acârîde'nin müstakil görüşü olarak aktararak onu bu konuda tekfir etmektedir³³⁸. Tespit ettiğimiz kadarı ile bu görüşün Meymûniyye'ye ait olması daha tutarlı görünmektedir. Zira Meymûniyye fırkasının ileride bahsedeceğimiz diğer görüşleri gibi bu görüşüde ifrat sınırına ulaşmış bulunmaktadır. Hatta bu yüzden İmam Bağdadî kitabında, Meymûniyye'yi İslam dışı firkalar arasında ele almış ve aslen Müslüman olmadıkları halde kendilerine İslam isnat edilenler kaydı düşmüştür³³⁹.

2.4.9. Yusuf suresi ve Mahiyeti

Yusuf suresine dair görüşlerin tamamı sonradan Acârîde'den ayrılan Meymûniyye fırkasına ait olmakla birlikte bazı kaynak eserlerde doğrudan Acârîde'ye nispet edilmiştir³⁴⁰. Bu görüş özü itibari ile Kur'an'a dayalı çarpık bir yorumdan kaynaklanmış görüntüsü vermektedir. Nitekim bu görüş, Yusuf suresinin bir aşk hikâyesinden bahsettiğini ve Kur'an'ın üslûbun uymadığı için Kur'an'dan sayılmaması gerektiğini iddia etmektedir. Böyle bir hikâye, öğüt vermek için indirilen Kur'an'da yeri olamaz ve bu sözler Allah Teâlâ'ya isnat edilemez³⁴¹.

³³⁴ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 74; E'şarî, *Makâlat*, s. 113.

³³⁵ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 217.

³³⁶ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 217.

³³⁷ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 218.

³³⁸ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 216; Eş'arî, *Makâlat*, s. 108.

³³⁹ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 216.

³⁴⁰ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 69-217.

³⁴¹ Eş'arî, *Makâlat*, s. 110.

2.5. Acâride'nin Kollara Ayrılması ve Özellikleri

Hâricîler Kur'ân ve dinî literatüre lafızca bir bakışla yöneldikleri; olayları yalnızca dar ve ufuksuz bir şekilde değerlendirip zahirlerine bakarak hüküm verdikleri için kendi aralarında da ihtilaflara düşmüşler, fırkalara ayrılmışlardır.

Acâride'nin Hâricîler arasında en fazla kola ayrılan fırka olduğu kaydedilmekle birlikte Klasik İslam Mezhepler Tarihi eserlerinde kaç tane kola ayrıldığı ile ilgili farklı sayılar zikredilmektedir. İsferrâinî, Hâricîleri toplamda 20 fırka olarak zikrederken Acâride'nin on iki kola ayrıldığını söylemektedir³⁴². İmam Eş'arî, Acâride'yi 15, Bağdadî 10 fırkaya ayırmakta, Şehristânî ise 7 fırka hâlinde isim vermeden görüşleri üzerinden ele almaktadır³⁴³.

Rivayetlerdeki farklılığın birden fazla nedeni olmakla birlikte burada zikredilmesi gereken en önemli neden Acâride'ye isnat edilen fırkaların aslı itibari ile aynı ilkelere sahip olmaları ancak fer'î meselelerde fikir ayrılıkları yaşamaları sonucu birbirlerini inkâr etmeleri ve tekfir iddialarında bulunmalarıdır. Aşağıda fırkalardan bahsederken fırkaların ayrılık nedenleri ve faaliyetleri zikredilince politik tavırları ile tanınan Hâricîlerin cüz'î meseleler etrafında fikhî veya kelâmî bir çizgiye kaydıkları da gözlemlenecektir.

2.5.1.Hâzımiyye

Hazım b. Ali isimli bir şahsın oluşturduğu fırka olup Acâride'nin Sicistan da bulunan en büyük fırkasıdır³⁴⁴. Bu fırka kader, istitaat ve meşiet konularından Ehl-i Sünnet ile aynı görüşlere sahiptirler³⁴⁵. “Allah'tan başka Yaradan yoktur, O istemedikçe hiçbir şey olmaz, İstataat fiille birliktedir” görüşlerini savunurlar. Kader ve İstataat konusunda Mutezile'nin görüşünü benimseyen bir Acâride fırkası olan Meymuniye'yi tekfir etmişlerdir³⁴⁶. Hâzımiyye daha sonra birçok Hâricî fırkasına Velayet/dostluk ve Adâvet/düşmanlık konularında karşı çıkmış ve dostluk ve düşmanlığın Allah Teâlâ'nın iki sıfatı olduğunu ve Allah'ın dostlarını sevmekten, düşmanlarına karşı düşmanlık beslemekten vazgeçmeyeceğini söylerler³⁴⁷. Hâzımiyye'nin bu görüşü ile Ehl-i Sünnet'in muvafaat görüşü yine aynı çizgide durmaktadır.

Ehl-i Sünnet'e paralel görüşleri ile dikkatleri çeken bu fırka, Hz. Osman, Ali ve tahkimi kabul edenleri tekfir etme konusunda Hâricîlerin genel kabulüne tabidir³⁴⁸. Bağdadî,

³⁴² İsferrâinî, *et-Tefsîr*, s. 45.

³⁴³ Eş'arî, *Makâlat*, c. 1, s. 164; Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 56; Şehristânî, *Milel*, s. 127.

³⁴⁴ Şehristânî, *el-Milel*, s. 151; Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak* s. 100; İsferrâinî, *et-Tefsîr*, s. 55.

³⁴⁵ İsferrâinî, *et-Tefsîr*, s. 55.

³⁴⁶ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 100.

³⁴⁷ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 56.

³⁴⁸ İsferrâinî, *et-Tefsîr*, s. 55.

bu fırkanın kelâmî konulara önem verdiği ve ihtilafların bu minvalde gerçekleştiğine dikkat çekmektedir³⁴⁹.

2.5.2.Şuaybiyye

Bu fırka, Hâricîlerden Meymun isimli bir şahsın Şuayb b. Muhammed isimli bir arkadaşından borcunu ödemesini istemesi ile ortaya çıkmıştır³⁵⁰. Şuayb, “Allah dilerse öderim” demiş, Meymun ise “Allah şuan ödemeni emretti ve diledi” demiştir. Şuayb ise “Eğer Allah şuan ödememi dileyseydi muhalefet etmeye gücüm yetmezdi” demiştir. Bu olay üzerine Acârîde arasında Allah’ın meşietî konusu tartışılmaya başladı. O esnada hapiste olan Abdulkerim b. Acred’e durum bildirildi ve fetva istendi. Abdulkerim b. Acred’de cevaben şunları yazdı “Allah’ın dilediği şey olur, dilemediği ise olmaz, biz kötülüğü O’na izafe etmeyiz”. Bu cevap üzerine her iki tarafta kendine fetva bulduğunu iddia ederek ayrıldılar ve Hâzımıyye fırkası Şuayb’ın grubuna; Hamzıyye fırkası Meymunun grubuna destek verdi³⁵¹. Şuaybiyye fırkası ayrıca oğul ve kızların kızları ile evlenmeyi de helal saymıştır³⁵².

2.5.3. Halefiyye

Meymuniyye’ye mensup iken ondan ayrılarak Halef el-Hâricî isimli kişinin etrafında örgütlenen gruptur. Kirman ve Mekran bölgesinde yaşamış bir fırkadır³⁵³. Halef, Meymuniyye’nin görüşlerinden uzaklaşmış ve kader, meşiet ve istataat konusunda Ehl-i Sünnet ile aynı görüşleri benimsemiştir³⁵⁴. Acârîde’nin bir diğer fırkası olarak zikredilen Hamzıyye ile birçok silahlı mücadeleye girdikleri ve yine bir savaş sırasında yenilgiye uğrayarak fırka reisi Mesûd b. Kays’ı kaybetmeleri sonucu sahalardan çekildikleri, ölümünden şüphe ederek geri gelmesini bekledikleri rivayetler arasındadır³⁵⁵. Zira Halefiyye mensupları, aralarında İmam olmadan kimseyi öldürmenin helal olmayacağı görüşüne sahiptir³⁵⁶. Ayrıca Ezârîka’da olduğu gibi muhaliflerin çocuklarını Cehennemlik addetmektedirler³⁵⁷.

³⁴⁹ Bağdadî, *el-Fark Beyne’l Fırak*, s. 56.

³⁵⁰ Şehristânî, *el-Milel*, s. 131; İsferrâinî, *et-Tebîr*, s. 55.

³⁵¹ Bağdadî, *el-Fark Beyne’l Fırak*, s. 57.

³⁵² İsferrâinî, *et-Tebîr*, s. 55.

³⁵³ Şehristânî, *el-Milel*, s. 130.

³⁵⁴ Bağdadî, *el-Fark Beyne’l Fırak*, s. 69; İsferrâinî, *et-Tebîr*, s. 55.

³⁵⁵ Bağdadî, *el-Fark Beyne’l Fırak*, s. 58.

³⁵⁶ İsferrâinî, *et-Tebîr*, s. 55.

³⁵⁷ İsferrâinî, *et-Tebîr*, s. 56.

2.5.4.Mâ'lumiyye ve Meçhûliyye

İmam Eş'arî, Ma'lumiyye'yi Acârîde'nin yedinci, Hâzımıyye'nin ikinci fırkası olarak zikrederken, Şehristânî, Mâ'lumiyye'yi Seâlibe'nin fırkaları arasında saymaktadır³⁵⁸.

Her iki grupta Hazımıyye fırkasına mensupken bir grup insanın Allah'ı bütün isimleri ile bilmeyenin cahil olduğunu ve cahil kimsenin kâfir olduğunu iddia etmeleri ve başka bir grubun bu görüşe karşı çıkmaları sonucu oluşmuş iki fırkadır³⁵⁹. Meçhuliyye ise Allah'ı bazı isimleri ile bilmenin yeterli olacağı ve bu durumun küfrü gerektirmeyeceğini savunurlar. Her iki fırka da görüşlerinden dolayı birbirlerini kınamış ve tekfir etmişlerdir³⁶⁰. Malumiyye kulun fiillerinin yaratıcısı Allah değildir diyerek Mutezile ile aynı fikirlere yaklaşmıştır.

Her iki fırkanın kurucuları hakkında bilgi olmamakla birlikte cüz'i meselelerden kaynaklanan bir tartışma sonucu oluştukları aşikârdır. Aralarında kelâmî bir tartışmanın zuhur etmesi ve derinleşmesi de Acârîde'nin kırılma noktalarından birisi olsa gerekir³⁶¹.

2.5.5.Saltıyye

Salt b. Osman'ın müntesipleridir³⁶². Salt b. Ebîs-Salt da denmektedir, İmam Eş'arî kitabında Osman b. Ebi's-Salt olarak zikrederken Şehristânî, Osman b. Ebi's-Salt şeklinde verilmektedir³⁶³. Bu fırka kendi görüşlerinde olan herkesi benimser/tevellâ ve canlarına zarar vermezler³⁶⁴. Muhaliflerin çocukları ile ilgi onlar bulûğa erinceye kadar beraat ettiklerini sonrasında İslam'a davet edilmesi ve kabul etmesi halinde Müslümanlardan sayılması gerektiğini aksi halde kâfir olacağını savunmaktadırlar³⁶⁵.

2.5.6. Hamziyye

Hamza b. Ekrek'in kurduğu fırkadır³⁶⁶. Şehristânî, Hamza b. Edrek olarak kaydederken İsferrâini sadece Hamza demekle yetinmiştir³⁶⁷. Sicistan, Horasan, Kirman, Mekran ve Kahistan şehirlerinde büyük bir kargaşaya neden olan bu fırka bölgedeki askerlerle ciddi mücadelelere girmiş ve hâkimiyet sağlamıştır³⁶⁸. Bağdadî, Hâzımıyye'den kader ve istitaat konusunda ayrıldıklarını ve birbirlerini tekfir ettiklerini söylemektedir³⁶⁹. Bağdadî,

³⁵⁸ Eş'arî, *Makâlat*, c. I, s. 166; Şehristânî, *el-Milel*, s. 133.

³⁵⁹ Eş'arî, *Makâlat*, c.I, s. 166; İsferrâini, *et-Tebisr*, s. 56.

³⁶⁰ İsferrâini, *et-Tebisr*, s. 56.

³⁶¹ Teber ve Öz, "Hâricilerde İdeolojik Farklılaşma Örneği", s. 314-315.

³⁶² İsferrâini, *et-Tebisr*, s. 56; Bağdadî, *el Fark*, s. 98.

³⁶³ Şehristânî, *el-Milel*, 129; Eş'arî, *Makâlat*, s. 166.

³⁶⁴ Eş'arî, *Makâlat*, s. 166; İsferrâini, *et-Tebisr*, s.56.

³⁶⁵ İsferrâini, *et-Tebisr*, s. 56.

³⁶⁶ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 58.

³⁶⁷ Şehristânî, *el-Milel*, s. 129; İsferrâini, *et-Tebisr*, s. 56.

³⁶⁸ İsferrâini, *et-Tebisr*, s. 56.

³⁶⁹ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 58.

Hamzıyye'nin 179/795 yılında Beyhesiyye ile yapılan silahlı mücadele sonucu ortaya çıktığını ve bu çarpışma neticesinde Hamza'ya "Emiru'l-Mü'minin" isminin verildiğini kaydetmektedir³⁷⁰.

Başlangıçta mutedil görüşlere sahip olan Hamzıyye fırkası sonradan kaderiyenin görüşlerini benimsemiş ve taşkınlıklarını giderek arttırmıştır³⁷¹. Ümmetten olmasına rağmen kendilerine muhalif olanları müşrik kabul etmektedirler, onlardan elde edilen ganimetleri kendilerine helal saymaz, hayvanları ise yakarak yok ederlerdi³⁷².

Hamza ve ordusu kurulduğu günden itibaren birçok sefer düzenlemiş ve pek çok kişiyi sualsiz kılıçtan geçirmiş bir fırka olarak kaynaklarda yer almaktadır. İhtilafı olarak ayrıldığı Hazımiyye fırkası ile giriştiği mücadeleden elde ettiği galibiyet ile Herat şehrine gitmiş ve orada birçok kişiyi öldürmüştür³⁷³. Herat valisi duruma sessiz kalmayınca aylarca mücadeleler devam etmiş, en sonunda Horasan valisinin etkisi ile Hamza ve ordusu Sicistan'a kaçmışlardır³⁷⁴. Seferleri esnasında Acârîde'ye mensup Halfiyye ve Seâlibe gibi fırkalarla da savaşmış onları bozguna uğratmışlardır. Harun Reşid zamanında fitneyi iyice arttıran Hamzıyye fırkası Me'mun dönemine kadar faaliyetlerine aralıksız devam etmiştir. Nişabur'da Abbasi ordusu tarafından Hamza'nın öldürülmesiyle fırka dağılmıştır³⁷⁵.

Eş'arî, Hamzıyye'nin Abbasilere karşı takındığı sert tavrı itikadî bir esas olarak kabul ettiklerini, sultana ve onun hükmüne razı olanları öldürmenin caiz olduğunu benimsediklerini belirtmektedir³⁷⁶.

2.5.7.Etrâfiyye

Kurucusu Galib b. Şazan es-Sicistânî'dir³⁷⁷. Hamzıyye'nin görüşlerine uyduğu kaydedilen bu fırka hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Çocukların hükmü konusunda ileri sürdükleri görüş dışında kayda değer bir kelâmî bilgi bulunmamaktadır. Dinini bilmedikleri çocuklara tazir uygulanması gerektiğini savunmuşlardır³⁷⁸. Araştırma esnasında Etrafiyye ismi ile karşılaşınca, müstakil fikirlere sahip olmadığı gibi siyasi ve sosyal alanlarda da öne çıkmış bir grup olmadığı anlaşılmaktadır. Kanaatimizce bu grup, Hamzıyye'nin hâkimiyet sağladığı bölgelerde yaşamış ve onların görüşlerini yaymaya devam etmiştir. Fırka hüviyetini kazanmış durumda görünmemektedir.

³⁷⁰ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 58.

³⁷¹ İsfârîni, *et-Tebîr*, s. 56.

³⁷² İsfârîni, *et-Tebîr*, s. 56.

³⁷³ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 71.

³⁷⁴ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 71.

³⁷⁵ İsfârîni, *et-Tebîr*, s. 56.

³⁷⁶ Eş'arî, *Makâlat*, s. 165.

³⁷⁷ Abdurrezzak el-Afî, *Müzekkirat'-Tevhid*, neş. Vüzaratü'l-İslamiyye, Suud 1420, s. 125.

³⁷⁸ Afî, *Müzekkiratü't-Tevhid*, s. 125.

2.5.8. Seâlibe

Sa'lebe b. Mişkan'ın arkasında toplanan fırkanın adıdır. Başlarda Abdulkerim b. Acred'e tabi bir zümre iken daha sonra Sa'lebe'nin muhaliflerin çocukları hakkında itiraz etmesi ve muhalif çocuklarını kâfir olarak nitelemesi ile ayrılmışlardır³⁷⁹. Acârîde'den müstakil görüşleri ile ayrıldıktan sonra da kendi içinde kollara ayrıldığı zikredilen fırkayı Eş'arî, 5; Bağdadî, 6; Şehristânî, 7 alt fırkaya ayırmaktadır³⁸⁰.

Bir diğer ihtilaf sebebi ise Acârîde'den bir şahıs Sa'lebe'nin kızını istemiş Sa'lebe ise kızın mehrini sormuştur. Kızı isteyen kişi, kızın annesine bir aracı göndererek kızın buluş çağına ulaşip ulaşmadığını ve Acârîde'nin ilkelerini kabul edip etmediğini sordurmuştur. Bu durum Sa'lebe ve Abdulkerim b. Acred'in kulağına gelince İbn Acred her kim olursa olsun buluş çağına gelinceye kadar çocuklardan beraat etme fikrini yinelemiş, Sa'lebe ise buluş çağına girene kadar velayet etmek gerektiğini benimsemiştir³⁸¹. Arada çıkan bu ayrılık Sa'lebe'nin İbn Acred'den ayrılmasına neden olmuştur. Her iki kesim de birbirini tekfir etmiş ve birbirinden uzaklaşmıştır.

2.5.9. Mâ'bediyye

Sa'lebe'den sonra Mabed'in imam olduğunu kabul eden fırkadır³⁸². Bu fırkayı Eş'arî ve Bağdadî, Sâlebe'nin ikinci fırkası olarak sayarlar³⁸³. Ma'bed, zengin kölelerden zekât alınacağını fakir köleye ise zekâtın verilmesini helal sayarak Sa'lebe'den ayrılmıştır³⁸⁴. Bu görüşü kabul etmeyen her kim olursa olsun kâfir saymışlardır³⁸⁵. Ancak bir süre sonra bu görüşünden vazgeçen Ma'bet ve arkadaşları, önceki görüşlerinden teberri ettiklerini açıklayarak hata ettiklerini beyan etmişlerdir³⁸⁶. Mâ'bed b. Abdurrahman isimli şahıs, Sa'lebe'nin Müslüman kadınların müşriklerle nikâhlanmasının helal olduğu görüşünü hata olarak kabul etmiş ve takîyye halinde sadakaların tek pay olarak toplanmasına cevaz vermiştir³⁸⁷.

³⁷⁹ İsfârâinî, *et-Tebîsîr*, s. 57.

³⁸⁰ Eş'arî, *Makâlat*, s. 167-9; Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 60-1; Şehristânî, *el-Milel*, 131-4.

³⁸¹ İsfârâinî, *et-Tebîsîr*, s. 57; Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 72.

³⁸² İsfârâinî, *et-Tebîsîr*, s. 57.

³⁸³ Eş'arî, *Makâlat*, s. 167; İsfârâinî, *et-Tebîsîr*, s. 57; Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 60.

³⁸⁴ İsfârâinî, *et-Tebîsîr*, s. 57.

³⁸⁵ İsfârâinî, *et-Tebîsîr*, s. 57.

³⁸⁶ Eş'arî, *Makâlat*, c.I, s. 167.

³⁸⁷ Şehristânî, *el-Milel*, s. 132.

2.5.10. Ahnesiyye

Fırkanın kurucusu el-Ahnes³⁸⁸ isimli bir şahıs olup Şehristânî'ye göre Ahnes b. Kays isimli Sâ'lebe'nin ikinci fırkasının müntesipleridir³⁸⁹. Çocukların velayeti konusunda Sa'lebe ile aynı görüşlere sahiptirler. Daha sonra Dar'u-Takıyye olarak isimlendirdikleri kendi inançlarını paylaşan kimselerin yaşadığı bölgelerde ikamet eden kimselerin çocukları hakkında tevakkuf etmeyi, o çocuklardan İman veya küfre delalet eden bir hareket sadır oluncaya kadar beraat etmeyi, küfrüne işaret eden durumda kâfir saymayı ve imana delalet eden hallerde buluşa girene kadar velayetini üstleneceklerini beyan etmişlerdir³⁹⁰. İmam Eş'arî, Hâricîlerin ayrılık noktalarını anlatırken Ahnesiyye'nin savaş halinde de barış halinde de kadınlarla evlendiğinden bahsetmekte³⁹¹, bu durumun dünyaya gelen çocuklar ile ilgili Ahnesiyye'nin tevakkufu caiz görmesinden kaynaklandığını söylemektedir.

2.5.11.Şeybâniyye

Şeyban b. Seleme el-Hâricî'nin müntesipleridir³⁹². Şeyban b. Seleme, Abbasilerin kuruluş döneminde Ebû Müslim'e destek vererek diğer Hâricîlerin düşmanlığını kazanmış, birçok Hâricî fırkası ile de kanlı mücadelelere girmişlerdir. Savaşlarda Ebû Müslim'e yardım ederek nüfûzunu arttırmış ve Müşebbihe'nin görüşlerine yakın görüşleri benimserlerdi³⁹³.

Şeyban. b. Seleme, Allah Teala'nın yarattıklarına benzediğini iddia etmiş Seâlibe'den bu yüzden ayrılmıştır. Bir diğer görüşü ise velâyet ve adâvetin Allah'ın fiili sıfatlarından değil zâti sıfatlarından olduğu yönündedir. Ayrıca Yüce Allah'ın zâtı için ilim yaratmadıkça bilinemeyeceğini ve eşyanın hudûs ettikten sonra Allah Teâla için bilinir olduğunu söylemişlerdir³⁹⁴. Ehl-i Sünnet teşbih hakkındaki görüşlerinden dolayı Şeybâniyye'yi küfürle suçlamıştır³⁹⁵.

Kelâmi görüşleri ile kaynaklarda zikredilen Şeybâniyye, cebr konusunda da Cehmiyye ile yakın fikirlere sahiptir. Yukarıda saydığımız görüşleri nedeniyle Seâlibe bu fırkayı tekfir etmiştir³⁹⁶. Şeybâniyye, fikhın fer'i konularına dair görüşler de serdetmiş, akan bir nehir veya

³⁸⁸ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 60.

³⁸⁹ Eş'arî, *Makâlat*, s. 167; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l Fırak* s. 60; Şehristânî, *el-Milel*, s. 153; İsferrâinî, *et-Tebisîr*, s. 57.

³⁹⁰ İsferrâinî, *et-Tebisîr*, s. 57.

³⁹¹ Eş'arî, *Makâlat*, s. 131.

³⁹² İsferrâinî, *et-Tebisîr*, s. 57.

³⁹³ İsferrâinî, *et-Tebisîr*, s. 58.

³⁹⁴ Şehristânî, *el-Milel*, s. 132.

³⁹⁵ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 60.

³⁹⁶ Eş'arî, *Makâlat*, s. 168; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 61.

pınardan sulanan tarlalarda öşrün yarısının, yağmur suyu ile sulanan arazilerde ise öşrün tamamının alınması gerektiğini söylemiştir³⁹⁷.

2.5.12. Ziyâdiyye

Ziyad b. Abdırrahman Sealibe'nin fakihi ve Sâlebe'den sonra fırkanın reisi olmuştur³⁹⁸. Fırkanın adı Ziyâdiyye olarak değişmiş ancak İslam Mezhepleri Tarihi klasik kaynaklarında bu farklılığı temas edilmesine rağmen ayrı bir fırka ismi olarak da aktarıldığı gözlenmiştir³⁹⁹.

Şeyban b. Seleme'nin Ebû Müslim'e yardım etmesinin ardından Sealibe'nin liderlerinden Ziyad b. Abdırrahman'ın etrafında toplanan Ziyâdiyye grubu, Şeyban'ın günahkâr olduğunu iddia etmiştir⁴⁰⁰. Şeyban'ın ölümünden sonra taraftarları, onun görüşlerinden vazgeçip tövbe ettiği konusunda ısrarcı olmuş, Ziyad b. Abdırrahman ise Sealibe'ye karşı Ebû Müslim'e destek verdiği ve tövbe etse dahi silinmeyecek olan kullara zulüm ettiği gerekçesi ile Şeybaniyye'yi tekfir etmiştir⁴⁰¹.

2.5.13. Mukremiyye

Ebû Mukrem'in taraftarlarının zümresidir⁴⁰². Şehristânî fırka liderini Mukrem b. Abdullah el-Acelî olarak vermektedir⁴⁰³. Kim namazı terk ederse Allah'ı tanımadığı için o kişi kâfirdir, bütün günahkârlar da Allah'ı hakkıyla bilmeyen cahil kimselerdir ve cahillik küfürdür⁴⁰⁴. Kebîre işleyen kişinin de işlediği suçtan dolayı değil cehaleti yüzünden küfre düştüğünü iddia ederler. Asıl itibar edilecek şey, Allah'ın kitabında zikrettikleridir⁴⁰⁵.

Kişinin son anındaki hali ve Allah'ın kulu hakkındaki hükmü olan muvâfat konusunda; Ehl-i Sünnet gibi düşünerek velayet veya adavet'in belirleneceğini savunmuşlardır⁴⁰⁶.

Mükremiyye'nin literal Kur'an okuması yapması ve Kur'an dışında dayanak kabul etmeyişi görüşlerinin tavizsizleşmesine neden olmuştur. Bu durum da kendileri gibi düşünmeyen birçok kişi ile mücadeleye girmelerine neden olmuş ve Seâlibe'den ayrılmalarını da körüklemiştir.

³⁹⁷ İsferrâinî, *et-Tebisîr*, s. 58.

³⁹⁸ Eş'arî, *Makâlat*, s. 113.

³⁹⁹ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 73; Eş'arî, *Makâlat*, s. 112; İsferrâinî, *et-Tebisîr*, s. 33.

⁴⁰⁰ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 67.

⁴⁰¹ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 67.

⁴⁰² Eş'arî, *Makâlat*, c.I, s. 168; Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 61; İsferrâinî, *et-Tebisîr*, s. 58.

⁴⁰³ Şehristânî, *el-Milel*, s. 133.

⁴⁰⁴ İsferrâinî, *et-Tebisîr*, s. 58.

⁴⁰⁵ İsferrâinî, *et-Tebisîr*, s. 58.

⁴⁰⁶ Şehristânî, *el-Milel*, s. 133.

2.5.14. Ruşeydiyye

Uşriyye olarak da kaynaklarda zikredilen bu fırka, Ruşeyd et-Tûsi ve arkadaşları tarafından kurulmuştur⁴⁰⁷. İmam Eş'arî bu fırkayı Acârîde'nin ondördüncü fırka olarak zikredip Sealibe'nin dördüncü kolu şeklinde vermektedir⁴⁰⁸.

Bu fırka da Şeybâniyye fırkasında olduğu gibi fikhî konulardaki ihtilafları sonucu oluşmuştur. Kaynak suyu veya akarsulardan sulanan arazilerin öşürleri yarım almakta karar kılmışlardır. Ancak daha sonra bu durumu Seâlîbe'nin lideri Ziyad b. Abdirrahman'a danışınca öşrün tamamını almaları ancak yarısını alanlardan da uzaklaşmanın caiz olmadığı cevabı Ruşeydiyye'yi tatmin etmemiştir. Uzak durmak caiz değilse eski uygulamamıza devam etmeliyiz düşüncesi ile öşrün yarısını almaya karar kılmışlar ve Seâlîbe'den ayrılmışlardır.

Esas itibari ile kaynaklarda öşür hakkındaki görüşleri kaydedilmeyen bu firkanın Şeybâniyye ile aynı görüşleri benimsemelerine rağmen ayrı bir fırka oluşturmalarının net bir cevabı kaynaklarda zikredilmemiş, müstakil bir fırka hüviyetine sahip olup olmayacakları da tartışma konusu durumundadır. Ruşeydiyye ile aynı durumda olan birçok fırka örneği bulmak mümkün iken Klasik Mezhepler Tarihi müelliflerinin fırka tasnifinde esas aldıkları kriterlerin tespiti de ayrı bir öneme hâizdir.

2.5.15. Fudeykiyye

Ebû Fudeyk'e isnat edilen bu fırka hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. İmam Eş'arî, Necde ve Nafi'yi inkâr etmesi dışında bir görüşünün olmadığını kaydetmektedir. Ancak Ebû Fudeyk'in Necde b. Amir komutasında iken ondan ayrıldığı ve daha sonra Necde'yi öldürerek firkanın başına geçtiği bilinmektedir⁴⁰⁹.

Ebû Fudeyk, Abdulmelik b. Mervan'ın üzerine gönderdiği bir ordu tarafından mağlup edilmiş, başı Abdulmelik b. Mervan'a götürülürken fırkası da yok edilmiştir⁴¹⁰. Kanaatimizce Fudeykiyye'nin Acârîde fırkası altında zikredilmesi bilgi yanlışlığından ibarettir.

2.5.16. Meymûniyye

Fırka hakkında Meymun b. İmran'a tabi olanlardır diyenler⁴¹¹ olduğu gibi Meymun b. Halid'in müntesiplerinden oluşur şeklinde zikredenler de vardır⁴¹². İslam firkalarından sayılmamaktadır zira Mecûsiler'e ait, kişinin kız ve oğlunun kızları ile evlenmesini mubah

⁴⁰⁷ Eş'arî, *Makâlat*, c.I, s. 168; Şehristânî, *el-Milel*, s. 132.

⁴⁰⁸ Eş'arî, *Makâlat*, c. I, s. 168.

⁴⁰⁹ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 63-65; Eş'arî, *Makâlat*, s. 107.

⁴¹⁰ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 65.

⁴¹¹ İcî, *Kitabu'l-Mevakif*, c. 3, s. 694.

⁴¹² Şehristânî, *el-Milel*, s. 129.

sayma görüşünü benimsedikleri için İslâm dışı fırkalardan olduğu kaydedilmektedir⁴¹³. İmam Bağdadî, Meymûniyye fırkasını İslâm'a mensup olmadığı halde İslâm'a nispet edilen fırkalar arasında görmekte ve Acârîde'den farklı bir başlık altında incelemektedir⁴¹⁴. İmam Eş'arî ve Şehristânî Meymûniyye'yi gulat fırkalar arasında değil Acârîde başlığı altında ele almaktadırlar⁴¹⁵.

Kader, irade ve istitaat konularında Kaderiyye ve Mutezileye uyararak tefviz görüşünü de kabul etmişlerdir⁴¹⁶. Allah'ın kullarına hayra ve şerre dair şeylerde istitaatlı yarattığı ve kulların amellerinde Allah'ın dilemesinin/meşiet söz konusu olmadığını söylemişlerdir⁴¹⁷. Ayrıca müşriklerin çocuklarının Cennete gireceğini ileri sürmüşlerdir⁴¹⁸.

Sultanı ve ona razı olanları kendilerine zarar verdiği takdirde öldürmenin farz olduğuna inanırlar. Kendilerine inkâr etmedikçe ve zalim yöneticiye yol göstermedikçe öldürmenin doğru olmadığını da ikrar etmişlerdir⁴¹⁹.

Meymûniyye'nin bir diğer ifrat görüşü Yusuf suresini Kur'an'dan görmemesidir. Onlara göre Yusuf suresi, beşerî aşk hikâyesi anlatmakta olup bu surenin Allah'a isnat edilmesi mümkün değildir⁴²⁰. Bu yüzden Kur'an'ın bir kısmını inkâr ettikleri için gulat fırkalardan kabul edilirler⁴²¹. Seksekî bu konu ile ilgili Acârîde ve Meymuniye fırkalarının bu görüşe sahip olduğunu ancak bunu kendi nefislerine hoş geldiği için bu şekilde kabul ettiklerini belirterek bu durumun küfrü gerektirdiğini belirtmiş ve kınamıştır⁴²². Edindiğimiz bilgiler ışığında Acârîde bu görüşe sahip olmadığı gibi bundan dolayı Meymûniyye'yi tekfir edilmiştir.

Acârîde'nin fert kaldığı görüşler Allah'ın nebi gönderdiği zaman bütün yeryüzünün ona itaat etmesi, iman etmesi ve bilmesi gerektiği hakkındadır, eğer davet ulaşmaz ve iman etmeden insanlar ölürse Kâfir olarak ölür⁴²³. Acârîde'nin bu görüşü sadece İmam Seksekî tarafından rivayet edilmekte olup başka bir kaynakta teyit edilememiştir.

Meymûniyye, nikâhla ilgili ayeti de farklı yorumlamış ve baba ve dedelerden gelen oğulların kızları(kız torun) ile erkek ve kız kardeşlerin kızları(yeğen) ile evlenmeyi mubah gördüklerini beyan etmiştir⁴²⁴. Bağdadî, Meymûniyye'den bahsederken kız torun ve yeğen ile

⁴¹³Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 20.

⁴¹⁴ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 20, 60, 217.

⁴¹⁵ Eş'arî, *Makâlat*, s. 108; Şehristânî, *el-Milel*, s. 124.

⁴¹⁶ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 217; Eş'arî, *Makâlat*, c.I, s. 108.

⁴¹⁷ Eş'arî, *Makâlat*, s. 108.

⁴¹⁸ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 217.

⁴¹⁹ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 69.

⁴²⁰ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 217.

⁴²¹ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 217; Seksekî, *el-Burhan*, s. 24.

⁴²² Seksekî, *el-Burhan*, s. 27-28.

⁴²³ Seksekî, *el-Burhan*, s. 24.

⁴²⁴ Bağdadî, *el-Fark*, s. 217; Seksekî, *el-Burhan*, s. 24.

evlenmeyi helal saymalarını Mecûsilerin geleneğine dayandırmakta ve Meymûniyye'yi İslam dışı fırkalardan saymaktadır⁴²⁵.

Yukarıda zikredilen görüşlerinden dolayı Acârîde, Meymûniyye'yi inkâr etmiş ve tamamen ayrılmıştır. Bazı kaynaklarda geçen ve Acârîde'ye dayandırılan Yusuf suresini inkâr etme ve kız torun ile kardeşin kızı ile evlenmeyi helal saymaya dair görüşlerin Meymûniyye'ye ait olduğu burada net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ayrıca Bağdadî'nin verdiği bilgiler ışığında yukarıda bahsi geçen Şuaybiyye fırkasının da Meymûniyye'nin kurucusu Meymun arasında geçen ihtilaftan kaynaklandığı anlatılmaktadır⁴²⁶.

2.6. Acaride'nin Haricilikteki Yeri

Hâricîlik, Tahkim olayı sonrası Hz. Ali'den ayrılarak kendi mezhebî formunu kurgulamaya başlamış, hicrî atmışlı yıllarda kendi içinde kollara ayrılması ile sistematik hâle gelmeyi başarmıştır. Temelde tahkimi reddetme, Osman ve Ali'yi, Cemel ve Sıffin'e katılanları tekfir etme gibi ortak yargılara sahip olmalarına rağmen fırkaların şekillenmesi ile her bir fırka pratikte birbirinden ayrılmıştır. Hicaz Hâricîleri kendi içinde İbâdiyye, Sufriyye ve Beyhesiyye olmak üzere üç farklı yol tutarken Horasan Hâricîleri, Ezârika, Necedât ve Acârîde olmak üzere birbirinden farklı perspektiflerin oluşmasını sağlamışlardır⁴²⁷. Bizim teorik olarak Hicaz ve Horasan bölgeleri şeklinde ayırarak nitelememiz, Hâricîliğin farklı etnik ve coğrafi şartlarda tezahürlerini kıyaslama imkânı sunma ve Acaride'nin farklılaştığı yönleri daha kolay ortaya koyma gayesi taşımaktadır. Nitekim bir topluluk içinde farklı düşüncelerin varlık kazanmasını çevresel şartlardan soyutlayarak anlamak mümkün olmayacaktır⁴²⁸.

Hâricîler genel karakteristik yapıları itibari ile tepkisel bir duruş sergilemeleri ile kaynaklarda sıklıkla zikredilmektedir⁴²⁹. Nitekim bütün Havâric fırkaları incelendiğinde küçük ya da büyük ihtilaflar nedeniyle birbirinden ayrılan, meselenin iman ve inkâr ile ilişkilendirilmesi sonucu birbirini tekfir ederek karşılıklı mücadele eden bir vaziyet almıştır. Hicaz bölgesinde konumlanan Hâriciler arasından Nâfi b. Ezrak'ın başını çektiği bir grubun Horasan bölgesine geçmesi ile Hâricilik iki farklı coğrafyada temsil edilir hâle gelmiştir. Nâfi ve arkadaşlarından oluşan Ezârika, siyasal yönetime karşı direnmeyi ve devamlı surette muhalefeti savunarak fikrî bir bütünlük oluşturmuş, ancak pratikte bölge halkına şiddet

⁴²⁵ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 217.

⁴²⁶ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 69.

⁴²⁷ Fığlalı, "Hâriciler", *İslam Ansiklopedisi*, c. XVI, s. 170.

⁴²⁸ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 9.

⁴²⁹ Sönmez Kutlu, *Selefilğin Fkrî Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Otto Yayınları, İstanbul 2016, s. 21.

uygulamalarından kaynaklı ciddi bir kaos ortamını da beraberinde getirmişlerdir. Ezârika'nın başlattığı isyankâr ve baskıcı tavır, ilk etapta Necde önderliğinde bir topluluğun tepkisi ile karşılaşmıştır. Ancak zayıf ve yetersiz gelen bu tepki dalgası kısa sürede gücünü kaybetmiş ve dağılmıştır⁴³⁰.

Horasan'da Ezârika ve Necedat'ın kurulduğu zamanda Hicaz bölgesinde de fırka hareketleri eş zamanlı oluşmaya başlamıştır. Hicaz, İslam düşüncesinin yayıldığı yer olduğu için merkezî konumunu her zaman korumuş, siyasî ve sosyal birçok olaya sahne olmuştur. Hicaz bölgesinde kalan Hâricîler ise nispeten daha sakin ve kendi içinde yaşamayı tercih etmişlerdir. Oysa Horasan bölgesi, merkezden uzak ve daha fazla etnik farklılığın bir arada yaşadığı bir bölge olarak Halife otoritesinden bağımsız ancak kendi ilkelerinden taviz vermeden yaşama istekleri ile kendilerini gösteren Hâricîlerin yeri olmuş görünmektedir.

Necedât'ın dağılmasının ardından Acârîde'nin kurulması ile Horasan Hâricîleri mutedil bir iklime bürünmüştür. Acârîde'nin kaade'yi suçlamaması, hicreti fazilet olarak nitelemesi, savaşta kadın ve çocuklara dokunulmamasını istemesi ve savaştan geri durması gibi pek çok özelliği Horasan Hâricîlerinin katı yönünü törpülemiş ve alternatif olmuştur. Bölgede Acârîde'nin bu kadar revaç bulmasında halkın desteğini alması son derece etkili olmuştur. Nitekim Acârîde'nin fikhî ve kelâmî konulara ağırlık vererek siyasetten uzaklaşması ve tâli kollara ayrılıncaya kadar çizgisini bozmadan devam etmesi bu durumu pekiştirmiştir. Bölgede etkinlik sağlayan birçok Hâricî fırkası da sert görüşleri ve halkı bunaltan istilacı tavırları ile kendilerine düşman çekerken Acârîde'de durum tam tersine bölge halkına yardım eden ve desteğini alan bir vaziyete evrilmiştir. Ayrıca başlangıçta başka fırkaların müntesibi iken Acârîde'nin şefik tavrı birçok Hâricî'nin kendilerine katılmasını sağlamıştır.

Acârîde'nin tâli kolları genellikle birkaç tane fikir ayrılığından dolayı fırka sayılmış, İslam Mezhepleri Tarihi edebiyatında akademik seviyede ele alınmasına rağmen etkili olamamış, kısa sürede dağılmış topluluklardır. Müstakil hareket alanları olması nedeniyle fırka olarak değerlendirilmeleri gerektiğinde Hâricîler gibi siyasî değil itikâdî fırkalar arasında değerlendirilmeleri yerinde olsa gerektir⁴³¹. Saltıyye, Ma'bediyye, Ahnesiyye ve Şuaybiyye bunlara örnek olarak verilebilir.

Acârîde içinde varlık bulmuş bir diğer fırka tasnifi ise fikhî konuda ihtilaf yaşayarak şekillenmiş fırkalarlardır. Buna örnek olarak ise arazilerden alınacak öşür hakkında Seâlibe ile

⁴³⁰ Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 101.

⁴³¹ Demircan, *Din-Siyaset İlişkisi*, s. 103.

sorun yaşayarak ayrılan Ruşeydiyye ve siyâsî girişimleri olmakla birlikte Şeybâniyye'yi saymak mümkündür⁴³².

İbn Hazm, hicrî V. asırda İbadiyye ve Sufriyye dışında Hâricî fırkasının yaşamadığını söylerken Himyerî kitabında Horasan ve Sicistan bölgesinde Meymûniyye'nin yaygın olarak yaşadığını belirtmektedir⁴³³. Acaride'nin nasıl son bulduğuna dair net bilgilere ulaşılamazken İbadiye mezhebinin kurucularından Ebû Gânim Bişr b. Gânim el-Horasânî'nin (200/815) el-Müdevvene ismini verdiği oniki ciltlik kitabını Horasanda tamamladığı ancak bölgede görüşlerine rağbetin azalması sonucu ilerleyen yıllarda İbadiye'nin merkezi olacak Tahert şehrine yerleştiği anlatılmaktadır⁴³⁴. Ebû Gânim'in yaşadığı 200'lü yıllarda Acârîde'nin tâli kolları dışında bölgede Hâricî bulunmadığı dikkate alınırca bu şahsın Acârîde sahip olduğu itikadî bir kabûlünün olduğu söylenebilir. Nitekim gittikçe gücünü kaybeden Acârîde'nin ismi altında yaşamak zamanla yeterli gelmeyince, Ebû Gânim'in Kuzey Afrikaya giderek İbadiye'nin kurulmasında ciddi katkılarının olduğu görülecektir. İbadiye'nin kurucu şahsiyetlerinden bir tanesinin Horasan bölgesinde uzun yıllar kaldıktan sonra Tahert şehrine göç etmesi Ebû Gânim gibi pek çok Acârîde mensubunun da metodik olarak uyumlu gördüğü İbadiye'nin yaşadığı coğrafyaya intikal etmiş olma ihtimalini arttırmaktadır. Hicrî IV. asrın sonlarına kadar varlığını tespit etmekle birlikte bölgede kalan tâli kolların ilerleyen asırlardaki durumu ve yok oluşu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bir kısmının asimile olduğu varsayılmakla birlikte hâlihazırdaki tassubî yaklaşımlarından İbadiye kimliği altına girmeleri daha makul görünmektedir.

⁴³² Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, s. 61; Demircan, *Din-Siyaset İlişkisi*, s. 105.

⁴³³ İbn Hazm, *el-Fasl*, c. V, s. 53.

⁴³⁴ Şehristânî, *el-Milel*, c. I, s. 134.; Saffet Köse, "Ebû Ganîm", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. X, s. 126-127.; Recep Uslu, *Hicrî I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *UÜSBE*, İstanbul 1997, s. 197-199.

SONUÇ

Tarihte ortaya çıkan fikirleri ve bunlar etrafında oluşan fırkaları, ortaya çıktıkları dönemlerin psiko-sosyal şartları bağlamında, objektif bir tavırla okuyarak, değerlendirecek bâtinî ve aşırı/guluv olanlarının dışında kalanların çoğunlukla metodolojik ayrılıklardan kaynaklanan sebeplerle farklılaştığını görebiliriz. Bu anlamda Havâric fırkalarının da birer fırka olarak ortaya çıkışları siyaset üzerinde metodik bir farklılaşma üzerine kurulmuş ve daha sonra itikadî bir içerik kazandırılması ile teşekkülünü sağlamıştır. Bu yapı içerisinde oluşan İslâm fırkaları da çağlarında, düşünce ve faaliyetlerinin sonucu olarak kendi perspektifleri açısından İslam düşüncesinin açılım ve yorumuna ciddi katkılarda bulunmuşlardır.

İslam Mezhepleri Tarihinde itikadî nitelikli ilk fırkalaşma olan Hâricîlik, imâmetin Kureyşiliği meselesi üzerinden karşıt bir ideoloji geliştirmiş ve kendisinden olmayana tekfir esasına dayalı bir teoloji oluşturmuş zümreleşme hareketidir. Hâricî, itaat etmekten kaçan, ayrılan ve karşı çıkan anlamında “hurûc” kelimesinden türeyerek dinî literatürde ıstılahî bir kavrama dönüşerek kaynaklarda Havâric olarak isimlendirilmiştir. Bu kavram, mezhebin taraftarlarınca pozitif bir anlamda kullanılırken; muhalifleri tarafından negatif çağırışmalar yapan bir tarzda ifade edilmiştir. Fırka mensupları Kur’ânî bir referansla Hurûc’u Allah yolunda savaşarak mücahede edip nefislerini cennet karşılığında Allah’a satanlar anlamı vererek övücü bir mahiyette kullanmışlar; buna karşın muhalifleri ise bu sözcüğü, Hz. Ali ve ümmetten ayrılan, Kur’ân’dan bir tabir olan “mârîka” ile ilişkilendirerek haktan ve dinden hızla uzaklaşan kimseler anlamında kullanmışlardır.

Hâricî zihniyeti, karizmatik bir toplum inşa etme temeli üzerine kurulu olduğundan ilk temsilcileri ve liderleri tarihin yapıcısı rolünde tanınan şahsiyetlerden oluşmamaktadır. Haricî hareketin sistematik bir düşünce alt yapısına sahip olmaması, yalnızca zahiri anlayan ve derinliğine nüfuz edemeyen anlayışları, kentleşme ve medenileşme sürecinde ortaya çıkan Müslümanların ihtiyaçlarına cevap vermekten çok uzaktı. Bu durum ise Haricî toplulukları tepkisel, kabile asabiyetine dayalı bireyi ve bireysel zekâyı önemsemeyen karizmatik bir toplum oluşturmaya sevketmiştir.

Raşit halifeler döneminde İslam fütühatları ile Müslümanların düşünce dünyası zenginleşmeye başlamıştır. Hızla genişleyen sınırlar, yeni kültürler ve dinler, İslam toplumunun farklı yüzlerle karşılaşması ve hesaplaşması, özellikle itikadî konulara daha fazla eğilim gösterilmesini sağlamıştır. Özellikle Hz. Ali döneminde ortaya çıkan “La hükme illa lillah, Hüküm ancak Allah’ındır” sloganı ile ortaya çıkan bu grup, Hz. Osman ve Hz. Ali’yi tekfir ile tan ederek İslâm birliğini tehdit eden bir iç unsur olmuştur. Başlangıçta çöl hayatı ve

çetin coğrafyanın etkisi, bedevî Arap kabile kültür tarzının yarattığı otoriter yönetime başkaldırı düşüncesi, Sıffin Savaşında tahkim hadisesinden sonra dinî-siyasî nitelikli şiddete dayalı fırkalaşma şeklinde tezahür etmiştir. İslâm tahinde Hz. Peygamber'den sonra Müslümanlar arasında meydana gelen savaşlar, trajedik bir takım sonuçlar doğurarak ayrışmalara ve zümreleşmelere sebep olmuştur. Hilâfet/imâmet, iman-küfür, büyük günah işleyeninin durumu, tevbe etmeden ölenler ve öldürenlerin ahiretteki durumları, iman-amel ilişkisi, gibi konular itikadî alana taşınmıştır. İlk dönemlerde belli şahıslar etrafında birleşen insanlar, ilerleyen dönemlerde fikirler etrafında toplanarak siyasî ve sosyal alanda adından söz ettiren itikadî farklılaşma ve dini anlama biçimlerini meydana getirmişlerdir.

Kureyş'in hâkimiyetine karşı çıkararak ilk İslâmî demokrasi söylemi geliştiren Hâricîler, otoriter ve adil bir yönetim anlayışı için mücadele verdiğini iddia ederek Hz. Ali başta olmak üzere Emeviler ve Abbasiler döneminde idareyi en fazla meşgul eden fırka olmuştur. Hâricîlerle aynı dönemde ilk Mürciî yaklaşımlar ve daha sonra teşekkülünü tamamlayan Şîliği besleyen fikirlerde tarih sahnesine çıkmıştır.

Sicistan Hâricîlerinden oluşan Acârîde Fırkası, Ezârika'ya en net tepkiyi koyarak Horasan bölgesi için stratejik bir topluluğu temsil etmiştir. Ezârika gibi şiddet eğilimli bir din anlayışı yerine mutedil ve ölçülü bir din anlayışını geliştirmek istemiş; siyasî ve sosyal alanda derin etki sağlayarak hızla tabana yayılmıştır. Hicri I. Asırdan itibaren İslam dünyasında Sicistan ve Horasan bölgelerini fikrî alanda yeniden organize ederek daha esnek, muhataplarını tekfirden kaçınan bir din anlayışı yerleştirmiştir. Emevî karşıtlığı üzerinden politika gerçekleştiren Hâricîler 'biz ve öteki' algısı üzerinden hareket ederken Acârîde, metodik bir çaba sergileyerek özellikle savaş hukukuna dair getirdiği ilkelerle Horasan Hâricîleri içinde ideolojik bir kırılmayı sağlamıştır.

Fırkanın teşekkül sürecinde muhalefet ve müdafaa ön planda tutularak hareket edilirken ilerleyen dönemlerde muhafaza politikası kendini göstermiştir. Hâricîlerin ilkeleri için savaştan davranış mantığı gerekmedikçe savunma konumunda kalan ve bu durumun da etkisiyle siyasetten uzaklaşan bir imaja dönüşmüştür. Böylece Acârîde kelâmî ve fikhî konularda ön plana çıkmış ve Hicaz coğrafyasından sonra basit çaplı da olsa yeni mezhebî formlara bürünmüştür.

Hâricî fırkalar içerisinde en fazla alt gruba ayrılan fırka özelliği taşıyan Acârîde fırkası, teşekkül sürecinde lideri Abdulkerim b. Acred'in siyasî takibe uğraması sonucu lidersiz kalmış, genel mantığını sürdürmesine rağmen pek çok alt fırka ismi ile anılarak kaynaklarda yerini almıştır. Varlığını hicri IV. asra kadar sürdürdüğü kaydedilen Acârîde'nin Horasan ve Sicistan çevrelerinde ne şekilde son bulduğu kaynaklarda zikredilmezken Horasan

bölgesinde Hâricîlerin gücünü kaybetmesi ile benzer kaygıları taşıdıklarını düşündüğümüz İbadiye fırkası bünyesine dâhil olmaları en makul yaklaşımdır.

Bu fırka askerî mücadele içine girmese dahi Hâricîlerin “siyasî grup” kisvesini taşıması bütün Hâricî fırkalarının da aynı özelliği devam ettirdiği zannını beraberinde getirmektedir. Oysaki İbadiyye örneğinde olduğu gibi zaman zaman siyasî hamleler ve askerî mücadeleler içine girmesine rağmen bütün politikalarını siyaset merkezli gerçekleştiriyor olmak gözden kaçırılmış bir noktadır. Acârîde fırkası da ana Haricî fırkaları arasında olmasına rağmen iki tâli kolu⁴³⁵ hariç siyasetten uzak ve mutedil bir hayatı tercih etmiştir.

Yaklaşık aynı zaman diliminde fırka hâlini alan İbadiye, Sufriyye ve Beyhesiye’de zaman içinde kendi mezhebî renklerini alarak fırkalaşmışlardır. Ancak kendini geliştirip sistematize olamayan her hareket belli bir süre sonra deforme olmaya veya asimilasyona açık hale gelmektedir. Beyhesiyye zamanla adını tamamen kaybederken İbadiye ve Sufriyye mutedil görüşleri ile varlığını koruyabilmiştir. Acârîde ise kısa sürede alt kollara ayrılmış ancak oluşturduğu mutedil din algısı bölgede uzun yıllar egemen olmuştur. Horasan’da Şii ve Mutezili grupların canlanması ile bölgede gittikçe nüfuz kaybeden Hâricîlerin⁴³⁶ bir kısmı asimile olmakla birlikte İbadiye gibi Hâricîliğin temsil edildiği bölgelere yerleşmeyi tercih edenler de olmuştur. Acârîde’nin görüşleri fikhî ve kelâmî konularda tebarüz etmiş ve Ehl-i Sünnet’e yakın görüşleri ile Horasan bölgesindeki Hâricîler arasında ideolojik bir kırılmayı sağlamışlardır.

⁴³⁵ İki Tâli kol ibaresi ile kastedilen fırkalar Hamziyye ve Sealibe fırkalarıdır. Bu fırkalar siyasi mücadelelerle ağırlık vererek merkezî idare ile mücadeleleri ile tanınmışlardır. Bz. Bağdadî, *el Fark Beyne'l Fırak*, s. 102-4.

⁴³⁶ Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 35-43.

KAYNAKÇA

Aycan, İ., “Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXIX, 1999, ss. 147-174.

Abdülhamid, İ., *İslam'da İtikâdi Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. Mustafa Saim Yeprem, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011.

_____, *Dirasat fi'l-Fırak ve'l-Akaidü'l-İslamiyye*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1984.

Afevi, A., *Müzekkiratü't-Tevhid*, Vüzaratü'l-İslamiyye, Suud 1420.

Akbulut, A., *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Otto Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2016.

_____, “Hâricîliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadîleşmesi”, *AÜİFD*, c. XXXI, 1989, ss. 331-348.

Akman, D., *Hâricî Fırkalarından Necedat'ın Doğuşu ve Başlıca Görüşleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2014.

Akoğlu, M., “Hâricîliğin Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Sosyo-Kültürel Faktörler”, *EÜSBE*, c. IX., Kayseri 2000, ss. 503-522.

Âmir, N., *Fî Mezâhibi'l-İslâmiyyîn, el-Havâric-el-İbâdiyye-eş-Şî'a*, Kahire 1995.

Apak, A., “Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasî Hadiselerdeki Rolü”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi (Bilimsel Birikim)*, c. V, 2005, ss. 123-144.

Ayar, K., “Hâricîlerin Hz. Ali'den Ayrılış Süreci”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. VIII, 2008, S.1, ss. 45-88.

Bağdadî, A., *el-Fark Beyne'l-Fırak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdu'l-Hamidi, Mektebetü Daru't-Türas, Kahire 2007.

_____, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, TDV yayınları, Ankara 1991

Belâzurî, Y., *Ensâbu'l-Eşraf*, Daru'l-Fiker, c. I-XIII, Beyrut 1996.

_____, Y., *Fütûhu'l-Buldân*, çev. Mustafa Fayda, Kültür Bak. Yay. Ankara 2002.

- Bilge, M. L., “Yemâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXXIII, ss. 399-400.
- Buhârî, M., *Sahihu'l-Buhârî*, Daru'l-İslam Li'n-Neşr ve't-Tevz'î, Riyad 1999.
- Bulut, H. İ., *Düünden Bugüne Siyasi-Dini İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- Büyükkara, M. A., “Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepleri Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'elesi I*, İstanbul 2005.
- Cerrahoğlu, İ., *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı. Yay. c. I, Ankara 1988.
- Cübran, M., *er-Raîd: Mu'cem el-Lugavî Asrî*, yy. Beyrut 1986.
- Çakırtaş, M., *Emeviler Dönemi Şiddet Hareketleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Çalışkan, İ., *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003.
- Daftarry, F., “Emeviler Döneminde ve Abbasilerin İlk Dönemlerinde İran, Horasan ve Mâverâüünnehir'deki Mezhebi ve Milliyetçi Hareketler”, çev. Mehmet Atalan, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, S. 4, ss. 139-157.
- Dalkılıç, M., “Hâricîler'in “İtidal” Arayışı Ve Sufriye”, *İÜİFD*, S. 12, İstanbul 2005.
- _____, M., “Sufriyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVII, ss. 472-473.
- Demir, H., “Şiddeti Anlamada Engel Bir Söylem: Ortodoks Yöntem ve Hâricilik Ruhu”, *Dinî Araştırmalar*, c. V, 2003, ss. 65-88.
- Demircan, A., *Hâricîlik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015.
- _____, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, Beyan Yayınları, Ankara 1996.
- Dîneverî, E. H., *el-Ahbârut-Tivâl*, thk. Ömer Faruk Tabbâ', Daru'l-Erkam, Beyrut 1995.
- Ebu Zehra, M., *İslâm'da Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, çev. Ethem Ruhi F. ve Osman, E., Yağmur Yay. İstanbul 1970.
- Eş'arî, E. H., *Makâlatü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, thk. Helmut Ritter, Wiesbaden 1980.

_____, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev. M. Dalkılıç ve Ö. Aydın, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2005.

Feyyûmi, M. İ., “el-Havâric ve'l-Mürchie”, *Tarihu'l-Fırakı'l-İslâmiyyeti's-Siyâsiyyeve'd-Dîniye*, Daru'lFikri'l-Arabî, Kahire 2003.

Fığlalı, E. R., “Hâricîlerin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı”, *AÜİFD*, c. XXII, 1978, ss. 246-247.

_____, E. R., “Cemel Vak'ası”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. VII, ss. 320-321.

_____, E. R., *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.

_____, E. R., “İbâdiye'nin Siyâsî ve İtikâdî Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayınları*, Ankara, c. XXI, s. 323- 344.

_____, E. R., “Hâricîler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XVI, ss.169-175.

_____, E. R., “İbâziyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XIX, ss. 258-259.

_____, E. R., “İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler”, *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu*, Tebliğler ve Müzakereler, İzmir 1985.

_____, E. R., *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2008.

_____, E. R., *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2008.

Fuad Abdalbâkî, *Mu'cemu Garâibu'l Kur'an*, Kahire (trz.).

Gustav, M., *Dinî Sosyoloji*, çev. Mehmet Aydın, Tekin Kitabevi Yay. Konya 1994.

Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, çev. Abdulhalik Bakır, Ankara 2001.

Hamade, M. M., *Dirasetü'n Veskiyyetü'n lî't-Tar'îhi'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-Risale, 1988.

Hizmetli, S., “İtikadî İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimai Hadiselerin Tesirler Üzerine Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXVI, 1983, ss. 653-680.

Hizmetli, S., *İslam Tarihi İlk Dönem*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.

İbn Haldun, E. Z., *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, c.I, Ankara 2004.

_____, *Târîh-u İbn Haldun-Kitâbü'l-İber ve Divanü'l-Mübtedeve'l-Haber fî Eyyami'l-Arabve'l-Acem ve'l-Berber ve men Asarahum min Zevi's-Sultani'l-Ekber*, thk. Halil Şehade, Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fikr, Beyrut 2000.

İbn Hazm, *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'l-Milel*, Mektebetu Hânci, c.IV, Kahire (trz.).

İbn Hişam, E. M., *Siretu'n-Nebeviyye*, thk. *Mustafa es-Sakka*, c.I-II, Kahire 1955.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, Mektebetu'l-Me'ârif, Beyrut 1966.

İbn Kuteybe, E. M., *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Taha Muhammed ez-Zeynî, Kahire 1910.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah A. el-Kebîr ve Muhammed A. Hasbullah, Hâşim M. Eş-Şâzelî, Kahire.

İbn Sa'd, E. A., *et-Tabakatü'l-Kübra*, c. I-VIII, Beyrut 1985.

İbn Şihab, Z., *el-Meğazi*, thk. Süheyl Zekkâr, Dimaşk thz.

İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Reşad Salim, c. V, 1986.

İbnu'l-Esir, M., *el-Kâmil fî't-Tarih*, Daru'l Kütübü'l Alemiyye, c. I- XI., Beyrut 2010.

İbnü'l Cevzî, A., *Telbîsu İblis*, thk. Dr. Seyyid Cemilî, Beyrut 1998.

İcî, A., *Kitabu'l-Mevakîf*, thk. Abdurrahman Umeyra, Daru'l-Cîl, c.III, Beyrut 1997.

İsferâinî, E. M., *et-Tebîrî' d-Dîn ve Temyîzi'l-Fırkatu'n-Nâciyeti anî'l- Fırakı'l-Hêlikîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Alemü'l-Kütüb, I. Baskı, 1983.

Julius, W., *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1963.

_____, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1960.

_____, *İslamiyet'in İlk Devri Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

Kafafî, M., "Abû Sa'id Muhammed b. Sa'id al- Kalhâtî'ye Göre Hâricîliğin Doğuşu", çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, *AÜİFD*, Ankara 1970, ss. 177-191.

Kahveci, N., "Hâricîlik, Şia, Mutezile'nin İmamet Literatürü Üzerine Çalışma", *Dini Araştırmalar Dergisi*, c. IIX, 2005, S. 23, ss. 171-189.

- Kalhati, E. S., *el-Keşf ve'l Beyan*, thk. Seyyide İsmail Kâşif, Umman 1980.
- Kara S., *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Kavukçu, F., *Emeviler Döneminde Hâricî Hareketleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, UÜSBE, Bursa 1990.
- Koçyiğit, T., *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989.
- Korkmaz, S., *Şi'a'nın Oluşumu Hz. Ali'nin Vasîliği Düşüncesi*, İz Yayınları, İstanbul 2015.
- Korkmaz, S., *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, Araştırma Yay. Ankara 2016.
- Köse, S., "Ebû Ganîm", *İslam Ansiklopedisi DİA*, c.X, s. 126-127
- Kutlu, S., "Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, c. I, 2008, S.1, ss. 7-26.
- _____, "İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu", *İslami İlimlerde Metodoloji (usûl) Meselesi I*, İstanbul 2005, ss. 395-396.
- _____, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013.
- _____, *Selefliğin Fikrî Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Otto Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016.
- _____, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2010.
- Lewinstein, K., "Bir Mezhep Yaratmak ya da Yaratmamak: Gulat Araştırmacıları ve Sufriyye", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13, İstanbul 2006, ss. 147-172.
- Malatî, İ. A., *et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'a*, thk. Muhammed Zeynhum, Kahire 1992.
- Meşkûr, M. C., *Mevsuiyyetu'l Fırakı'l-İslamiyyin*, yy. Beyrut 1995.
- _____, M. C., *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, çev. M. M. Söylemez, Mehmet Ümit vd., Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.
- Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Tefsiru'l-Maturidi (Te'vilatu-Ehli's-Sünne)*, thk. Mecdi Baslum, Daru Kitabi'l-İlmiyye, c. I-X, Beyrut 2005.

Müberred, M., el-Kâmil, Thk. Ahmed Dâli, Risâletü'l Alemiyye, C. I-IV, Dımeşk 2015.

Münkarî. N. B. M., *Vak'atu Sıffin*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Daru'l-Ceyl, Beyrut 1990.

Nâşi el-Ekber, Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Abdillâh el-Enbârî, *Mesâilu'l-İmame ve Muktetafat mine'l Kitâbi'l Evsat Fî'l Makâlat*, thk. Joseph wan Ess, Beyrut 1971.

Nesefî, E. M., *Kitâbu er-Red a'lâ Ehli'l-Bid'a ve'l-Ehvâi'd-Dâlle*, thk. S. Bahçivan, Hikmetevi Yay., İstanbul 2013.

Nuveyrî, Ş., *Nihayetü'l-Erab fi Fünuni'l-Edeb*, thk. Ali Muhammed el-Bicani, C. I-XXI, Kahire 1976.

Ocak, A. Y., "Türk Heterodoksi Tarihinde Zındık, Hâricî, Râfizî, Mülid ve Ehl-i Bid'at Terimlerine Dair Bazı Düşünceler", *İ.Ü.E.F.T.E.D.*, s. 12, İstanbul 1982.ss. 507-520.

Onat, H. ve Ateş, O. (ed.), "Hâricîlik", *İslam Mezhepleri Tarihi*, Grafik Yayınları, Ankara 2015.

Onat, H., "Din Anlayışımızın Kaynakları Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Yurdu*, C. XIII, s. 75, Ankara 1993: 48.

_____, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", *I. Kur'an Sempozyumu*, Ankara 1994. c. IV, ss. 440- 452.

_____, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

_____, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001.

Öz, M., "Acârîde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. I, ss. 318-319.

_____, "Ataviyye b. Esved", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, ss. 63.

_____, "Beyhesiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. VI, ss. 65.

_____, "Ezârîka", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XII, ss. 45.

_____, "İsti'râz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIII, ss. 374.

_____, "Kaade", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIII, ss. 589.

_____, “Muhakkime-i Ūla”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXX.,ss. 398-399.

_____, “Necde b. Amir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.XXXII, ss. 484-485.

_____, *Anahatlarıyla İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2014.

_____, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2012.

_____, “Nasibe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXII, ss. 393.

Özdemir, M. N., “İslâm Tarihi’nde İlk İhtilafların Odağında Bir İsim: Ammâr b. Yasir”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, c.VII, 2013, S.14, ss. 311-334.

Özler, M.,*Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlihi; Ehl-iSünnet- Ehl-i Bid’at*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010.

Sandıkçı, S. K., “Tulekâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXXI, ss. 361-362.

Sarıçam, İ., *Emevi-Haşimi İlişkileri İslam Öncesinden Abbasilere Kadar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

Seksekî, E. F., *el-Burhan fî Ma’rifeti’l-Akaidi Ehli’l Edyân*, thk. Bessam Ali Sellam, Mektebetü’l-Menar, Ürdün 1992.

Söylemez, M. M., *Kuruluşundan Emevî Döneminin Başlangıcına kadar Kûfe’nin Siyasi Yapısı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.

Suyûtî, A., *el-İtkan fî Ulûmu’l-Kur’an*,Thk. Fevvez Ahmed Zemerlî, Dâru’l Kitabi’l Arabî, Beyrut 2011.

Şehristanî, E. F., *el-Milel ve’n-Nihal*, thk. Ahmet Fehmi Muhammed, Daru’l Kitabi’l-İlmiyye, c. I-III, Beyrut 2013.

Taberi, E. C., *Tarihu’l-Umem ve’l-Mülük*, c. I-XIII, Beyrut 1987.

_____, *Tarihu’r-Rusul ve’l-Mülük*, Daru’t-Türas, Beyrut 1967.

Tanci, M.,“Abu Mansur al-Maturidi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IV, 1995, S. I-II.

Teber, Ö. F., “Hâricî İmamet Nazariyesi ve Mutlak Hakikatin Meşruiyeti Sorunu”, *EKEV Akademi Dergisi*, Y. 12, 2008, S. 34, ss. 57-72.

Teber, Ö. F., ve Öz, A. G., “Haricilerde İdeolojik Farklılaşma Örneği: Acârîde Fırkası Doğuşu Görüşleri ve Yayılışı”, *Social Sciences Research Journal*, 2017, S. 6., ss. 310-318.

Uslu, R., Hicrî I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.

Üzüm, İ., “Sıffin Savaşı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVII, ss. 108-109.

Vaglueri, L. L., “Ali-Mu’âviye Mücadelesi ve Hâricî Ayrılmasının İbadî Kaynakları Işığında İncelenmesi”, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, *AÜİFD*, Y. 50, 1973, ss. 147-150.

Watt, W. M., “İslam Mezheplerinin Gelişiminin İncelenmesi”, çev. İbrahim Hakkı İnal, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, 2008, S. 19, ss. 161-173.

_____, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ümran Yay., Ankara 1981.

Yakubî, A., *Tarihu Ya’kûbî*, Dâru Sâadet, Beyrut 2010.

Yavuz, Y. Ş., “Muvafat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, ss. 419.

Yıldız, H., “Hâricîlerin Doğuşunda Kurra’nın Rolü”, *EKEV Akademi Dergisi*, s. 18, 2004, ss. 263-283.

_____, *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Araştırma Yay. Ankara 2010.

_____, *Din Siyaset İdeoloji: Haricîlik Düşüncesinin Doğuşu*, Sidre Yayınları, Samsun 1999.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Ayşe Gül ÖZ
Doğum Yeri - Tarihi	20.04.1992- Antalya
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Antalya, Anadolu İmam Hatip Lisesi, 2010.
Lisans Diploması	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Bölümü, 2015, Bursa.
Proje Konusu	Hâricî Fırkalarından Acâride'nin Doğuşu Ve Görüşleri
Yabancı Diller	Arapça-İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	
<p>Teber Ö.F., Öz A.G., Yılmaz S., " Risâle-İ Cafer-İ Sâdık" Üzerinden Ondört Masûmân-ı Pâk Ve Onyeddi Kemerbest", Journal of International Social Research, vol.10, pp.914-920, 2017</p> <p>Teber Ö.F., Öz A.G., " Hâricîlerde ideolojik farklılaşma örneği: Acâride fırkası: doğuşu görüşleri ve yayılışı", Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, vol.6, pp.310-318, 2017</p>	
İŞ DENEYİMİ	
Projeler	Akdeniz Üniversitesi Bap Projesi (Normal Araştırma Projesi) Akdeniz Üniversitesi Bap Projesi (Tezli Yı Projesi)
Çalıştığı Kurumlar	Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Mezhepler Tarihi Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi (2017-Halen Devam Ediyor)
E-Posta	ayseguloz@akdeniz.edu.tr